

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
CYRILOMETODĚJSKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA

Katedra systematické teologie

Jan Kříž

**Církev a spása nekřesťanů v magisteriu
katolické církve po Druhém vatikánském
koncilu**

Diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Robert Svatoň, Th.D.

Obor: Katolická teologie

OLOMOUC 2021

Práce vznikla v rámci řešení grantu IGA_CMTF_2021_009: Kontinuita - diskontinuita - pokrok.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a použil jsem přitom jen uvedené informační zdroje.

V Olomouci dne 15. dubna 2021

Děkuji panu Mgr. Robertu Svatoňovi, Th.D. za odborné vedení práce a poskytnutí cenných rad a podnětů, především při volbě a uspořádání práce. Za korekturu práce děkuji paní Mgr. Kateřině Kutálkové. Vděčnost bych chtěl vyjádřit i všem, kteří mi pomohli se shromažďováním pramenů, zvláště cizojazyčných a v naší zemi hůře dostupných, a to především opět mému vedoucímu práce. Zvláštní díky patří též Karlu Honkovi a Tomáši Sixtovi, kteří kvůli těmto pramenům strávili několik hodin u scannerů. A děkuji též Bohu za to, že ačkoliv už nebylo naděje, přesto dovedl tuto práci k radostnému cíli.

OBSAH

Úvod	6
1 Vývoj nauky o spáse nekřesťanů	9
1.1 Magisterium před Druhým vatikánským koncilem	9
1.1.1 Patristika	9
1.1.2 Středověk	10
1.1.3 Novověk	12
1.1.4 Mystici Corporis – „předvečer koncilu“	13
1.1.5 Shrnutí	14
1.2 Druhý vatikánský koncil – změna perspektivy	15
1.2.1 Sakramentální pojetí církve (LG1 a LG 48)	15
1.2.2 Prvky církve mimo církev (LG 8)	16
1.2.3 Stupňovité přiřazení k církvi (LG 13-16)	17
1.2.4 Cesty, které zná jen Bůh, a proč tedy misie? (GS 22 a AG 7)	18
1.2.5 Antropologický aspekt (DH 2)	20
1.2.6 Shrnutí	21
2 Spása nekřesťanů v pokoncilním magisteriu	22
2.1 Pavel VI.: Církev a svět – dvě různé strany dialogu	22
2.1.1 Ekleziologická východiska spásy nekřesťanů podle encykliky <i>Ecclesiam suam</i>	22
2.1.2 Co je to spása a spásonosná hodnota náboženství – <i>Evangelii nuntiandi</i>	29
2.1.3 Shrnutí	37
2.2 Jan Pavel II.: Spása jako dílo Syna a Ducha a její plnost v církvi	38
2.2. Spása nekřesťanů v <i>Redemptor hominis</i>	38
2.2.2 Společná modlitba – působení Ducha svatého a transcendentní rozměr spásy	41
2.2.3 Spása a misijní působení církve podle encykliky <i>Redemptoris missio</i>	47

2.2.4 Místa hledání Boha a místo setkání s ním – naplnění touhy nekřesťanů podle <i>Tertio millennio adveniente</i>	54
2.2.5 Shrnutí	55
2.3 Otázka spásy nekřesťanů v dalších vybraných dokumentech pokoncilního magisteria	56
2.3.1 Zprostředkované prostřednictví? – <i>Dialog a hlásání</i>	56
2.3.2 Spása nekřesťana od Krista-hlavy skrze církve – <i>Katechismus katolické církve</i>	58
2.3.3 Jediný prostředník, univerzální prostřednice a jednotlivé prostředky – spása nekřesťanů v <i>Dominus Iesus</i>	60
2.4 František: Bratrský dialog a přívody, které vytváří Duch	70
2.4.1 Mezináboženský dialog podle <i>Evangelii gaudium</i>	70
2.4.2 Univerzální bratrství před trojjediným Bohem – <i>Fratelli tutti</i>	72
2.4.3 Shrnutí	74
Závěr	76
Anotace	79
Summary	80
Bibliografie	81
Seznam zkratk	90

ÚVOD

Existuje spása mimo církev? Tato otázka provází křesťanskou teologii už od prvních staletí a stále v sobě ukrývá spoustu nevyřešených problémů. Dnešní pluralitní společnosti se zdá absurdní, jak si časově a prostorově omezené společenství, jakým se zdá být církev, může klást takto univerzální nárok. Formule „mimo církev není spásy“ je pro mnoho lidí dostatečným důkazem nesmyslnosti celého křesťanství. Pokud ovšem čteme Písmo, vidíme v něm pevné přesvědčení Kristových učedníků o jejich povinnosti hlásat radostnou zprávu, že Kristus umřel za naše hříchy a třetího dne byl vzkříšen, až na sám konec Země. Pokud chtějí křesťané brát vážně Kristova slova, nemohou ustoupit od přesvědčení, že Ježíš Nazaretský je spasitelem celého světa a „v nikom jiném není spásy“.¹ Za tuto víru také mnozí v průběhu staletí i v nedávné době položili život.

Spása nekřesťanů je proto téma stále diskutované běžnými věřícími i profesionálními teology. Věnovali se mu alespoň okrajově mnozí „velcí teologové 20. století“² a v cizojazyčné literatuře je velmi dobře zmapovaný vývoj pohledu magisteria na tuto otázku až do Druhého vatikánského koncilu.³

V této práci si ale klademe otázky: Co říká učitelský úřad církev o spásě nekřesťanů dnes? Co si o tom myslí papežové, kteří působili po koncilu? Je pravda to, co je v některých tradičních kruzích slyšet, že totiž pokoncilní papežové opustili v této otázce odvěké učení

¹ Sk 4, 12.

² Srov. Yves CONGAR, *Vaste monde ma paroisse: Vérité et dimension du salut*, Paris: Éditions du témoignage chrétien, 1959; Henri DE LUBAC, *Katolicismus*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1995, s. 111-128 a *Paradoxe et mystère de l'Église: l'Église dans la crise actuelle*, Paris: Éditions du Cerf, 2010; Joseph RATZINGER, „Kein Heil ausserhalb der Kirche?“, in *Das neue Volk Gottes: Etnwürfe zur Ekklesiologie*, Düsseldorf: Patmos, 1969, s. 339-361; Hans Urs VON BALTHASAR, „Kordula anebo vážný případ“, in Hans Urs VON BALTHASAR a Angelo SCOLA, *Kordula anebo vážný případ: Vše zkoumejte, a co je dobré, toho se držte*, Řím: Křesťanská akademie, 1987; Charles JOURNET, *L'Église du Verbe incarné: Essai de théologie spéculative. Volume 2, Sa structure interne et son unité catholique*, Saint-Maurice: Saint-Augustin, 2000; Karl RAHNER, „Anonymes Christentum und Missionsauftrag der Kirche“, in *Sämtliche Werke: Band 22/2: Dogmatik nach dem Konzil, Zweiter Teilband: Theologische Anthropologie und Ekklesiologie*, Freiburg im Breisgau: Herder, 1998, s. 498-515 atd.

³ Srov. Bernard SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza: Storia di una formula e problemi di interpretazione*, Milano: Edizioni San Paolo, 2009; Giacomo CANNOBIO, *Nessuna salvezza fuori dalla Chiesa?: Storia e senso di un controverso principio teologico*, Brescia: Queriniana, 2009.

církve? I pokud víme, ZDA mohou být nekřesťané spaseni, má církev odpověď i na to, JAK se to děje? Je vůbec možné stále oficiálně tvrdit, že „mimo církev není spásy“?

Oficiální prohlášení církve po Druhém vatikánském se snažili v 90. letech zmapovat Francis A. Sullivan a Jacques Dupuis.⁴ Jejich díla ovšem pochopitelně nemohou reflektovat kroky magisteria po jejich vydání, což je dnes třetina (Dupuis) až polovina (Sullivan) času, který od koncilu uběhl. V českém prostředí se podobnou otázkou zabývá Denisa Červenková,⁵ ale jejím tématem je přístup katolické církve k náboženské pluralitě, proto se přímo spásu nekřesťanů věnuje pouze okrajově. Z těchto důvodů jsme se rozhodli v této práci pokusit sami zjistit, co vlastně učí o tomto tématu církev dnes.

Na základě jmenovaných autorů jsme shromáždili magisteriální dokumenty, které považovali ve svých knihách za klíčové. Kvůli rozsahu diplomové práce jsme z nich museli zvolit jen ty, které podle nás byly nejdůležitější nebo nejreprezentativnější. Protože nás zajímal pohled magisteria, vybírali jsme pouze dokumenty, jejichž autory jsou papežové Pavel VI., Jan Pavel II. a František, případně jimi pověřená dikasteria římské kurie. Texty Benedikta XVI. v práci nezkoumáme, protože se naší otázce během pontifikátu nevěnuje na žádném místě systematicky. K dokumentům, které zmiňují Dupuis a Sullivan, jsme přidali *Katechismus katolické církve* a deklaraci *Dominus Iesus*, protože oba shrnují dosavadní učení církve, měly velký dopad a byly zveřejněny z nařízení Jana Pavla II.

Na základě četby a analýzy zvolených textů, jejich srovnání vzájemného, s okolnostmi, za kterých byly sepsány, a s magisteriem během celých církevních dějin, především pak na Druhém vatikánském koncilu, se následně pokoušíme ve stručnosti sdělit jejich pohled na spásu nekřesťanů. U každého z nich se snažíme zdůraznit úhel pohledu, ze kterého o našem tématu mluví, a několik základních aspektů naší otázky, kterým se věnují. Z praktických důvodů se zabýváme texty magisteria v diachronní perspektivě. Po úvodní kapitole předkládáme jednotlivé dokumenty povětšinou v chronologickém sledu, abychom mohli zdůraznit, v čem na sebe navazují a v čem se naopak od předcházejících textů liší. Výjimku

⁴ Francis A. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?: Tracing the History of the Catholic Reponse*, Eugene: Wipf and Stock Publishers, 1992; JACQUES DUPUIS, *Toward a christian theology of religious pluralism*, New York: Orbis Books, 1999.

⁵ Srov. Denisa ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, Praha: Karolinum, 2016.

z tohoto postupu připouštíme pouze tehdy, když by přísně chronologický postup byl na úkor myšlenkové provázanosti jednotlivých dokumentů.

Práce je rozdělena do dvou částí. V první části práce nejdříve představíme zásadní výroky magisteria až do Druhého vatikánského koncilu. Budeme se soustředit především na to, jestli papežové a koncily opravdu učili, že formální příslušnost k církvi je bezpodmínečně nutná pro spásu člověka a že se jedná o pravdu víry. Následně se budeme v této části věnovat samotnému Druhému vatikánskému koncilu. Předneseme pět kategorií, které používá k objasnění učení o spáse nekřesťanů a které se později stanou východiskem následných výroků učitelského úřadu na toto téma.

Ve druhé části práce se ve světle popsané analýzy budeme moci věnovat hlavnímu tématu. Pokusíme se objasnit pohled Pavla VI. v encyklice *Ecclesiam suam* a exhortaci *Evangelii nuntiandi*. Z dlouhého pontifikátu Jana Pavla II. věnujeme zvýšenou pozornost encyklikám *Redemptor hominis* a *Redemptoris missio*, ale budeme citovat též některé pasáže z encykliky *Dominum et vivificantem* a apoštolského listu *Tertio millennio adveniente*. V souvislosti s třetí zmíněnou encyklikou Jana Pavla II. a pro vysvětlení některých komplexních vyjádření v *Redemptor hominis* se zaměříme též na Světový den modliteb za mír v Assisi. Z praktických důvodů některým dokumentům římských dikasterií, které si zaslouží větší prostor, věnujeme samostatnou kapitolu. Na závěr druhé části práce pak krátce okomentujeme exhortaci papeže Františka *Evangelii gaudium* a encykliku *Fratelli tutti*.

V závěru se pokusíme ukázat, jestli jsme na položené otázky našli odpovědi. Přitom základní body, které říká magisterium po Druhém vatikánském koncilu o spáse nekřesťanů, předneseme ještě jednou, tentokrát systematicky.

1 VÝVOJ NAUKY O SPÁSE NEKŘEŠŤANŮ

1.1 Magisterium před Druhým vatikánským koncilem

Jak jsme naznačili v úvodu, otázka spásy nekřesťanů není v církvi nějaké nové téma, ani se nejedná o otázku, na kterou by od první chvíle byla známa jednoznačná odpověď. Výroky magisteria mají po celou historii na zřeteli tyto dvě ústřední výpovědi Nového zákona: Ježíš Kristus je jediným prostředníkem spásy (1 Tim 2,5). Na jedné straně bude spasen, kdo uvěří a dá se pokřtít (Mk 16,16), a na straně druhé Bůh chce, aby se všichni lidé zachránili a došli k poznání pravdy (1 Tim 2,4; 2 Petr 3,9). Před Druhým vatikánským koncilem je proto vhodné uvést krátké shrnutí hlavních výroků magisteria ke zkoumanému tématu.

1.1.1 Patristika

Z prvních staletí je pro pozdější magisterium zásadní výrok „Mimo církev není spásy“, považovaný za dogma, se kterým přicházejí v první polovině 3. století prakticky současně Origenes na Východě⁶ a Cyprián na Západě.⁷ Západní teologii dále ovlivnil Augustin, který do ní přinesl kategorie „církev od Ábela“,⁸ zdůrazňující možnost spásy pro ty, kteří žili před narozením Krista nebo mimo dosah církve, a *massa damnata*,⁹ tedy představa zavrženého lidstva, která naopak zdůrazňuje obtížnost dosáhnout spásy. Na druhé straně už ve druhém století mluvil Justin o tzv. *λογοι σπερματικοι*¹⁰, tedy o „semenech slova“, která Bůh rozesel do náboženství, kultur nebo filozofie. Tato semena ovšem mohou být plně rozvinuta pouze na základě Boží milosti.¹¹

Výroky magisteria jsou v tomto období skoupé. Pro ekumenické koncily se nejedná o hlavní téma. Velké úctě se v pozdějších staletích těšilo Pseudo-Atanášovo vyznání víry

⁶ Srov. ORIGENES, *In Josue*, II, 5.

⁷ Srov. CYPRIÁN, *Epistulae*, 4, 4; SESBOŮÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 40-45.

⁸ Srov. AUGUSTIN, *Kázání*, 341:9, 11.

⁹ Srov. AUGUSTIN, *De natura et gratia*, 4-5.

¹⁰ Srov. JUSTIN, *První apologie* 32.

¹¹ Srov. CANNOBIO, *Nessuna salvezza fuori dalla Chiesa?*, s. 59-61.

Quicumque, které vzniklo pravděpodobně v Jižní Francii v 5. století.¹² To bylo až do Druhého vatikánského koncilu součástí denní modlitby církve a začíná a končí slovy:

„Kdokoli chce být spasen, je v první řadě třeba, aby se držel katolické víry. Jestliže ji někdo nezachová neporušenou a ucelenou, bezpochyby zahyne navěky. (...) Taková je katolická víra. Kdo ji pevně a věrně nezastává, nemůže být spasen. Amen.“¹³

První papež, který se přímo vyjadřuje k úloze církve v díle spásy je Pelagius II. v listě k biskupům v Istrii z roku 585 nebo 586, kde cituje Cypriána.¹⁴

Jedná se o období, kdy je církev konfrontována s otázkou na výlučnost svého poslání jak ze strany lidí stojících mimo ni, tak ze strany křesťanů, kteří s ní nejsou spokojeni a zvažují odchod. Hlavní zaměření uvedených výroků je varování pro ty, kteří chtějí z církve odejít. Proto jim oficiální zástupci církve stále připomínají, že odmítnout církev znamená odmítnout Kristovo učení, a to znamená odmítnout Krista. Tvrdost jednotlivých vyjádření je přímo úměrná přibývajícimu množství křesťanů v Římské říši. Ze stejného důvodu také přestává být rozlišováno, jestli je člověk nepokřtěný, nebo byl z církve vyloučen, v obou případech je bráno čím dál víc jako samozřejmost, že se jedná o vědomé odmítnutí Kristova učení.

1.1.2 Středověk

Magisterium se k otázce spásy nekřesťanů vrací během sporů s valdanskými a katary. Ve vyznání předepsaném r. 1208 valdanským museli pro přijetí do katolické církve vyznat:

„Srdcem věříme a ústy vyznáváme jednu církev, ne heretiků, ale svatou římskou katolickou a apoštolskou, mimo kterou věříme, že nikdo nemůže být spasen.“¹⁵

Stejně tak proti albigenským cituje opět Čtvrtý lateránský koncil r. 1215 Cypriána.¹⁶

¹² Srov. SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 60.

¹³ *Pseudo-Atanášovo vyznání Quicumque*, in Heinrich DENZINGER, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH, *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, 75-76. Překlad autora práce.

¹⁴ Srov. PELAGIUS II., *Dilectionis vestrae*, in DzH 469.

¹⁵ INOCENC III., *Letter to the Archbishop of Tarragona*, in DzH 792. Překlad autora práce.

¹⁶ Srov. ČTVRTÝ LATERÁNSKÝ KONCIL, *Kapitola 1: Katolická víra*, in DzH 802.

Při diskusích o závaznosti formule *Extra ecclesiam nulla salus* bývá často zmiňován závěr buly Bonifáce VIII. *Unam sanctam* (1302).

„Proto deklarujeme, říkáme a definujeme (a vyhlášíme), že pro každou lidskou bytost je nutné ke spáse, aby byla podřízena římskému pontifikovi.“¹⁷

Pojetí této pasáže jako dogmatické definice je sporné, protože ve finální verzi buly chybí slovo „vyhlášíme“ (*pronuntiamus*), může se tedy jednat o běžný formální obrat používaný v papežských dokumentech.¹⁸ Zpochybňováno je i její univerzální zaměření. Podle některých se jedná spíš o zdůraznění nadřazenosti oltáře nad trůnem, namířené cíleně proti francouzskému králi a pařížské univerzitě.¹⁹

Florentský koncil (1431-1445) je z našeho hlediska vhodné přiřadit do období středověku, protože se odehrál ještě před objevením Ameriky, které později donutilo církve k novému pohledu na naši otázku. Koncil v bule *Cantate Domino*, známé též jako „Dekret pro jakobity“, vyhláší:

„(Římská církev) pevně věří, vyznává a hlásá, že nikdo, kdo není uvnitř katolické církve, nejen pohané, ale ani židé, ani heretici a ani schismatici, nemůže být účastný věčného života – ale půjdou do věčného ohně, který je připraven ďáblu a jeho andělům – pokud by k ní (církvi) nebyli před koncem svého života připojeni. A jednota těla církve že má takovou hodnotu, že pouze těm, kteří v ní zůstávají, dávají svátosti církve užitek ke spáse, a posty, almužny, a všechny skutky zbožnosti a cvičení křesťanského boje přináší věčné odměny. A nikdo, jakkoli mnoho almužen by daroval, a i kdyby pro Krista prolil krev, se nemůže spasit, pokud by nesetřval v lůně a jednotě katolické církve.“²⁰

Pravděpodobně zde není na místě doslovný výklad, protože dekret byl podepsán i představiteli koptské církve, kteří neměli v úmyslu odsoudit všechny své předky

¹⁷ BONIFÁC VIII., *Unam sanctam*, in DzH 875. Překlad autora práce.

¹⁸ Srov. SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 71. Též *Enchyridion symbolorum* sloveso v novějších verzích vypouští.

¹⁹ Srov. CANNIO, *Nessuna salvezza fuori dalla Chiesa?*, s. 218; SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 71.

²⁰ FLORENTSKÝ KONCIL, *Cantate Domino: Dekret pro j Jakobity*, in DzH 1351. Překlad autora práce.

k věčnému zatracení. Jedná se nicméně o jakýsi vrchol v procesu absolutizace principu *extra ecclesiam nulla salus*.²¹

Ve středověku se možnost spásy mimo církve stává čím dál víc čistě teoretickou otázkou. Teologové vycházejí z přesvědčení, že evangelium už bylo zvěstováno všem národům, proto každý, kdo v Krista nevěří, se tak svobodně rozhoduje, protože je v jeho možnostech se o křesťanství dozvědět více. Tento postoj se pak odráží ve výrocích magisteria. Ty navíc popisují pouze objektivní stránku věci, nesoustředí se na vnitřní postoj jednotlivce, jeho morální život a případné obtíže ve svědomí s přijetím církve na základě negativních zkušeností. Proto v důsledku magisterium vždy jen v dobovém kontextu obhajuje, že vědomé odmítnutí nebo nepřijetí Krista je též vědomým nepřijetím spásy.

1.1.3 Novověk

Zámořské objevy přináší do teologie nové premisy. Je potřeba odpovědět znovu na otázku: Jsou zavrženi všichni, kdo zemřeli po Kristově oběti, ale nikdy o ní neslyšeli a ani k tomu neměli příležitost?

Padesát let po objevení Ameriky se začíná konat Tridentský koncil. Jeho primárním cílem je snaha o obnovu katolické církve tváří v tvář výzvám světové reformace, ne spása nově objevených národů, ale i přesto můžeme vidět v Dekretu o ospravedlnění první krok novým směrem.

„Tento přechod (od starého k novému Adamovi) nemůže být po zvěstování evangelia bez koupele znovuzrození nebo touhy po ní.“²²

Poprvé se oficiálně mluví o možnosti křtu *in voto*, tedy o možnosti spásy mimo viditelné struktury církve. Přesto je formulace poměrně kompromisní. Může být vysvětlena tak, že poté, co je jedinci hlásáno evangelium, může být spasen, i pokud jen implicitně touží po křtu. Na druhé straně může tento článek znamenat, že poté, co Kristus přišel hlásat evangelium, je ke spáse nutná minimálně výslovná a vyslovená žádost být pokřtěn.

V rámci Dekretu o prvotním hříchu se pak definitivně říká o roli Ježíše Krista pro spásu:

²¹ Srov. SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 97.

²² TRIDENTSKÝ KONCIL, *Dekret o ospravedlnění*, in DzH 1524. Překlad autora práce.

„Pokud by někdo tvrdil, že tento Adamův hřích (...) mohl být sňat lidskými silami nebo nějakým jiným lékem než zásluhami jediného Pánova prostředníka, Ježíše Krista, (...) ať je anatematizován.“²³

Nejednoznačnost první formulace vedla k baianistické a později jansenistické krizi, proti které muselo reagovat Svaté oficium dekretem v roce 1690. I když se nejedná o projev magisteria v pravém slova smyslu, přesto má tento dekret určitou závaznost a byl zahrnut do díla *Enchyridion symbolorum*.²⁴ Jansenistický přístup k roli církve na spáse je nejlépe shrnut v tvrzení „Mimo církev není udělena žádná milost“, odsouzeném Klementem XIV. v konstituci *Unigenitus Dei Filius* v roce 1713.²⁵

Svatý stolec nechce popřít *Extra ecclesia nulla salus*, naopak tento výrok označuje v rámci jednoho *Breve* Pius VIII. v roce 1830 za dogma²⁶ a Pius IX. v roce 1854 jako pravdu víry.²⁷ Ani v jednom případě se nejedná o vlastní dogmatickou definici, ale o vyjádření osobního názoru těchto papežů na závaznost formule. Pius IX. uznává možnost dojít spásy morálním životem a na základě přirozeného zákona pro ty, kteří jsou mimo církev na základě nezaviněné nevědomosti.²⁸

Magisterium stále obhajuje nezastupitelnou roli římskokatolické církve na spáse každého člověka, ale oficiálně přiznává možnost spásy i pro ty, kdo jsou mimo ni z jiného důvodu, než že by odmítali ji a Krista. Stále ale zůstává nevyřešená otázka, jakým způsobem je možné tato dvě tvrzení sjednotit.

1.1.4 *Mystici Corporis* – „předvečer koncilu“

Posledním klíčovým příspěvkem magisteria před Druhým vatikánským koncilem je encyklika Pia XII. *Mystici Corporis* z roku 1943. Ke konci encykliky se píše:

²³ TRIDENTSKÝ KONCIL, *Dekret o prvotním hřichu*, in DzH 1513. Překlad autora práce.

²⁴ Srov. SVATÉ OFICIUM, *Omyly jansenistů*, in DzH 2301-2332, především 2304, 2305, 2308 a 2311.

²⁵ Srov. KLEMENT XI, *Unigenitus Dei Filius*, in DzH 2400-2502. Odsouzené tvrzení *Extra Ecclesiam nulla conceditur gratia* v článku 2429.

²⁶ Srov. SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 133.

²⁷ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 113.

²⁸ Srov. PIUS IX., *Quanto conficiamur moerore*, in DzH 2866.

„(Ať jsou pozváni ti), kteří nepatří k viditelnému tělu katolické církve, aby se snažili vymanit z tohoto stavu, ve kterém si nemohou být jisti vlastní věčnou spásou. Vždyť ačkoli jsou skrze nevědomou touhu a přání v jakémsi vztahu s mystickým Tělem Spasitele, přece se jim nedostává tolika nebeských darů a pomoci, z kterých je možné se těšit jenom v katolické církvi.“²⁹

Jedná se o jakési shrnutí učení magisteria těsně před Druhým vatikánským koncilem. Teologie je formulována především z objektivního pohledu na spásu a církev jako takovou. Kristus ustanovil svou katolickou církev, aby šla ke všem národům a přinesla jim poselství spásy. Existuje-li možnost spásy i mimo její viditelné struktury, je to cesta nejistá, na které chybí člověku podpora milostí, které Bůh dává v hierarchicky uspořádaném mystickém těle Kristově především skrze svátosti. Ze subjektivního hlediska existuje možnost spásy pro každého. Církev tedy není vnímána jako prostor, mimo který Bůh nepůsobí, ale jako prostor, ve kterém Bůh působí. Kdo se tomuto prostoru vyhýbá, protože se chce vyhnout Bohu, ten se vyhýbá spáse. Kdo ale hledá spásu a Boha, ten je nakonec, ač nevědomě, v nějakém vztahu s církví.

1.1.5 Shrnutí

Až do období zámořských objevů můžeme sledovat postupnou absolutizaci principu *Extra ecclesia nulla salus* v důsledku přesvědčení, že celý svět má možnost dozvědět se o Kristu. Omyl, který vede k případným přehnaně přísným vyjádřením, tedy není teologický, ale geografický. S objevem nových civilizací naopak vidíme u magisteriálních výroků čím dál otevřenější přístup k možnostem, jakými mohou být nekřesťané přičleněni i bez svého vědomí k církvi, a tím dojít spásy.

Otázka spásy nekřesťanů je postupně redukována právě na jejich příslušnost k církvi a křest – tedy na objektivně pozorovatelné skutečnosti, ne na vnitřní život jednotlivých nekřesťanů. Proto jsou z hlediska pozdějšího vývoje prohlášení magisteria před Druhým vatikánským koncilem poměrně tvrdá. Nezabývají se totiž jednotlivci, ale popisují stav, ve kterém nekřesťané žijí a který jim neumožňuje dosáhnout spásy v plnosti, v jaké je Bohem nabízena v církvi.

²⁹ PIUS XII., *Mystici corporis*, in DzH 3821. Překlad autora práce s přihlédnutím k samizdatovému překladu.

1.2 Druhý vatikánský koncil – změna perspektivy

Druhý vatikánský koncil přináší v pohledu na spásu nekřesťanů několik zásadních změn. Nevyhlásil žádné dogma ani anatema, jeho cíl ale není pouze pastorační, naopak vydává dvě dogmatické konstituce. Proto je základem pro další vývoj teologie i výroky magisteria. V této části se zaměříme na několik zásadních výroků. Žádný nelze brát nezávisle na ostatních, společně ale tvoří základ pro pokoncilní teologii a pohled magisteria na naše téma.

1.2.1 Sakramentální pojetí církve (LG 1 a LG 48)

Koncil mění především pohled na církev, a to v *Lumen gentium*, prvním dokumentu všeobecného koncilu v dějinách, který podává komplexní nauku o církvi.

„Kristus je světlo národů. (...) Církev je totiž v Kristu jakoby svátost neboli znamení a nástroj vnitřního spojení s Bohem a jednoty celého lidstva.“³⁰

Koncilní otcové se vracejí k patristickému pojetí církve jako svátosti a dále jej rozvíjejí.

„Kristus ustanovil své tělo, církev, jako všeobecnou svátost spásy. Nyní sedí po pravici Otce, ale stále působí ve světě: přivádí lidi do církve, jejím prostřednictvím je těsněji k sobě připoutává, živí je vlastním tělem a krví a dává jim účast na svém oslaveném životě.“³¹

Pojem svátost je v koncilním pojetí obohacen proti patristice o scholastický rozměr příčinnosti i o moderní pojetí církve jako subjektu vlastního jednání. Církev, univerzální svátost spásy, je nějakým způsobem příčinou spásy každého spaseného a tento úkol má plnit vědomě a cíleně. Proto mluví LG 9 o církvi jako o nástroji vykoupení všech lidí. Církev jako všeobecná svátost spásy a znamení jednoty odhaluje a uskutečňuje zaměření celého lidstva ke spojení s Bohem, a tím dává smysl i mezilidskému společenství.³²

Sakramentální pojetí církve je dobré vidět v souvislosti s učením encykliky Pia XII. *Mystici corporis*, ale pojatým z opačného pohledu a dále rozvedeným. Pokud je každý, kdo hledá

³⁰ *Lumen gentium* 1, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 29-100.

³¹ Tamtéž 48. Téma „univerzální svátosti spásy“ je dále rozvedeno též v *Gaudium et spes* 45, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, s. 173-265 a *Ad gentes* 1, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, s. 459-507.

³² Srov. Peter HÜNERMANN, „Lumen gentium“, in *Herders theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil: Band 2 - Inter mirifica, Lumen gentium, Sacrosanctum Consilium*, ed. Peter Hünermann et Bernd Jochen Hilberath, Freiburg: Herder, 2004, s. 356.

Boha, v nějakém vztahu s církví a existuje pro něj skrze toto zaměření možnost spásy, je církev nějakým způsobem nástrojem spásy pro každého, kdo hledá Boha. Je viditelným znamením neviditelné Boží milosti působící v srdci každého člověka, i pokud není jejím formálním členem nebo ji ani nikdy nepotkal.³³ Tato milost ho k ní vnitřně, často i nevědomě, různými způsoby zaměřuje.³⁴

1.2.2 Prvky církve mimo církev (LG 8)

Koncil dále přesněji popisuje vztah mezi Kristem a katolickou církví.

„Jediný prostředník Kristus ustanovil a bez přestání udržuje svou svatou církev (...) jako viditelný organismus a jejím prostřednictvím rozlévá pravdu a milost na všechny. Je to společnost vybavená hierarchickými orgány i Kristovo tajemné tělo, viditelné shromáždění i duchovní společenství, pozemská církev i církev obdařená nebeskými dary. Nelze ji však považovat za dvě rozdílné věci, nýbrž to obojí tvoří jedinou složenou skutečnost, srůstající z lidského a božského prvku. (...) Tato církev, ustavená a uspořádaná na zemi jako společnost, subsistuje (*subsistit*, uskutečňuje se) v katolické církvi a je řízena Petrovým nástupcem a biskupy ve společenství s ním. Ovšem i mimo její organismus je mnoho prvků posvěcení a pravdy, které jako dary vlastní Kristově církvi vybízejí ke katolické jednotě.“³⁵

Jsou rozlišeny dva aspekty církve: viditelný (katolická církev) a duchovní (Kristova církev). Oba pojmy patří k sobě, ale nemají stejný rozsah.³⁶ Pojem „subsistuje“ (*subsistit in*) byl zvolen cíleně místo dříve užívaného „je“ (*est*), jak to navrhovala i druhá verze koncilních dokumentů, z roku 1963.³⁷ Finální text dává najevo, že Kristova a katolická církev nejsou jednoduše synonyma. Z viditelných skutečností se však nic neblíží duchovní církvi tolik jako církev katolická. Rozdíl mezi ní a ostatními náboženskými útvary není jen kvantitativní, ale kvalitativní.³⁸ Nutnost putující církve ke spáse navíc koncil nepřímou označuje za pravdu víry.³⁹

³³ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 157.

³⁴ Srov. tamtéž, s. 155.

³⁵ LG 8.

³⁶ Srov. HÜNERMANN, *Lumen gentium*, s. 366.

³⁷ Srov. SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 184.

³⁸ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 92.

³⁹ Srov. HÜNERMANN, *Lumen gentium*, s. 394, ke druhé větě LG 14.

Důsledkem takového vztahu je, že prvky posvěcení a pravdy, které jsou vlastní Kristově církvi, jsou přítomny i mimo katolickou církev. Nalézáme je v různých kulturách, institucích, v sociálním pokroku, ve vědních oborech i v mimokřesťanských náboženstvích. Koncil se tím vrací k učení Justina o semenech slova.

1.2.3 Stupňovité přiřazení k církvi (LG 13-16)

V jakém vztahu ke Kristově církvi jsou potom nekatolíci?

„K této katolické jednotě Božího lidu (...) jsou povoláni všichni lidé. Různým způsobem k ní patří anebo jsou k ní zaměřeni jak věřící katolíci, tak ostatní věřící v Krista, tak konečně všichni lidé bez výjimky, kteří jsou Boží milostí povoláni ke spáse.“⁴⁰

Koncil opět rozvíjí a prohlubuje učení Pia XII. o různých způsobech propojení mezi každým člověkem a církvi. Zatímco ale *Mystici corporis* mluví o dvou stupních, rozlišuje koncil těchto stupňů jen pro nekřesťany čtyři až pět.⁴¹

„Posvátný sněm věnuje pozornost na prvním místě katolickým věřícím. (...) Do církevní společnosti jsou plně začleněni ti, kdo mají Kristova Ducha a přijímají její celé *zřízení* a všechny prostředky spásy v ní ustanovené. (...) Katechumeni, kteří pod vlivem Ducha svatého výslovným projevem své vůle žádají, aby byli přijati do církve, jsou s ní spojeni už tímto svým přáním.“⁴²

Do Kristovy církve jsou z objektivního hlediska plně začleněni katoličtí křesťané, protože v jejich církvi Kristova církev subsistuje. Zvláštní pozice náleží katechumenům, jimž jediným ponechává koncil spojení s církvi, a tedy příslušnost k ní, skrze přání.

„Církev ví, že je z mnoha důvodů spojena s těmi, kteří jsou pokřtěni a nazývají se křesťany, avšak nevyznávají celou víru nebo nezachovávají jednotu společenství pod vedením Petrova nástupce. Mnozí totiž mají v úctě Písmo svaté jako směrnicí víry a života a projevují upřímnou náboženskou horlivost, s láskou věří v Boha, Otce všemohoucího, i v Krista, Božího Syna a Spasitele. Jsou znamenáni křtem, který je spojuje s Kristem, ba uznávají a přijímají i jiné svátosti ve svých církvích nebo církevních společenstvích.“⁴³

⁴⁰ LG 13.

⁴¹ Srov. SESBOÜÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 197; SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 154.

⁴² LG 14.

⁴³ Tamtéž 15.

Tímto nastává zásadní změna ve vztahu k nekatolickým křesťanům. Místo schizmatiků a heretiků jsou označeni jako křesťané a jejich společnosti jako církve a církevní společenství. Mluví se přímo o jejich spojení s katolickou církví skrze křest. Uznání svátostí ukazuje, že je koncil neřadí mezi ty, kdo jsou k církvi zaměřeni, ale kdo k ní skrze své spojení patří.⁴⁴ Tato společenství jsou proto pro své členy též nástroji spásy.⁴⁵

„Ba i lidé, kteří ještě nepřijali evangelium, jsou různými způsoby zaměřeni k Božímu lidu. Patří sem na prvním místě národ, s nímž byla uzavřena smlouva. (...) Plán spásy se však vztahuje i na ty, kteří uznávají Stvořitele, a mezi nimi především na muslimy. (...) Bůh není daleko ani od těch, kteří hledají neznámého Boha v mlhavých stopách a obrazech (...). Věčné spásy mohou totiž dosáhnout všichni, kdo bez vlastní viny neznají Kristovo evangelium a jeho církev, avšak s upřímným srdcem hledají Boha a snaží se pod vlivem milosti skutečně plnit jeho vůli, jak ji poznávají z hlasu svědomí.“⁴⁶

Ti, kteří k církvi nepatří, ale jsou k ní zaměřeni, jsou na prvním místě židé, pak muslimové a ostatní monoteistická i polyteistická náboženství, a nakonec i agnostici, ba dokonce ateisté, pokud se řídí tím, co ve svém svědomí jsou schopni poznat z Boží vůle. Tyto směry nejsou spásonosné samy o sobě, ale obsahují prvky, které zprostředkovávají milost.⁴⁷

Každý člověk je tedy v nějakém vztahu ke Kristově církvi a může dojít spásy, protože jej tento vztah spojuje s milostí, jejíž prostředky jsou přítomny v katolické církvi.

1.2.4 Cesty, které zná jen Bůh, a proč tedy misie? (GS 22 a AG 7)

Tento vztah mezi každým člověkem a církví vychází z vykupitelské smrti Ježíše Krista.

„Nevinný Beránek svobodně prolil svou krev, a tak nám zasloužil život. V něm nás Bůh usmířil se sebou i navzájem a vytrhl nás z otroctví ďábla a hříchu, takže každý z nás může říci spolu s apoštolem: Boží Syn ‚mě miloval a za mě se obětoval‘ (Gal 2,20). Tím, že za nás trpěl, nám nejen dal příklad, abychom šli v jeho šlépějích, nýbrž i otevřel cestu; jdeme-li po ní, život i smrt se posvěcují a nabývají nového smyslu. (...) To neplatí jen pro křesťany, ale pro všechny lidi dobré vůle, v jejichž srdci neviditelně působí milost. Kristus totiž zemřel za všechny, a protože poslední povolání člověka je ve skutečnosti jen jedno, totiž božské, musíme být přesvědčeni, že Duch svatý

⁴⁴ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 153.

⁴⁵ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 103.

⁴⁶ LG 16.

⁴⁷ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 103.

všem dává možnost, aby se přičlenili k tomuto velikonočnímu tajemství způsobem, který zná Bůh.⁴⁸

Cesty, kterými jsme přičlenění k velikonočnímu tajemství, zná jen Bůh, ale jsou přístupné pro každého, i nekřesťany. Protože Kristus zemřel za všechny, dosahuje výkupná moc jeho smrti na všechny lidi dobré vůle a Bůh je může skrze ni přivést k víře, k proměně života a ke spáse i bez zásahu církve. V takovém případě už ovšem není možné odvozovat nutnost misí a církve pouze od Boží univerzální spasitelské vůle.⁴⁹ Tento problém je projednán v rámci dekretu *Ad gentes*.

„Bůh sice může cestami, které jsou známy jen jemu, přivést lidi, kteří bez vlastní viny neznají evangelium, k víře, bez níž se mu nelze líbit, přesto však připadá církvi povinnost a zároveň i svaté právo hlásat evangelium. Proto si misijní činnost uchovává dnes tak jako vždycky svůj plný význam a naléhavost. Prostřednictvím této činnosti Kristovo tajemné Tělo neustále shromažďuje a pořádá síly k vlastnímu růstu. Členy církve k ní pobízí láska k Bohu a ke všem lidem, s nimiž se touží sdílet o duchovní dobra přítomného i budoucího života.“⁵⁰

Misijní příkaz dostala církev přímo od vzkříšeného Krista (srov. Mk 16,15). Spása nekřesťanů zůstává povinností církve, proto pokud se jí nechce zpronevěřit, musí ve svém primárním úkolu pokračovat.⁵¹ Misijní zápal věřících navíc nepramení jen z nějaké abstraktní znalosti informací o zjevení, ale z osobního setkání se Vzkříšeným, které se do jejich života vepsalo natolik, že si je nemohou nechat pro sebe.

Misie ovšem nemá za cíl pouze sdílet tato dobra, která mimo církev chybí.

„Svou prací však (církev) působí, aby žádné dobré símě, které se najde zaseté v lidských srdcích a myslích nebo ve vlastních obřadech a kulturách národů, nejenom nezahynulo, nýbrž bylo ozdraveno, povzneseno a zdokonaleno k oslavě Boha, k zahanbení ďábla a ke štěstí člověka.“⁵²

⁴⁸ GS 22.

⁴⁹ Srov. Peter HÜNERMANN, „Ad gentes,“ in *Herders theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil: Band 4 – Apostolicam actuositatem, Dignitatis humanae, Ad gentes, Presbyterorum ordinis, Gaudium et spes*, ed. Peter Hünermann et Bernd Jochen Hilberath, Freiburg: Herder, 2005, s. 269.

⁵⁰ AG 7.

⁵¹ Srov. SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 204.

⁵² LG 17.

Tím se opět vracíme k učení o semenech slova přítomných v každé kultuře. Tato semena byla často zatemněna hříchem, proto je musí církev vedená Bohem vyhledávat a napojit na božský zdroj. Nezřídka jsou totiž přípravou na evangelium. Když se naučí církev tato semena aktivně vyhledávat, může to být zpětně k prospěchu i jí samotné.⁵³

1.2.5 Antropologický aspekt (DH 2)

Doposud jsme popisovali první východisko koncilního učení o spáse nekřesťanů, christologicko-ekleziologické. Kristus zemřel za všechny, proto do církve začleňuje v různé míře všechny. Deklarace *Dignitatis humanae* ale zdůrazňuje ještě jeden aspekt.

„Tento vatikánský sněm prohlašuje, že lidská osoba má právo na náboženskou svobodu. (...) Nikdo ani nesmí být donucován jednat v oblasti náboženství proti svému svědomí, ani mu nesmí být zabraňováno jednat podle svého svědomí. (...) Všichni lidé, protože jsou osoby, (...) jsou v souladu se svou důstojností pobádáni vlastní přirozeností a zároveň i mravně zavázáni hledat pravdu, především náboženskou. Jsou též zavázáni přidržet se poznané pravdy, a podle jejích požadavků zařídit celý svůj život. Lidé však nemohou splnit tuto povinnost způsobem přiměřeným své přirozenosti, nemají-li psychologickou svobodu a nejsou-li zároveň proti vnějšího nátlaku. Právo na náboženskou svobodu tedy nevyplývá ze subjektivní dispozice osoby, nýbrž ze samé její přirozenosti. Proto právo na tuto svobodu patří i těm, kdo neplní povinnost hledat pravdu a přidržet se jí.“⁵⁴

Od Boha dostává každá lidská osoba důstojnost, ze které plyne její náboženská svoboda. A není důstojné člověka, aby přijal spásu na základě nátlaku. To není popření všeho, co jsme dosud popsali, ale spíše doplnění. Nejedná se o relativizaci pravdy, ale o přenesení sporu mezi pravdou a svobodou na otázku po nositeli práv.⁵⁵ Pravda totiž podle *Dignitatis humanae* nevznáší svůj nárok jinak než silou pravdy samé, která proniká do lidské mysli jemně a spolu mocně.⁵⁶ Úkolem církve je přinášet každému zjevenou pravdu způsobem, který dokáže přijmout. Pokud ji nepřijme, je třeba zvážit, jestli jsme mu nevnucovali naši kulturu, naše vidění světa, a nemáme spíše hledat semena Slova ukrytá v tom, jak vidí svět

⁵³ Srov. GS 44.

⁵⁴ *Dignitatis humanae* 2, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, s. 557-574.

⁵⁵ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 101.

⁵⁶ Srov. DH 1.

on. I jeho odmítnutí ale musíme respektovat. Tak jednali církevní otcové, Kristus i apoštolové.⁵⁷

1.2.6 Shrnutí

Nestojí koncil v důsledku proti tomu, co učili o spáse a církvi například Bonifác VIII. nebo Florentský koncil, jejichž výroky jsme představili v prvním oddílu této kapitoly?

Koncilní otcové byli přesvědčeni, že ne, alespoň ne v tom, co má být neměnné. Vyjadřují se jinak, protože mluví s někým jiným. Neodsuzují radikální modernisty, ale ukazují doznívající moderně, že pravda má stále hodnotu. Nesnaží se přimět katolické panovníky k poslušnosti církvi, ale připomenout sekulárním státům hodnoty, ze kterých vycházejí.⁵⁸ Církev už není pro společnost přirozenou autoritou, musí hledat nové cesty jak oslovit adresáty a obhájit své učení. Proto se vrací k biblickému jazyku. Koncilní interpretační linie nauky víry není aristotelská metafyzika, ale dějiny spásy.

Větu *Extra ecclesiam nulla salus* koncil vůbec nezmiňuje. Při aplikaci koncilního učení ji nyní ale již nemůžeme vztáhnout na nekatolické křesťany, protože ti díky křtu patří k církvi. Spasení skrze různé prvky posvěcení a pravdy a věrnost svému svědomí mohou být i nekřesťané. Formulí lze již směřovat spíše jen na katolíka, který v zatvrzelosti opustí církev,⁵⁹ tak jak jej používal Cyprián. Nejedná se tedy ani zde o nějaký odklon od tradice, ale o reformu, ve které se vždy na různých rovinách setkávají kontinuita a diskontinuita.⁶⁰

Koncilní učení můžeme shrnout tak, že spasen může být každý, kdo podle svého svědomí hledá pravdu a podle ní žije. Ta jej ale celou dobu směřuje k církvi, protože ona je založena tím, kdo je Pravda, jediným prostředníkem mezi Bohem a lidmi Ježíšem Kristem, a je jeho znamením a aktivním nástrojem pro spásu světa.

⁵⁷ Srov. tamtéž 9-11.

⁵⁸ Srov. *Discorso di sua Santità Benedetto XVI alla Curia romana in occasione della presentazione degli auguri Natalizi, Giovedì, 22 dicembre 2005*, http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2005/december/documents/hf_ben_xvi_spe_20051222_roman-curia.html [citováno 11.2.2021].

⁵⁹ Srov. SESBOÛÉ, *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza*, s. 207.

⁶⁰ Srov. *Discorso di sua Santità Benedetto XVI*.

2 SPÁSA NEKŘEŠŤANŮ V POKONCILNÍM MAGISTERIU

Ukázali jsme, jak se ke spáse nekřesťanů stavělo magisterium v průběhu dějin, co používali papežové a koncily jako interpretační klíč, na co kladli důraz a z jakých předpokladů vycházeli. Poté jsme popsali reformu Druhého vatikánského koncilu, oddělení možnosti spásy nekřesťanů od spásy nekatolických křesťanů a změnu v pojetí církve a jejího vztahu k „ostatním“. V této druhé části práce, která tvoří vlastní jádro našeho bádání, bychom chtěli ukázat, jak papežové po koncilu interpretovali jeho závěry, uváděli je do života církve a jak na naše téma sami nahlíželi.

2.1 Pavel VI.: Církev a svět – dvě různé strany v dialogu

Po prvním zasedání koncilu byl novým papežem po zesnulém Janu XXIII. zvolen Pavel VI., jehož podpis nesou všechny koncilní dokumenty. Úřad vykonával v letech 1963-1978. Otázka spásy nekřesťanů jakýmsi způsobem „lemuje“ jeho pontifikát. Věnuje se jí a jejím teologickým základům nejvíce ve své první encyklice *Ecclesiam suam* a tři roky před svou smrtí v exhortaci *Evangelii nuntiandi*. Případly na něj úkoly řídit koncil a reagovat na nové směry v teologii i v praxi církve po Druhém vatikánském koncilu. Ten první se projevuje v „koncilní“ encyklice, ten druhý v papežově poslední exhortaci.

2.1.1 Ekleziologická východiska spásy nekřesťanů podle encykliky *Ecclesiam suam*

V období mezi druhým a třetím zasedáním koncilu vydává Pavel VI. encykliku o církvi v současném světě *Ecclesiam suam*. Svůj pohled na koncil a církev shrnuje už ve svém proslovu na začátek druhého koncilního zasedání.⁶¹ Účel encykliky je spíše obrátit se i písemně k biskupům, „jak je to zvykem na začátku každého pontifikátu“. Koncilní snahy nechce encyklika narušit, ale motivovat.⁶² V této části ji uvádíme, protože je zásadní pro pochopení papežova pojetí církve a jejího vztahu k lidem mimo její viditelné hranice.

⁶¹ Srov. „Proslov Pavla VI. u příležitosti zahájení druhého koncilního období: Druhé zasedání (sessio) koncilu 29. září 1963“, in *II. vatikánský koncil očima Jan XXIII. a Pavla VI.*, ed. Ctirad Václav Pospíšil, Kostelní Vydří 2013, s. 83-100.

⁶² Srov. PAVEL VI., *Ecclesiam suam* 4-7. Paragrafy budeme číslovat podle italské verze dostupné na stránkách http://www.vatican.va/content/paul-vi/it/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_06081964_ecclesiam.html [Citováno 25.2.2021]. Překlad autora práce.

2.1.1.1 Teoretické pozadí vztahu „Jeho církve“ s „ostatními“

Svatý otec vychází z myšlenek, které jednak již zazněly na předcházejících koncilních jednáních a jednak na koncilu budou teprve rozvinuty. I když Pavel VI. používá podobný jazyk jako Druhý vatikánský koncil, přináší vlastní vizi reformy církve a jejího poslání ve světě. Pracuje s jinými formulacemi než koncilní dokumenty, ovšem není s nimi v rozporu.

Dokument je rozdělen do tří částí. Pro naše téma je zásadní poslední, která se věnuje vztahům mezi církví a okolním světem a nese nadpis *Dialog*. Tu můžeme dále rozdělit do dvou tematických oblastí: Nejdříve se papež věnuje dialogu obecně a jeho teologickému základu a poté popisuje, s kým dnes církve dialog vede. Téma dialogu celkově není, i přes papežovo přání, příliš rozpracováno v koncilních dokumentech. Možná je tomu tak i proto, že bylo podle koncilních otců rozebráno dostatečně v této encyklice.⁶³

2.1.1.2 Nové východisko pro vztah církve a světa – dialog

Teologický základ veškerého dialogu je dialog, který vede Bůh se světem. Pavel VI. jej popisuje těmito slovy:

„Zde, ctihodní bratři, pojednáme o vznešeném původu dialogu. Nachází se v samotné mysli Boží. Náboženství je ze své podstaty vztah mezi Bohem a člověkem. Modlitba v dialogu tento vztah vyjadřuje. Zjevení, což je nadpřirozený vztah, který Bůh sám ze své iniciativy ustanovil s lidstvem, může být zobrazeno jako dialog, ve kterém se Boží Slovo vyjadřuje ve vtělení a tím v evangeliu. Otcovský a posvátný rozhovor, narušený mezi Bohem a lidmi kvůli prvotnímu hříchu, je zázračně obnoven v průběhu dějin. Dějiny spásy vyprávějí přesně o tomto dlouhém a rozličném dialogu, který pochází od Boha a zavádí s člověkem různorodou a úžasnou konverzaci. Právě v tomto rozhovoru Krista s lidmi Bůh dává pochopit něco ze sebe, tajemství svého života, jediného ve spáse, trinitárního v Osobách.“⁶⁴

Východiskem lidského dialogu je tzv. *colloquium salutis*,⁶⁵ rozhovor spásy, který vede Bůh s lidstvem skrze Zjevení a povolání k víře⁶⁶ a který uvádí člověka do tajemství Nejsvětější Trojice. Toto téma se odráží v konceptu Zjevení, jak je představen v dogmatické konstituci

⁶³ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 88.

⁶⁴ ES 72.

⁶⁵ Srov. tamtéž 74.

⁶⁶ Srov. Alessandro CIPRIANI, *Educare al dialogo: Paolo VI e l'ecumenismo*, Benevento: Passione educativa, 2018, s. 64.

Dei Verbum.⁶⁷ I všechna komunikace církve se světem se musí v Božím dialogu inspirovat, jak je uvedeno o článku dále:

„Je třeba, abychom měli vždy před očima tento nepopsatelný, a přitom naprosto reálný, dialogický vztah, který nám byl nabídnut Bohem Otcem, skrze Krista, v Duchu svatém, abychom pochopili, jaký vztah se my, církev, musíme snažit vytvářet s lidstvem.“⁶⁸

Stejně jako když mluví Bůh ke světu, má být i církev otevřená v dialogu skutečně všem. Jakýkoliv dialog, jehož se církev účastní, je z teologického pohledu vytvářen vírou a láskou.⁶⁹ Musí proto respektovat svobodu druhé strany a gradualitu, možnou potřebu partnera pronikat do celé pravdy postupně. Opravdový dialog může vycházet pouze z postoje úcty, sympatie, ne apriorního odsouzení.

Svět se totiž nespasí zvenčí.⁷⁰ Dialog vychází z Boží iniciativy, lásky a dobroty, proto je posláním církve šířit ho dál mezi lidi. Je to způsob jak provádět apoštolské poslání, který stojí na respektu k adresátovi.⁷¹ Pro spásu druhého je nutné vstoupit do jeho světa, do jeho způsobu myšlení, jako i Ježíš vstoupil vtělením do viditelného světa. Jinými slovy: „dialog předpokládá stav duše, kdy cítím uvnitř sebe váhu apoštolského úkolu a nedokážu oddělit vlastní spásu od spásy ostatních.“⁷²

V dialogu proto ale musí být jednota pravdy a lásky a jedno nesmí být nadřazeno druhému.

„Pohotovost přiblížit se k bratřím se nesmí převést do utišení, zmenšení pravdy. Náš dialog nemůže být zeslabení závazků naší víry. Apoštolát nemůže udělat ústupek dvojakému kompromisu proti principům myšlení a jednání, které musí charakterizovat naše křesťanské vyznání. Irénismus a synkretismus jsou v podstatě formy skepticismu vůči síle a obsahu Božího Slova, které chceme hlásat. Jen ten, kdo je plně věrný Kristovu učení, může být účinně apoštolem.“⁷³

⁶⁷ Srov. *Dei verbum* 2, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, s. 101-123.

⁶⁸ ES 73.

⁶⁹ Srov. CIPRIANI, *Educare al dialogo*, s. 62.

⁷⁰ ES 90.

⁷¹ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s.89.

⁷² ES 82.

⁷³ ES 91.

I přes maximální snahu přiblížit se druhému se křesťan nikdy nemůže sám prohlásit za vlastníka zjevené pravdy a vzdát se jedinečnosti historického Krista a Bohem nabídnuté spásy.⁷⁴ Věřící nemá právo kvůli míru relativizovat rozdíly. To, že uvádí partnera do pravdy postupně, nesmí být záminkou, aby mu ji zatajoval. Takový dialog může odhalit různé cesty, které vedou k víře, a způsob jak je nasměrovat ke stejnému cíli. A i když je to náročné, je možné při trpělivosti, zpřesnění vyjadřovacích prostředků a uznání prvků pravdy v cizích názorech i různoběžné cesty asimilovat k té, o které církev ví, že je správná.⁷⁵ Pozitivní důsledky jsou pro církev tři: jasné vědomí vlastní identity, znovuzobjevení křesťanských hodnot a možnost najít společné cesty, kterými může s ostatními spolupracovat na dobru všech.⁷⁶

2.1.1.3 Partner v dialogu – ekleziologie soustředných kruhů

Kdo je tedy tato druhá strana v dialogu, které má církev naslouchat?

„Když o tomto postoji partnera v dialogu, který musí katolická církev dnes zaujmout s obnovenou vervou, mluvíme obecně, chtěli bychom jednoduše poukázat, že musí být připravena zastat dialog se všemi lidmi dobré vůle, jak za jejím prahem, tak i před ním.

Nikdo není cizí jejímu srdci. Nikdo nezůstává lhostejný její službě. Nikdo pro ni není nepřitelem, kdo jí sám být nechce. Ne nadarmo se nazývá katolická. Ne nadarmo je pověřená zasazovat se ve světě o jednotu, lásku, pokoj.“⁷⁷

Církev má být v otevřená všem, kdo chtějí vést dialog s ní. Aby ale Pavel VI. nezůstal u obecné výpovědi, rozvine v encyklice obraz lidstva jako soustředných kruhů.

„Mohlo by se zdát, že když takto mluvíme, necháváme se unést zápallem pro naše poslání a opomínáme vzít v úvahu konkrétní pozice, ve kterých se nachází lidstvo vzhledem ke katolické církvi. Ale není tomu tak, protože velmi dobře vidíme, jaké jsou tyto konkrétní pozice. Abychom jim dali jednotnou strukturu, zdá se nám, že je můžeme popsat na způsob soustředných kruhů kolem středu, do kterého Boží ruka postavila nás.“⁷⁸

⁷⁴ Srov. CIPRIANI, *Educare al dialogo*, s. 67.

⁷⁵ Srov. ES 86.

⁷⁶ Srov. CIPRIANI, *Educare al dialogo*, s. 69.

⁷⁷ ES 97-98.

⁷⁸ Tamtéž 100.

Papež zde představuje svou vlastní teorii.⁷⁹ Ta někdy sice bývá připisována Druhému vatikánskému koncilu,⁸⁰ ale ten slovní spojení „soustředné kruhy“ nepoužívá. Jedná se o obraz čtyř druhů dialogu, které musí církev vést, jako tři kruhů kolem stejného středu. Největší z kruhů, ale nejvzdálenější od středu, je dialog se vším, co je lidské, druhá kružnice odděluje příslušníky mimokřesťanských náboženství a nejbliže středu jsou nekatoličtí křesťané.⁸¹ Ve středu stojí katolická církev, Kristovo mystické tělo, která nesmí zapomínat na vnitrocírkevní dialog. Na pozadí této úvahy stojí nevyčtený předpoklad, že středem církve je Kristus, a proto musí být i církev středem všech tří kruhů. Pro posílení prvních tří dialogů jmenoval Pavel VI. v rámci apoštolské konstituce reformující římskou kurii *Regimini ecclesiae universae* tři sekretariáty: pro nevěřící, pro nekřesťany a pro jednotu křesťanů.⁸²

Pro nás jsou významné první dva kruhy.

„Máme zde první, obrovský kruh, u nějž nedohlédneme na jeho hranice. Splývají s horizontem, jinými slovy týkají se lidstva jako takového, světa. Víme o vzdálenosti, která jej od nás udržuje daleko, ale nevnímáme jej jako něco cizího. Všechno, co je lidské, se nás týká. Máme s celým lidstvem společnou přirozenost neboli život, se všemi jeho dary, se všemi jeho problémy. (...) Kdekoli se člověk snaží pochopit sám sebe a svět, můžeme s ním komunikovat. Kdekoli se scházejí lidská shromáždění, aby stanovila práva a povinnosti člověka, máme tu čest, pokud nám ji svěří, sedět mezi nimi. Pokud v člověku existuje přirozeně křesťanská duše (*anima naturaliter christiana*), chceme ji poctit naším uznáním a naším rozhovorem.“

Dialog katolíků se světem je možný díky společné lidské přirozenosti. Toto pouto je dostatečným základem, aby jim nic lidského nebylo cizí. Takovýto dialog má podle papeže směřovat k povznesení lidských a pozemských hodnot.⁸³

⁷⁹ Srov. CIPRIANI, *Educare al dialogo*, s. 72.

⁸⁰ Srov. např. Ctirad Václav POSPÍŠIL, *Maria – Mateřská tvář Nejvyššího*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2018, s. 175, pozn. 179.

⁸¹ Srov. CIPRIANI, *Educare al dialogo*, s. 75.

⁸² Srov. PAVEL VI., *Regimini ecclesiae universae*, 92-102, http://www.vatican.va/content/paul-vi/la/apost_constitutions/documents/hf_p-vi_apc_19670815_regimini-ecclesiae-universae.html [citováno 15.3.2021]. Sekretariáty vznikaly postupně už před touto konstitucí. Ještě od Jana XXIII. pochází z r. 1960 Sekretariát pro jednotu křesťanů, Sekretariát pro nekřesťany zakládá Pavel VI. několik měsíců před vydáním ES a Sekretariát pro nevěřící je vytvořen až r. 1965.

⁸³ Srov. CIPRIANI, *Educare al dialogo*, s. 77.

Pro církev má dialog význam jako spolupráce na dobrou lidstva. Ale protože každá duše je podle papeže v hloubi křesťanská, toužící po pravém Bohu, a protože lidská přirozenost byla pozdvižena tím, že ji přijal Kristus, má každý rozhovor též nadpřirozený rozměr, i když se jedná o dialog s ateismem. Vědomí prvků dobra a pravdy v názorech partnera,⁸⁴ které později více rozpracuje koncil, umožňuje Pavlu VI. vyjmenovat i v ateistickém komunismu čtyři rozměry, které jeho zastávce při poctivém hledání vedou k Bohu.⁸⁵

Nové pohledy přináší i články, které mluví o druhém kruhu.

„Poté kolem nás vidíme, jak se rýsuje druhý kruh, i tento je obrovský, ale od nás je již méně vzdálen. Je to ten tvořený lidmi, především těmi, kteří uctívají Boha jediného a nejvyššího, kterého uctíváme i my. Narážíme na syny, hodné našeho vřelého respektu, židovský lid, věrný náboženství, které nazýváme Starý zákon. A pak ctitelé Boha podle koncepce monoteistického náboženství, zvláště toho muslimského, hodné obdivu pro to v jejich uctívání Boha, co je pravdivé a dobré. A následně ještě následovníci velkých náboženství afroasijských.“⁸⁶

V tomto článku vidíme předzvěst LG 16. V době vydání encykliky téma mimokřesťanských náboženství koncil ještě příliš podrobně neprojednal, proto je tento článek spíše jeho předjímáním než následkem.⁸⁷ Jedná se o první magisteriální dokument, který přiznává s úctou prvky dobra a pravdy i mimokřesťanským náboženstvím. Přesto podle zásady „Náš dialog nemůže být zeslabením naší víry“ článek pokračuje velmi jasně.

„Zjevně nemůžeme sdílet tato různá vyjádření náboženství, ani nemůžeme zůstat indiferentní, jako by si byla všechna svým způsobem rovna a jako by opravňovala jejich věřící nehledat, zda Bůh sám nezjevil perfektní a definitivní způsob, prostý všech omylů, jakým chce být poznáván, milován a uctíván. A tak, z povinnosti nám uložené čestností, musíme dát najevo naše přesvědčení, že existuje jediné pravé náboženství, a je to to křesťanské, a máme též naději, že takto bude uznáno všemi, kteří hledají a uctívají Boha.“⁸⁸

Toto vyjádření je přesně v souladu s dialogickou metodou, tak jak byla popsána v předcházející části encykliky. Otevřenost, uznání druhého a naslouchání jsou následovány

⁸⁴ Srov. ES 86.

⁸⁵ Srov. tamtéž 108.

⁸⁶ Tamtéž 111.

⁸⁷ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 183-184.

⁸⁸ ES 111.

předložením poznané pravdy, podané ne arogantně a polemicky, ale přitom velmi pevně a jednoznačně. Aby však tato jasnost neuzavřela okamžitě právě otevřené dveře, jsou úvahy o druhém kruhu ukončeny opět více přátelsky.

„Ovšem nechceme odmítnout naše uctivé uznání duchovních a morálních hodnot různých nekřesťanských náboženských vyznání. Chceme se s nimi zasazovat o obranu ideálů, které mohou být společné na poli náboženské svobody, lidského bratrství, zdravé kultury, sociálního prospěchu a společenského řádu. Na základě těchto společných ideálů je dialog z naší strany možný. A neopomeneme jej nabídnout tam, kde, ve vzájemném a čestném respektu, bude s dobrou vůlí přijat.“⁸⁹

Pevné přesvědčení o jedinečnosti křesťanství neznamena popření morálních, a dokonce i duchovních hodnot, které různá náboženství (nejen židovství a islám) nabízejí svým členům.⁹⁰ Právě tyto hodnoty přináší rozdíl mezi dialogem s nekřesťany a s nevěřícími.

Poslední kruh vyznačuje věřící v Krista. Stejně jako později LG se Pavel VI. vyhýbá označení nekatolických křesťanů termíny, jako jsou heretici a schismatici. Místo toho mluví o odloučených bratřích, a když zdraví jejich zástupce na koncilu, nazývá dokonce papež jejich společenství odloučenými církvemi.⁹¹

2.1.1.4 Význam dialogu pro spásu

Ecclesiam suam nabízí možnost uvažovat o roli církve na spásu světa novým způsobem. Deklarovaným cílem encykliky je podat jakési programové prohlášení, které může inspirovat koncil. Ukázali jsme, že ač je koncilem částečně zastíněna, některé její myšlenky koncilní otcové ve skutečnosti rozvádí. Například ekleziologie soustředných kruhů byla specifikována a prohloubena pomocí pojmu stupňovité příslušnosti k církvi, i když koncil volí opačnou cestu než papež (od katolické církve k těm, kteří jsou s ní spojení nebo k ní zaměřeni).⁹² Na druhé straně obrazy dialogu a tří kruhů kolem středu jsou dodnes v teologii používány, a to i pro vysvětlování učení koncilu. Papež též poprvé zmiňuje prvky dobra

⁸⁹ Tamtéž 112.

⁹⁰ Srov. CIPRIANI, *Educare al dialogo*, s. 78.

⁹¹ Srov. ES 116.

⁹² Srov. Jan-Heiner TÜCK, „Extra ecclesiam nulla salus: Model stupňovité příslušnosti k církvi a jeho potenciál pro dialog,“ in Prokop BROŽ a kol., *Církev a II. vatikánský koncil: Perspektivy současné ekleziologie*, Červený Kostelec: Mervart, 2015, s. 98.

a pravdy v jiných náboženstvích a mluví o náboženské svobodě. Nekatolíci jsou pro něj pak církvi blíže než nekřesťané, a ti jsou zase blíže než nevěřící.

Pavel VI. se zcela vyhýbá přesné odpovědi na otázku možnosti spásy mimo církev, pouze zdůrazňuje nutnost hledat Boha, který se Zjevil lidem, a že toto Zjevení dále hlásá církev. Nezmiňuje ani možnost, ani nemožnost jiných cest ke spáse. Toto téma přenechává koncilu. I přesto je ale encyklika pro naši otázku zásadní. Na jedné straně přináší pomocí teologie soustředných kruhů kategorie, na jejichž základě se od této chvíle bude tato otázka v katolické církvi zkoumat – plnost spásy v katolické církvi, spásonosná hodnota křtu, prvky dobra a pravdy v jiných náboženstvích a transcendentní hodnota lidské přirozenosti. Na druhé straně ukazuje, že církev musí druhým nejprve naslouchat a vést s nimi dialog, pokud chce najít způsob, jak před nimi o Kristu vydat svědectví.

2.1.2 Co je to spása a spásonosná hodnota náboženství – *Evangelii nuntiandi*

Po Druhém vatikánském koncilu přichází tzv. „období recepce koncilu“. Učení koncilu bylo církvi rozpracovááno a aplikováno na rozdílná sociálně-kulturní prostředí. V takové situaci ustupuje do pozadí funkce magisteria povzbudit biskupy a inspirovat koncilní debatu, ale Pavel VI. spíše pomáhá opět vymezit hranice legitimního teologického pluralismu.

K tématu spásy nekřesťanů se vrací v roce 1975 v apoštolské exhortaci *Evangelii nuntiandi*, v níž reaguje na synodu o evangelizaci moderního světa, která proběhla o rok dříve. Na následujících stranách ukážeme, jak papež vnímá evangelizaci a jak v exhortaci reaguje na vývoj teologie a místní církve v Jižní Americe a v Asii. Z témat obsažených v exhortaci se budeme věnovat evangelizaci a jejímu vztahu ke spáse nekřesťanů, významu samotného pojmu spása a spásonosné hodnotě mimokřesťanských náboženství.

2.1.2.1 Kristus, církev a evangelizace

Evangelizace, hlavní téma dokumentu, znamená „přinášet radostnou zvěst všem společenským vrstvám a třídám a jejím vlivem zevnitř přetvářet lidi samotné, vytvářet z nich nové lidstvo.“⁹³ Hlásání radostné zprávy mění celého člověka a má dopad i na jeho okolí. Je to povinnost, kterou u sebe vnímal Ježíš Kristus a která se vztahuje též na jeho tělo, církev,⁹⁴ protože existuje těsný svazek mezi Kristem, církvi a evangelizací. Nelze milovat Krista, ale

⁹³ PAVEL VI., *Evangelii nuntiandi* 18.

⁹⁴ Srov. tamtéž 6, 14.

ne církev, takové oddělování je pro Pavla VI. absurdní. Hlásání evangelia je tak službou celému lidstvu.

„Je zajímavé, že svět, který tolika způsoby dává najevo, že Boha odmítá, ho zároveň i hledá, a to cestami, které bychom neočekávali, a bolestně pociťuje, jak ho potřebuje. Proto volá po hlasatelích evangelia, kteří by mu mluvili o Bohu, kterého by sami znali, se kterým by byli v důvěrném styku, jako kdyby jim bylo dáno vidět i neviditelné.“⁹⁵

Lidé často hledají a uctívají Boha, jehož existenci tuší, ale nenalézají pro něj jméno. Toto hledání se projevuje přinejmenším jako pocit prázdnoty a stesk, každý člověk byl totiž stvořen pro Boha a nemůže bez něj dojít svého naplnění. Prvním úkolem křesťanů je proto svědčit o Bohu samotným životem, a tím vzbuzovat v okolí zájem o to, proč žijí právě takto, co je k tomu podněcuje. Církev nemusí klást otázky, které jsou už v lidských srdcích zasety, stačí, aby je žitím svého vztahu s Bohem ve druhých probudila.⁹⁶

Otázky ovšem následně volají po odpovědi.

„Toto vše ale ještě stále nestačí, poněvadž i to nejkrásnější svědectví nebude mít po dlouhou dobu žádnou účinnost, nebude-li osvědčeno, odůvodněno a zvýrazněno – svatý Petr tomu říká ‚důvody vaší naděje‘ – jasným a nepochybným hlásáním. Radostná zvěst, hlásaná vlastním životem, musí být tedy, dříve či později, hlásána přímo slovem života. Nelze mluvit o skutečné evangelizaci, jestli se při ní nehlásá i jméno, učení, život, zaslíbení, království a tajemství Ježíše z Nazareta, Božího Syna.“⁹⁷

Evangelizace od počátku církve obsahovala i ústní svědectví – sebeobhajobu věřících před okolím i cílené hlásání evangelia těm, kteří ho dosud dostatečně neznají. Tím se neporušuje náboženská svoboda nekřesťanů, jak o ní učil Druhý vatikánský koncil, naopak se jí tím vzdává pocta, když se lidem nabízí bez nevhodného nátlaku svobodná volba cesty.⁹⁸

Člověk, který pozná evangelium, chce v nabídnuté milosti žít i dál.

⁹⁵ Tamtéž 76.

⁹⁶ Srov. tamtéž 21.

⁹⁷ Tamtéž 22.

⁹⁸ Srov. tamtéž 80.

„Pro evangelizaci je příznačné, že ten, kdo přijímá evangelium jako slovo spásy, vyjadřuje to i svátostným způsobem, tj. vstupem do církve a přijímáním svátostí, jež utvrzují přijetí evangelia milostí, kterou udělují.“⁹⁹

Kdo skrze církve objeví Otce a Krista a přijímá milosti Ducha svatého, má právo být na svou žádost k církvi přičleněn a přijímat svátosti, viditelná znamení té milosti, se kterou se setkal. Povinnost evangelizace církve přejímá od Krista. Jejím obsahem je hlásání poznané pravdy o Kristu. Papež ukazuje, že svět potřebuje i ve dvacátém století slyšet radostnou zprávu: Existuje Bůh, který je naplněním nejhlubších lidských tužeb, a ten se zjevil člověku.

2.1.2.2 Osvobození – spása uvnitř světa?

Jedním z nových teologických směrů, které se rozvíjejí v období sepsání exhortace, je tzv. teologie osvobození. Jedná se o komplexní fenomén, který teologicky a pastoračně reaguje na proces dekolonizace a nekolonizace, především v Jižní Americe, pro kterou byla charakteristická obrovská sociální nerovnost. Základní spisy vytváří jihoameričtí teologové v období mezi *Druhou konferencí latinskoamerických biskupů v Medellínu* (1968) a vydáním *Evangelii nuntiandi*.¹⁰⁰ Význam teologie osvobození popisuje Leonardo Boff:

„Teologie osvobození se pokouší artikulovat takovou četbu skutečnosti, která vychází od chudých a je určována zájmem o jejich osvobození; k tomu využívá humanitní a společenské vědy, teologicky je promýšlí a požaduje pastorální jednání, které by napomáhalo cestě utlačených“¹⁰¹

Metodologicky přidává teologie osvobození mezi úvahy systematické teologie a jejich pastorální aplikaci mezikrok, a to jejich hodnocení skrze sociální vědy. Kvůli zaměření na pomoc chudým dávají přednost sociální analýze dialektického typu, která pak vede k reformní praxi.¹⁰² Z tohoto důvodu někteří její zastánci využívají i některé úvahy a pojmy vycházející z marxismu, i když se to snaží podle svých slov dělat s kritickým odstupem.¹⁰³

⁹⁹ Tamtéž 23.

¹⁰⁰ V tomto období jsou nejvýraznější teologové bratři Leonardo Boff a Clodovis Boff, Rubem Alves, Hugo Assmann a Gustavo Gutiérrez. Srov. Rosino GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011, s. 366.

¹⁰¹ Tamtéž s. 372.

¹⁰² Srov. tamtéž s. 375.

¹⁰³ Srov. tamtéž s. 375, 397.

Z teologického hlediska klade toto hnutí velký důraz na osvobození od nespravedlivého útlaku. Jedná se o jeden z rozměrů spásy, který je ovšem někdy akcentován natolik, že se tato teologie nebojí nazvat spásu intrahistorickou skutečností.¹⁰⁴ Spása se proto uskutečňuje především budováním spravedlivé společnosti a bojem proti vykořisťování.¹⁰⁵ Problém eschatologického rozměru spásy je vyřešen jeho přesunutím z „posledního dne“ do „budoucnosti“.¹⁰⁶ Dokonalá spravedlnost není očekávána na konci času, ale spíše vždy o krok dál, než se právě společnost nachází. Spása není lidskými silami nedosažitelná, jakoby vedoucí k rezignaci na svět, ale naopak je na dosah, motivující k nasazení. Obdobně u hříchu je zdůrazněn jeho sociální rozměr a dopad. Boj proti vykořisťování slabých je proto též bojem proti hříchu a má spásonosnou hodnotu.¹⁰⁷

Na praktické rovině se teologie osvobození projevuje zakládáním tzv. *base communities*. V těchto obcích se snaží katolíci žít zmíněné teoretické zásady prakticky. Tím je zdůrazněn dějinný rozměr spásy. Církev je vnímána nejen jako „univerzální svátost spásy“, ale též jako „dějinná svátost osvobození“.¹⁰⁸ Je znamením osvobození, ale zároveň se o něj musí aktivně zasazovat.

Na toto učení Pavel VI. reaguje v exhortaci.

„Jádrem a ohniskem radostné zvěsti, jak ji hlásal Kristus, je spása. Spása je velký Boží dar a neznamena jen osvobození ode všeho, co člověka trápí a utlačuje, nýbrž přináší především osvobození od hříchu a od zlého ducha. Přináší i radost z toho, že my známe Boha a on zná nás, že ho vidíme a necháme se jím vést. Toto vše začalo za Kristova života. S konečnou platností jsme sice tuto spásu získali jeho smrtí a zmrtvýchvstáním, musí se však s trpělivostí realizovat i v průběhu lidských dějin, aby se zcela naplnila až v den posledního Kristova příchodu, o němž nikdo, kromě nebeského Otce, neví, kdy nastane.“¹⁰⁹

¹⁰⁴ Srov. Gustavo GUTIÉRREZ, *A theology of liberation: History, politics and salvation*, Londýn: SCM Press, 1988, s. 86. Kniha je všeobecně přijímána jako základní dokument teologie osvobození.

¹⁰⁵ Srov. tamtéž, s. 91.

¹⁰⁶ Srov. tamtéž.

¹⁰⁷ Srov. tamtéž s. 103-104.

¹⁰⁸ Srov. GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, s. 390.

¹⁰⁹ EN 9.

Imanentní spása, naplnění našich pozemských potřeb a osvobození od útlaku, je pouze jedním z rozměrů spásy. Ta má totiž též dimenzi transcendentní, osvobození od hříchu a nabídku přátelství s Bohem, a eschatologickou, plně bude naplněna až ve věčnosti.¹¹⁰

Svatý otec neodsuzuje teologii osvobození jako celek. Poselství o osvobození zahrnuje do obsahu evangelia. Uznává reálnost problémů, na které tento směr reaguje, a povinnost církve spolupracovat na jejich odstranění. Osvobození je součástí spásonosné úlohy církve, lidské a pozemské problémy nelze při evangelizaci přehlížet. Evangelizovat znamená též přetvářet společenské vrstvy a třídy, pokud jsou v rozporu s Božím plánem spásy.¹¹¹

Přitom ale považuje papež za nutné připomenout, že spása je kromě naší snahy též dar a *metanoia*, změna nejen společenských struktur, ale i srdce člověka.¹¹² Evangelizace přetváří především lidi samotné.¹¹³ Protože navíc spása není pouze osvobození sociálně-kulturní, ale musí brát v úvahu celého člověka, nelze křesťanské pojetí člověka obětovat nějaké taktice s rychlým, ale krátkodobým úspěchem. Osvobození nesmí nahradit hlásání Božího království. Ne všechny názory o osvobození jsou totiž v souladu s evangelijním pojetím člověka.

„Církev bezesporu považuje za důležité a naléhavé vybudovat lidštější a spravedlivější struktury, které by více respektovaly práva člověka a které by ho méně utlačovaly a donucovaly. Je si však též vědoma toho, že i ty nejlepší struktury a nejlépe myšlené systémy se brzy stanou nelidskými, jestliže se nevyhlídí zlé náklonnosti v lidském srdci a jestliže nedojde k obrácení srdcí a myslí těch, kdo v oněch strukturách žijí, anebo v nich vládou.“¹¹⁴

Spása pro Pavla VI. zůstává otázkou celého člověka, vycházející z Kristova daru a docházející plnosti až ve věčnosti. Hlásání evangelia musí obsahovat rozměr lidskosti, hmotné pomoci strádajícímu, ale nemůže se na něj redukovat. Teologii osvobození papež neodsuzuje, naopak s ní v mnohém souhlasí, pokud uznává spasitelskou úlohu Ježíše Krista a nadpřirozený rozměr člověka. A to pro její zastánce často platí.¹¹⁵ Jejich někdy přehnaná

¹¹⁰ Srov. tamtéž 27.

¹¹¹ Srov. tamtéž 19.

¹¹² Srov. tamtéž 10.

¹¹³ Srov. tamtéž 18.

¹¹⁴ Tamtéž 36.

¹¹⁵ Srov. GUTIÉRREZ, *A theology of liberation*, s. 104.

vyjádření jsou reakcí na ty, kdo na tento vnitrosvětský rozměr spásy naopak zcela zapominají.¹¹⁶ Jejich akceptace exhortace a odmítnutí redukce spásy na její vnitrosvětský rozměr jde vidět na *Třetí konferenci latinskoamerického episkopátu v Pueble (1979)*.¹¹⁷

2.1.2.3 Světová náboženství – Kristus nad světem?

Zatímco teologie osvobození získává vliv v Jižní Americe, začínají jiní teologové uvažovat o spásonosné hodnotě mimokřesťanských náboženství.¹¹⁸ Mohou být podle Pavla VI. jejich členové spaseni na základě své víry, nebo navzdory ní?

„Evangelizace se obrací i k těm početným skupinám lidstva, které vyznávají nekřesťanská náboženství. Církev je respektuje a váží si jich, poněvadž jsou živým výrazem ducha obsáhlých lidských seskupení. V těchto náboženstvích je skryta i odezva celých tisíciletí hledání Boha, hledání dosud neukojeného, ale mnohdy tak upřímného a opravdového. Tato vyznání mají i úctyhodné množství hluboce náboženských textů a učila celá lidská pokolení vzývat Boha. Jsou v nich rovněž rozesety zárodky Božího slova a mohou se stát základem pro opravdovou ‚evangelijní přípravu‘, abychom použili výstižného výrazu 2. vatikánského koncilu, který jej převzal od Eusebia Cesarejského.“¹¹⁹

Pavel VI. v tomto článku vyjadřuje hlubokou úctu k mimokřesťanským náboženstvím. Jeho popis prvků dobra a pravdy v nich obsažených jde ještě dále než Druhý vatikánský koncil.¹²⁰ Jsou v nich rozesety nespočetné zárodky Slova (český překlad slovo *innumeris*, nespočetné, vypouští), obsahují množství hluboce náboženských textů a učila celá lidská pokolení vzývat Boha. Papež je zde popisuje koncilní optikou přípravy na evangelium,¹²¹ ne však přípravy vzdálené, ale bezprostřední. Vyznavači mimokřesťanských náboženství ve skutečnosti

¹¹⁶ Srov. tamtéž.

¹¹⁷ Srov. GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, s. 368.

¹¹⁸ V době vydání exhortace jsou to v evangelickém prostředí např. Paul Tillich a John Hick. V katolické církvi tyto úvahy rozvádí především Heinz Robert Schlette, Raimundo Panikkar, Jacques Dupuis, vlastní koncepci má Jean Daniélou a zásadní jsou v této oblasti též úvahy Karla Rahnera o „anonymních křesťanech“. Srov. GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, s. 533-545.

¹¹⁹ EN 53.

¹²⁰ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 188.

¹²¹ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 106.

nedokonalým způsobem vzývají jediného pravého Boha, i když pro něj nenalézají správné jméno, což Svätý otec rozvádí dále.

„Takový stav věci přirozeně vyvolává složité a choulostivé otázky, které je třeba studovat ve světle křesťanské tradice a učitelského úřadu církve, abychom mohli dnešním i budoucím misionářům otevřít nové obzory pro jejich styky s nekřesťanskými náboženstvími. A chceme zdůraznit především pro současnou dobu, že ani respekt a úcta k těmto náboženstvím ani složitost problémů, jež z toho vznikají, nejsou pro církev důvodem, aby přestala hlásat Krista nekřesťanům. Naopak, církev se domnívá, že tito mají právo poznat celé bohatství Kristova tajemství, v němž podle naší víry může veškeré lidstvo najít v netušené plnosti všechno to, co se tápavě snaží vypátrat o Bohu, o člověku a jeho údělu, o životě, smrti a pravdě. Tedy třebaže jsou v těchto vyznáních přirozené náboženské projevy hodné opravdové úcty, církev přes to vše vychází z faktu, že Kristovo náboženství, které šíří pomocí evangelizace, umožňuje objektivně člověku vstoupit ve styk s Božím plánem spásy, uvědomit si živou Boží přítomnost a činnost. Tím rovněž umožňuje, aby poznal tajemství Boha jako Otce, který opatruje lidstvo. Jinými slovy, naše náboženství umožňuje navázat skutečný a živý styk s Bohem, který ze své strany nedokáže navázat ostatní náboženství, třebaže i ona, abychom tak řekli, vztahují své ruce k nebi.“¹²²

Jako se nenachází v dokumentech koncilu žádné vyjádření tak pozitivní, jako první odstavec tohoto článku, nenachází se v nich ani nic tak negativního, jako odstavec právě citovaný.¹²³ Ostatní náboženství i přes všechny zmíněné obdivuhodné prvky nemohou navázat s Bohem, ke kterému vztahují ruce, skutečný živý kontakt tak jako Kristova církev. Ta je jedinou řádnou cestou spásy pro všechny. Papež odmítá názor, že by každé náboženství bylo řádnou cestou spásy pro své členy a církev cestou mimořádnou, jak to navrhoval Heinz Robert Schlette.¹²⁴

Jednoznačnost tohoto textu je pravděpodobně reakcí na předcházející synod, na kterém se někteří biskupové především z Asie vyslovovali pro uznání vnitřní spásonosné hodnoty všech náboženství. Ta by pak nebyla pouhou přípravou na evangelium, ale přímo nástroji, skrze které s jejich věřícími navazuje styk vzkříšený Ježíš, jak to popisuje Jacques Dupuis, poradce Indické biskupské konference.¹²⁵ Takováto teologie posouvá těžiště svých

¹²² EN 53.

¹²³ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 189.

¹²⁴ Srov. tamtéž s. 188; GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, s. 538.

¹²⁵ Srov. DUPUIS, *Toward a christian theology of religious pluralism*, s. 171-173, především poznámky 12 a 14.

soteriologických reflexí z Kristova lidství a pozemského života více na jeho Božství a univerzálnost. Až do vydání této exhortace ale neexistovalo vyjádření magisteria, se kterým by byla daná teorie v rozporu.

Jedná se o nejvýznamnější vyjádření Pavla VI. k otázce spásy nekřesťanů,¹²⁶ i když pravděpodobně vyjadřuje jeho osobní názor, ne názor celé synody.¹²⁷ Na jeho postoj má vliv obava ze ztráty síly a ducha evangelizace, pokud by misie znamenaly pouze nahrazování jedné řádné cesty ke spáse druhou.¹²⁸

Článek 53 naplňuje obsahem papežovo učení o soustředných kruzích vyjádřené v *Ecclesiam suam* a následnou nauku koncilu o stupňovitém přičlenění k církvi. Pouto, jež pojí nekřesťany s církvi, je jejich uctívání Boha, i když nedokonale poznávaného. Právě díky tomuto poutu mohou být spaseni. Rozdíl je v plnosti poznání Kristova tajemství a v osobním vztahu s Bohem, do kterého díky tomuto poznání může člověk vstoupit.

Pavel VI. musí v exhortaci vyvážit různé, vzájemně prakticky neslučitelné koncepce spásy, reagující na situaci v různých částech světa. Snaží se jasně vytyčit hranice nauky, aniž by zamlčel to dobré, co v sobě jím nepřijaté koncepty obsahují.

Mimokřesťanská náboženství nesou hodnoty nejen kulturní a případně morální, ale i náboženské, učí člověka „vztahovat ruce k nebi“. Spása ovšem přišla na svět skrze vtělení, smrt a vzkříšení Ježíše Krista, a proto se uskutečňuje pouze v církvi, která tuto historickou událost též dosvědčuje.

Učení exhortace shrnuje nejlépe sám Svatý otec těsně před jejím závěrem.

„Jistě neuškodí, jestliže si každý křesťan a hlasatel evangelia v modlitbě hlouběji promyslí tuto skutečnost: díky Božimu milosrdenství se mohou lidé spasit i jinými cestami, když jsme jim my nehlásali evangelium. Ale budeme se moci spasit my sami, jestliže z nedbalosti, ze strachu, ze studu – svatý Pavel tomu říkal ‚stydět se za evangelium‘, či proto, že jsme se nechali svést falešnými názory, zanedbáme jeho šíření? To by znamenalo zpronevřit se Božimu hlasu, který

¹²⁶ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 185.

¹²⁷ Srov. tamtéž s. 186; DUPUIS, *Toward a christian theology of religious pluralism*, s. 172.

¹²⁸ Srov. EN 63.

k nám zaznívá ústy těch, kdo slouží evangeliu. Bůh chce, abychom dali vzklíčit zasetému semenu, a záleží na nás, zda vyrostе ve strom a vydá plody.“¹²⁹

2.1.3 Shrnutí

Debata o možnosti spásy mimo viditelné struktury církve je v období po Druhém vatikánském koncilu všeobecně považována za uzavřenou. Pavel VI. už se k zavádějící formulaci *extra ecclesiam nulla salus* nevrací. Zastává názor, že s věřícími nekřesťany i s nevěřícími má církev vstupovat do dialogu za účelem pochopit lépe jejich pozici a tento dialog pro něj má vyšší hodnotu, než jakou mu dává čistě mezilidská rovina komunikace. Jeho cílem není hledání prostřední cesty, ale příprava církve na účinnější evangelizaci, hlásání radostné pravdy, kterou zjevuje Bůh.

Obhajuje transcendentní a eschatologickou dimenzi spásy proti redukci na její imanentní rozměr, i když jej nepopírá.

Otázku významu mimokřesťanských náboženství pro spásu řeší papež trváním na existenci trojjediného Boha, který se vtělil v Ježíši Kristu a svou smrtí na kříži vykoupil lidstvo. Svatý otec se nesnaží blíže popsat, jak vypadají cesty ke spáse, které zná jen Bůh, ale odmítá do nich automaticky řadit mimokřesťanská náboženství jako taková. Proto mají tato vyznání význam jen takový, do jaké míry se shodují s Kristovým učením.

Mimokřesťanská náboženství jako taková nevedou podle Pavla VI. k Bohu, a tedy ke spáse. I přesto, že obsahují duchovní hodnoty, ukazují člověku, že je něco, co ho přesahuje, papež spíše nepočítá, že směřují přímo k trojjedinému Bohu. Proto jsou náboženství nekřesťanů pouze vztahováním rukou k nebi a hledání něčeho, pro co nemohou nalézt jméno. A právě z toho opět vyplývá potřeba evangelizace.

¹²⁹ Tamtéž 80.

2.2 Jan Pavel II.: Spása jako dílo Syna a Ducha a její plnost v církvi

Na konci října 1978 nastupuje na svatopetrský stolec po měsíčním pontifikátu Jana Pavla I. papež Jan Pavel II. a jeho pontifikát trvá až do roku 2005. Otázku spásy nekřesťanů rozvíjí nejvíce v encyklikách *Redemptor hominis* a *Redemptoris missio*, ale věnuje se jí i na jiných místech. V praktické rovině se jeho přístup odráží svoláním Světového dne modliteb za mír v Assisi. Po organizační stránce vytváří Jan Pavel II. ze sekretariátů pro jednotu křesťanů, nekřesťany a nevěřící r. 1988 tři papežské rady se stejným zaměřením, tedy Papežskou radu pro podporu jednoty křesťanů, Papežskou radu pro mezináboženský dialog a Papežskou radu pro dialog s nevěřícími.¹³⁰

2.2.1 Spása nekřesťanů v *Redemptor hominis*

Brzy po intronizaci vydává Jan Pavel II. encykliku *Redemptor hominis*, v níž ukazuje vizi svého pontifikátu. Její východisko, které se odráží i v názvu dokumentu, je christologické – střed a trvalý princip církevního poslání je Ježíš Kristus, Vykupitel člověka.¹³¹

2.2.1.1 Vykupitel světa – christologický aspekt

Svatý otec nejprve znovu dokazuje dosavadní učení magisteria tím, že zdůrazňuje pozici Ježíše Krista jako opravdového Vykupitele celého světa.

„Milovaní bratři, synové a dcery, zde je základní a zásadní odpověď: Je třeba, abychom zaměřili svého ducha, svůj rozum, svou vůli a své srdce na Krista, *vykupitele člověka, na Krista, vykupitele světa*. Na něho musíme upírat svůj zrak, poněvadž jedině v něm, Božím Synovi je spása. Opakujeme tedy znovu, co prohlásil Petr: „Pane, ke komu půjdeme? Ty máš slova věčného života.“¹³²

¹³⁰ Srov. JAN PAVEL II., *Pastor Bonus* 135-138.159-165, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_19880628_pastor-bonus-index.html [citováno 12.3.2021]. Papežskou radu pro dialog s nekřesťany následně krátce po pádu komunismu v Evropě spojuje s Papežskou radou pro kulturu. Srov. JAN PAVEL II., *Inde a pontificatus*, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/motu_proprio/documents/hf_jp-ii_motu-proprio_25031993_inde-a-pontificatus.html [citováno 12.3.2021].

¹³¹ Srov. JAN PAVEL II., *Redemptor hominis* 11.

¹³² Tamtéž 7.

Ježíš Kristus přišel na svět, jak píše papež, aby lidstvu zjevil velikost Otcovy lásky a jeho plán spásy, který byl narušen hříchem, a tím aby naplnil spravedlnost – že lidé uznají lásku toho, který je stvořil. Vykoupení, které je pro encykliku referenčním bodem, proto znamená znovustvoření člověka k jeho původnímu zaměření. Kdo chce plně pochopit sám sebe, plnou důstojnost a hodnotu lidství, musí se přiblížit ke Kristu. Vykoupení nalézá své dovršení ve velikonočním tajemství, jež vede skrze kříž a smrt ke zmrtvýchvstání.¹³³

Pokud jde o církev, dochází Jan Pavel II. stejně jako jeho předchůdci k závěru, že jako Ježíš zemřel za všechny, musí církev sloužit všem, nemůže opustit člověka, protože každý člověk nachází svou plnost v Kristu.¹³⁴ Totéž vyvozuje papež ještě druhou cestou: Církev ví, že v Kristu nalézá plnost pravdy.¹³⁵ Tuto pravdu se musí snažit stále lépe chápat, aby se s ní seznámili její členové i ostatní, a to v celé její spasitelné síle.¹³⁶ Mnohým se může zdát, že církev naráží na větší odpor než dříve. Ale to pouze ukazuje, že její poslání je o to potřebnější a lidé je očekávají víc než kdy předtím.¹³⁷

2.2.1.2 Vykupitel nekřesťanů – pneumatologický aspekt

Toto učení může Jan Pavel II. dále rozvinout skrze úvahy o působení Ducha svatého, jak ukazuje článek 6.

„Totéž, třebaže jiným způsobem a s patřičnými rozdíly, je nutno vztáhnout i na činnost zaměřenou na sblížení s představiteli nekřesťanských náboženství, která se projevuje dialogem, setkáními, společnými modlitbami a hledáním pokladů všelidské spirituality, které – jak dobře víme – nechybí ani mezi vyznavači jiných náboženství. Nestává se snad, že právě pevná víra příslušníků nekřesťanských náboženství – a ta je rovněž plodem Ducha pravdy, působícího i mimo viditelné hranice mystického těla – někdy téměř uvádí do rozpaků křesťany, často tak náchylné k pochybování o Bohem zjevených a církví hláсанých pravdách, tak přístupné pohodlnějším výkladům morálních zásad a tzv. etickému ‚permissivismu‘? Je ušlechtilé snažit se chápat každého člověka, podrobit rozboru každý systém a uznat to, co je správné; ale to absolutně

¹³³ Srov. tamtéž 10.

¹³⁴ Srov. Abraham KAVALAKATT, *Vie meravigliose di Dio: Il Magistero della Chiesa sulla salvezza dei non cristiani*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2018, s. 241.

¹³⁵ Srov. RH 4.

¹³⁶ Srov. tamtéž 19.

¹³⁷ Srov. tamtéž 11.

neznamená ztrácet jistotu o vlastní víře anebo podkopávat mravní zásady, jejichž odstranění se brzy projeví v životě celých společností a povede k zhoubným následkům.“¹³⁸

Svatý otec zde připomíná pneumatologický rozměr misijního působení. I nekřesťané jsou vedeni Duchem a ten je zaměřuje k Bohu.¹³⁹ Respekt k tomuto působení Ducha svatého se stane klíčovým pro papežův přístup k nekřesťanům a jejich náboženstvím.¹⁴⁰

Jan Pavel II. používá slovní spojení, která mohou čtenáře zarazit: mluví o společných modlitbách s nekřesťany (lat. *simul orando*) a o všelidské spiritualitě. K jejich správnému pochopení je třeba vidět je v kontextu toho, co encyklice předcházelo a co jí následovalo. Papež totiž vychází ze dvou zdrojů. Prvním z nich je *Evangelii nuntiandi*, ve které Pavel VI., jak jsme ukázali výše, zastává názor, podle něž ten, ke komu ve skutečnosti míří modlitba nekřesťanů, je trojjediný Bůh.¹⁴¹ Druhým východiskem úvah nového papeže je učení Druhého vatikánského koncilu, což dokazuje následující text:

„Koncilní dokument věnovaný nekřesťanským náboženstvím téměř překypuje hlubokou úctou k velkým duchovním hodnotám, či dokonce k prvenství duchovna, jež nachází v lidském životě svůj výraz v náboženství, v mravním životě a odráží se přímo i v celé kultuře. Církevní otcové správně viděli v různých náboženstvích jakoby odrazy jediné pravdy, jakási ‚semena Slova‘, jež dokazují, že i když různými cestami, které však přesto vedou jediným směrem, ta nejhlubší tužba lidského ducha se projevuje hledáním Boha a zároveň, právě tímto tíhnutím k Bohu, i hledáním plného lidství, čili plného smyslu lidského života.“¹⁴²

Na základě učení Pavla VI. a koncilu můžeme tvrdit, že „všelidskou spiritualitou“ se nemyslí „katolický synkretismus“ a snaha o vytvoření jedné spirituality pro všechna náboženství. Pokud bychom použili jazyk Pavla VI., je zohlednění aspektu „všelidské spirituality“ pouze projevem dialogu s druhým soustředným kruhem, tedy sledování a naslouchání, jak nekřesťané prožívají své náboženství, jakými způsoby „vztahují své ruce k Bohu“, jak oni sami ve svých náboženstvích hledají prvky pravdy a jaké prostředky si k jejich posvěcení používá Duch svatý. „Všelidská spiritualita“ není cíl, kterému by se měla církev přizpůsobit,

¹³⁸ tamtéž 6.

¹³⁹ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 106.

¹⁴⁰ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 190.

¹⁴¹ Srov. EN 53.

¹⁴² RH 11.

ale základ, projevy „přirozené zbožnosti“, na které může církev v dialogu navazovat a které může napojovat na božský zdroj. Pokud totiž nekřesťané opravdově prožívají například skrze askezi a věrnost své náboženské tradici „všelidskou spiritualitu“, často tím zahanbují a uvádí do rozpaků křesťany, kteří tento základ opomíjejí. Proto ji i misie musí mít na zřeteli. Misionář nesmí hodnoty, které u druhých nalézá, ničit, ale má je přejímat a vytvářet nové, jak to papež rozvine o jedenáct let později.¹⁴³

Co myslel Jan Pavel II. společnými modlitbami, to vysvětlují nejlépe další kroky jeho pontifikátu. Ze samotné encykliky můžeme vyčíst pouze některé principy: Papež je přesvědčen, že vykoupení existuje pouze v Kristu, ale skrze působení Ducha svatého je i mimo viditelnou strukturu církve přístupné všem lidem. Mluví v kontextu mimokřesťanských náboženství o různých cestách, které ale všechny mají společný cíl v Bohu, a o těchto náboženstvích jako o odrazech jedné pravdy. Na druhé straně odsuzuje jakýkoli výklad, který by vedl ke ztrátě jistoty o vlastní víře, poznané pravdě o Kristu a misionářského zápalu.

2.2.2 Společná modlitba – působení Ducha svatého a transcendentní rozměr spásy

Pro Jana Pavla II. je typický respekt k ostatním náboženstvím, a to nejen pro jejich morální a sociální roli, ale i pro možnost prožívat v nich duchovní život.¹⁴⁴ Tento respekt patří i modlitbě nekřesťanů, jak máme v plánu ukázat v této části.

2.2.2.1 Co se děje při modlitbě nekřesťana

Na konci února 1981 navštěvuje Jan Pavel II. poprvé Asii. V rámci apoštolské cesty pronáší radioposelství, ve kterém se vyjadřuje též k modlitbě nekřesťanů. Z magisteriálního hlediska není toto poselství přímo závazné, ale může nám pomoci pochopit papežovy myšlenky obsažené ve významnějších dokumentech. Během poselství přichází s nečekaným vyjádřením právě o modlitbě.

„To, co se jeví jako prvek, který vytváří společenství a sjednocuje zvláštním způsobem křesťany a věřící jiných náboženství, je uznání potřeby modlitby jako vyjádření lidské spirituality zaměřené k Absolutnu. I když pro některé je Velkým Neznámým, každopádně zůstává vždy v realitě tím stejným živým Bohem. Věříme, že kdykoli se lidský duch otevře v modlitbě k tomuto

¹⁴³ Srov. tamtéž 12.

¹⁴⁴ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 191.

Neznámému Bohu, bude slyšet ozvěna onoho Ducha, který, protože zná limity a slabosti lidské osoby, se sám modlí v nás a naším jménem a ‚přimlouvá se za nás nevyslovitelným lkaním‘. Přimlůva Božího Ducha, který se modlí v nás a za nás, je ovocem tajemství Kristova vykoupění, ve kterém se všeobjímající láska Otce ukázala světu.“¹⁴⁵

Společná modlitba s nekřesťany vychází podle papeže z výše vysvětlené jistoty, že existuje pouze jeden Bůh, který miluje každého člověka. Proto, když k němu někdo vztahuje ruce, nemůže ho Bůh ignorovat. Modlitba popsaná v poselství není modlitbou křesťana. Křesťanská modlitba totiž vychází z Ducha a v Duchu skrze Krista směřuje k Otci, je tedy boholidskou činností. Zůstává vždy vědomým setkáním trojjediného Boha a člověka, který je v ní vtažen do trinitárního pohybu, jak později specifikuje Kongregace pro nauku víry.¹⁴⁶ V modlitbě nekřesťanů podle papeže spíše Duch sám přednáší skrze Krista Otci prosby a úmysly modlícího se člověka, který o tom ani neví. Církev vždy věřila, že Bůh je vševědoucí a je pramenem všeho dobra. Proto i všechny prvky dobra obsažené v nekřesťanské modlitbě pocházejí ve skutečnosti od trojjediného Boha.¹⁴⁷

Působení Ducha svatého i v lidech mimo viditelné hranice církve zmiňuje papež též v encyklice *Dominum et vivificantem* z r. 1986.

„Milost totiž v sobě spojuje známku kristologickou i pneumatologickou, jak je jasně vidět na těch, kdo výslovně následují Krista. (...) Druhý vatikánský koncil, soustředěný především na téma církve, nám připomíná působení Ducha svatého také ‚*mimo*‘ viditelné tělo církve. Mluví o všech

¹⁴⁵ *Address of his holiness John Paul II. during his visit to the auditorium of Radio Veritas Asia, 21 February 1981* 4, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1981/february/documents/hf_jp-ii_spe_19810221_manila-auditorium.html [citováno 11.3.2021]. Překlad autora práce.

¹⁴⁶ Srov. KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, *List biskupům katolické církve o některých aspektech křesťanské meditace*, in MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *Křesťanství a ostatní náboženství: Dokument Mezinárodní teologické komise z roku 1996*, Praha: Krystal OP, 1999, s. 65-82.

¹⁴⁷ Na tomto místě je vhodné zmínit dokument Sekretariátu pro nekřesťany z roku 1984 nazývaný *Dialog a misie*, který se ve člácích 28-35 věnuje čtyřem typům dialogu církve s nekřesťany: dialog života, dialog prostřednictvím jednání, dialog prostřednictvím teologické výměny a dialog náboženské zkušenosti. Poslední z nich je zde popsán jako „sdílení svých zkušeností modlitby, kontemplace, víry a úsilí, vyjádření a cest k hledání Absolutna.“ Srov. SEKRETARIÁT PRO NEKŘESŤANY, *Dialogo e missione*. Překlad typů dialogu převzat z ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 116. V portugalštině je dokument oficiálně dostupný na https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19840610_dialogo-missione_po.html [citováno 11.3.2021].

lidech dobré vůle, v jejichž srdci neviditelně působí milost. „Kristus totiž zemřel za všechny, a protože poslední povolání člověka je ve skutečnosti jen jedno, totiž božské, musíme být přesvědčeni, že Duch svatý všem dává možnost, aby se přičlenili k tomuto velikonočnímu tajemství způsobem, který zná Bůh.“¹⁴⁸

Jan Pavel II. v encyklice rozvádí téma univerzálního působení Ducha svatého.¹⁴⁹ Navazuje na koncil a připomíná, že milost, která je lidem udílána díky Kristově vykupitelské smrti, má též pneumatologickou dimenzi. I když ale působí neviditelně i mimo hranice církve, nepůsobí bez spojitosti s ní.

„Druhý vatikánský koncil však dodává, že církev je *„svátost ... jednoty celého lidského pokolení“*. Zřejmě jde o jednotu, kterou má lidstvo, samo o sobě velmi rozrůzněné, *od Boha a v Bohu*. Tato jednota má kořeny v tajemství stvoření a nabývá nového rozměru v tajemství vykoupění vzhledem k univerzální spáse. Poněvadž Bůh „chce, aby se všichni lidé zachránili a (došli) k poznání pravdy“, zahrnuje vykoupění všechny lidi a jistým způsobem celé tvorstvo. V témže univerzálním rozměru vykoupění působí Duch svatý v síle Kristova „odchodu“. Proto církev, zakořeněná svým tajemstvím v trinitární ekonomii spásy, pokládá sebe plným právem za „svátost jednoty celého lidského pokolení“. Je si vědoma, že touto svátostí je mocí Ducha svatého, jejímž je ona znamením a nástrojem v uskutečňování Božího spasitelného plánu.“¹⁵⁰

Pneumatologický aspekt nacházíme nicméně v první řadě v církvi. Je „svátostí jednoty celého lidského pokolení“, a proto se v ní a jejím prostřednictvím uskutečňuje spása. Mimo hranice církve tedy působí Duch skrze univerzální svátost spásy – církve. A ta je touto svátostí, tedy znamením a nástrojem spásy právě díky působení Ducha svatého.

2.2.2.2 „Být společně, abychom se modlili“ – příprava na setkání v Assisi

Nový podnět přichází, když na závěr kázání při příležitosti ukončení Týdne modliteb za jednotu křesťanů v lednu 1986 vybízí Jan Pavel II. všechny lidi světa k modlitbě za mír. Činí tak v návaznosti na Světový rok míru, který v daném roce vyhlásila OSN.

¹⁴⁸ JAN PAVEL II., *Dominum et vivificatnem* 53.

¹⁴⁹ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 107; SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 191.

¹⁵⁰ *Dominum et vivificantem* 64.

„V této perspektivě přicházím s neodkladnou výzvou ke všem křesťanským bratrům a sestrám a ke všem lidem dobré vůle, aby se sjednotili během tohoto roku v naléhavé a vroucí modlitbě, tak aby vyprosili od Boha veliký dar míru.“¹⁵¹

Protože je Jan Pavel II. přesvědčen, že Duch svatý Otci přednáší i modlitbu nekřesťanů, nebojí se vybídnout „všechny lidi dobré vůle“ k modlitbě za společný úmysl. V následujícím odstavci ale postupuje ještě o krok dál.

„Při této slavnostní příležitosti si přeji v této věci oznámit, že jsem započal přiměřené konzultace se zodpovědnými osobami nejen z různých církví a křesťanských společenství, ale též z jiných světových náboženství, abychom s nimi uskutečnili zvláštní setkání modlitby za mír, ve městě Assisi, v místě, které serafínská postava svatého Františka změnila v centrum univerzálního bratrství. Bude to den modlitby, ve které výše zmíněné duchovní hnutí získá jeden ze svých nejvyšších a nejvýmluvnějších momentů.“¹⁵²

Papež jako vrchol Světového roku míru pozval do Assisi zástupce největších světových náboženství a největších křesťanských církví, aby se zde modlili za mír.¹⁵³ Modlitba je pro něj největším projevem duchovního života a ten prožívají, i když různými způsoby a s různou mírou pochopení jeho pravého významu, lidé na celém světě.

Své motivace vysvětluje Svatý otec při poslední generální audienci před setkáním a ještě jednou se k nim zpětně vrací ve vánoční promluvě ke kurii. Vyjadřuje přání, aby bylo církvi toto setkání vnímáno ve světle Druhého vatikánského koncilu.¹⁵⁴ Den modliteb nemá zpochybnit učení o stupňovitém přičlenění k církvi. Naopak, právě proto, že jediný prostředník mezi Bohem a všemi lidmi je Kristus a církve je univerzální svátostí spásy, se může toto setkání uskutečnit.¹⁵⁵ I přes nepopíratelné limity těchto náboženství jsou v nich totiž obsaženy duchovní hodnoty a kvality, semena slova.

¹⁵¹ *Omelia di Giovanni Paolo II. per Conclusione dell'ottavario di Preghiera per l'Unità dei Cristiani, 25 gennaio 1986 7*, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1986/documents/hf_jp-ii_hom_19860125_basilica-s-paolo.html [citováno 11.3.2021]. Překlad autora práce.

¹⁵² Tamtéž.

¹⁵³ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 192.

¹⁵⁴ Srov. *Discorso di Giovanni Paolo II. alla Curia romana per gli auguri di Natale, 22 dicembre 1986 2*, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1986/december/documents/hf_jp-ii_spe_19861222_curia-romana.html [citováno 12.3.2021].

¹⁵⁵ Srov. tamtéž 3.

Co se týká rozdílnosti náboženství, upozorňuje papež, že jejich jednota je v určitém smyslu řádu božského, zatímco rozdílnosti jsou pouze lidský faktor. A i ten má dvojí význam: Na jednu stranu jsou v této nejednotě prvky rozdělující, jakési znečištění pravé zbožnosti lidskými doplňky, od kterých je třeba mimokřesťanská náboženství očistit. Na druhé straně má rozdílnost kultur pro obě strany prvky obohacující.¹⁵⁶ Jako se doplňují svou vzájemnou rozdílností lidé jako jednotlivci, tak se mohou vzájemně obohacovat i kultury.

Jan Pavel II. vysvětluje i samotné téma společné modlitby s nekřesťany:

„Respektujeme tuto modlitbu, i když nemáme v úmyslu přijmout za své formulace, které vyjadřují jiné vize víry. Ani ostatní by koneckonců nechtěli přijmout za vlastní naše modlitby. To, co proběhne v Assisi, rozhodně nebude náboženský synkretismus, ale upřímný postoj modlitby k Bohu ve vzájemném respektu. Právě proto bylo zvoleno pro setkání v Assisi motto ‚Být společně, abychom se modlili‘.“¹⁵⁷

Společná modlitba neznamena řazení všech náboženství na stejnou úroveň nebo snahu o vytvoření jednoho nad-náboženství. Papež chce pouze ukázat modlitbu, která nepopírá princip vzájemného respektu, o kterém mluví on i jeho předchůdci. To vysvětluje dále:

„Samozřejmě není možné ‚modlit se společně‘ neboli udělat jednu společnou modlitbu, ale je možné být přítomni, když se druzí modlí. Tímto způsobem ukazujeme náš respekt k modlitbě ostatních a k postoji druhých před Božstvím. Současně jim nabízíme pokorné a upřímné svědectví naší víry v Krista, Pána světa.“¹⁵⁸

Svatý otec se vyhýbá v souvislosti s celým setkáním označení „společná modlitba“, které nacházíme v *Redemptor hominis*. Není možné uznat stejnou povahu křesťanské a nekřesťanské modlitby, ale je možné být s respektem přítomný při modlitbě nekřesťanů a při tom obdivovat dílo Ducha, který ji doprovází.

2.2.2.3 Společná modlitba v praxi – Světový den modliteb za mír

Samotný Den modliteb za mír byl zahájen v bazilice Panny Marie Andělské. Následovaly modlitby představitelů jednotlivých náboženství za mír na různých místech Assisi. Na závěr se večer sešli všichni účastníci před bazilikou sv. Františka, kde se opět modlili za mír,

¹⁵⁶ Srov. tamtéž 5.

¹⁵⁷ Srov. JAN PAVEL II., *Udienza generale 22 ottobre 1986* 4, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1986/documents/hf_jp-ii_aud_19861022.html [citováno 11.3.2021]. Překlad autora práce.

¹⁵⁸ Tamtéž.

tentokrát však postupně za přítomnosti všech ostatních. Kromě modliteb obsahoval program setkání též půst až do západu slunce a pout' v podobě tichého průvodu.¹⁵⁹

Při závěrečné promluvě vysvětluje Jan Pavel II. náboženský význam celého setkání.

„Ano, existuje dimenze modlitby, která se v naprosto reálné rozdílnosti náboženství snaží vyjádřit komunikaci s Mocí nade všemi lidskými silami. Mír závisí v základu na této Moci, kterou nazýváme Bůh a o které jako křesťané věříme, že zjevila sama sebe v Kristu. Toto je význam tohoto Světového dne modliteb.“¹⁶⁰

Cílem Dne modliteb je ukázat na Boží transcendenci. Celý svět si má připomenout, že dokonalý stav, tedy ani úplný mír, nejde dosáhnout bez pomoci dokonalého Boha. Při tom se v praxi projevuje význam „všelidské spirituality“, která člověka vede k vědomí této transcendence. Svatý otec současně nezamlčuje, kdo je podle jeho přesvědčení touto Mocí.

Papež v rámci setkání popisuje též jeho antropologický základ.

„Fakt, že jsme sem přišli, neznamena žádný úmysl hledat náboženský konsensus mezi námi nebo vyjednávání o přesvědčeních naší víry. Ani to neznamena, že náboženství mohou být usmířena na úrovni společného závazku v rámci pozemského projektu, který by je všechny překonal. Stejně tak to není ústupek relativismu v náboženských přesvědčeních, protože každá lidská bytost musí upřímně následovat své čestné svědomí s úmyslem hledat a poslechnout pravdu.“¹⁶¹

Důvod, proč může být Jan Pavel II. přítomný modlitbě nekřesťanů, je respekt k jejich svědomí a poctivosti v hledání pravdy. Pokud se míra jejich poznání pravdy odráží v nekřesťanské modlitbě, nemůže k ní zůstat Bůh netečný. Učení o stupňovité příslušnosti k církvi se projevilo tím, že se křesťané modlili společně a až na závěr všech modliteb.

¹⁵⁹ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 113.

¹⁶⁰ *Address of John Paul II. to the Representatives of the Christian Churches and Ecclesial Communities and of the World Religions, Basilica of St. Francis, 27 October 1986 3*, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1986/october/documents/hf_jp-ii_spe_19861027_prayer-peace-assisi-final.html [citováno 11.3.2021]. Překlad autora práce.

¹⁶¹ *Address of John Paul II. to the Representatives of the Christian Churches and Ecclesial Communities gathered in Asisi for the World Day of Prayer, Basilica of St. Mary of the Angels, 27 October 1986 2*, http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1986/october/documents/hf_jp-ii_spe_19861027_prayer-peace-assisi.html [citováno 11.3.2021]. Překlad autora práce. Nezaměňovat se stejnojmenným proslovem proneseným v tentýž den před bazilikou sv. Františka.

Samotný akt modlitby, její božskou dimenzi, odděluje papež od toho, čím je provázena, od její lidské roviny: „Modlili jsme se každý svým vlastním způsobem, postili jsme se a pochodovali jsme společně.“¹⁶² Setkání s Bohem umožňuje v plnosti pouze křesťanská modlitba. Proto tuto část nemůže církev sdílet s těmi, kteří v Krista nevěří. Na tom, co tuto modlitbu po lidské stránce doprovází, se s nimi ale může částečně podílet, pokud se samozřejmě nejedná o praktiky z křesťanského pohledu nemorální.

Ze setkání vyplývá, že Jan Pavel II. společnou modlitbou s nekřesťany myslí situaci, kdy se modlí křesťané a nekřesťané současně, za stejný úmysl i ve vzájemné přítomnosti. Ale z respektu k tomu, co vnímají křesťané a nekřesťané jinak, se nikdy nemůže jednat o společnou modlitbu v pravém slova smyslu. I když všechny modlitby slyší v důsledku stejný Bůh, není tento Bůh v modlitbě nekřesťanů jejich zamýšleným adresátem. Takovýto výklad také nejvíce odpovídá významu latinského *simul*, použitého v *Redemptor hominis*, které lze přeložit „společně“, ale znamená spíše „najednou, současně“, než „dohromady“.¹⁶³

Modlitba je pro Jana Pavla II. největším projevem spirituality. Respekt k modlitbě nekřesťanů je tedy také největším projevem respektu k jejich náboženstvím. Duch svatý působí i v mimokřesťanských náboženstvích, ale ne na základě přímého dialogického vztahu člověka s Bohem. Pouze křesťanská modlitba proto umožňuje navázat tento meziosobní dialogický vztah neboli v plnosti dosáhnout spásy na transcendentní rovině. Všechny snahy, které nekřesťan vkládá do modlitby a prožívání své náboženské tradice, spíše přednáší Duch skrze Krista Otci, a to bez přímé souvislosti s pojetím, jaké svým modlitbám a svému jednání přisuzuje samotný vyznavač daného náboženství.

2.2.3 Spása a misijní působení církve podle encykliky *Redemptoris missio*

Otázce mimokřesťanských náboženství a jejich významu pro spásu se Jan Pavel II. znovu věnuje systematicky v roce 1990 v rámci encykliky *Redemptoris missio*.¹⁶⁴ V dokumentu je téma rozebráno z pohledu misijního poslání církve, které papež stále považuje za aktuální výzvu.

¹⁶² *Address of John Paul II. to the Representatives, Basilica of St. Francis 5.*

¹⁶³ Srov. Josef PRAŽÁK, František NOVOTNÝ, Josef SEDLÁČEK: *Simul*. In *Latinsko-český slovník*, Praha: Česká grafická unie, 1949, s. 1208.

¹⁶⁴ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 193.

2.2.3.1 Podstata misijního poslání církve – christologické těžiště misie

Důvody k sepsání encykliky můžeme nalézt už v prvním článku.

„Poslání Krista Vykupitele, které je svěřeno církvi, zdaleka ještě není splněno. Jediný pohled na lidstvo v jeho celku na konci druhého tisíciletí nám ukazuje, že toto poslání vážně dosud v začátcích a že my se ze všech sil musíme zapojit do práce na jeho splnění. Sám Duch svatý nás vybízí, abychom zvěstovali veliké skutky Boží: „Že hlásám evangelium, tím se chlubit nemohu; to je mi uloženo jako povinnost, a běda, kdybych ho nehlásal!“¹⁶⁵

Papež chce v církvi čelit tendenci upouštět od misie u nekřesťanských národů (tzv. misie *ad gentes*).¹⁶⁶ Pluralitní multikulturní společnost, úbytek křesťanů v tradičně křesťanských zemích, ale i zvýšený důraz, který teologie po Druhém vatikánském koncilu kladla na svobodu jednotlivce a význam mimokřesťanských náboženství, vedly k tomu, že katoličtí kněží i laici začali méně vnímat osobní povinnost se v misii angažovat.

Svatý otec těmto názorům oponuje a snaží se dát misii dvojí zdůvodnění, které ob stojí i za nových okolností: Misie zvěstuje Krista, který jediný může lidi osvobodit od vzájemného odcizení, omylů a otroctví, do kterých je uvrhuje hřích.¹⁶⁷ Je tedy v první řadě projevem křesťanské lásky, jejím cílem je dobro, které Kristus chce dát těm, kdo o něm ještě neslyšeli. Tito lidé Krista také ve skutečnosti hledají, i když jen jako v mlze. Druhý důvod je proto povinnost. Křesťané nemají právo tuto milost, se kterou se sami setkali, nesdílet.¹⁶⁸ Slovy J. H. Tücka: „(Církev) nemůže ostatní prostě ponechat jejich osudu, nýbrž má poslání zvěstovat Kristovo poselství všem lidem.“¹⁶⁹

Jan Pavel II. po vzoru Pavla VI. ukazuje, že misie, stejně jako evangelizace obecně, neutiskuje svobodu, ale podporuje ji, respektuje člověka i kultury.¹⁷⁰ Proto papež otevřeně jako jednu z překážek misie uvádí odpudivé svědectví těch věřících a křesťanských

¹⁶⁵ JAN PAVEL II., *Redemptoris missio* 1.

¹⁶⁶ Srov. RM 2.

¹⁶⁷ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 110.

¹⁶⁸ Srov. RM 11; *Kodex kanonického práva: Úřední znění textu a překlad do češtiny, latinsko-české vydání s věcným rejstříkem* kán. 747 a 1747, Praha: Zvon, 1994.

¹⁶⁹ TÜCK, *Extra ecclesiam nulla salus*, s. 96.

¹⁷⁰ Srov. RM 39; EN 80.

společenství, kteří ve svém životě nenásledují Kristův vzor.¹⁷¹ Takové společenství může své okolí od evangelia někdy spíše odrazovat.

Svatý otec upozorňuje na dva extrémy. Když teologie mluví o Božím království, nesmí sklouznout k „antropocentrickému“ pojetí, které by církev orientovalo jen k pozemskému štěstí člověka. To by ji v důsledku zredukovalo na lidskou ideologii.¹⁷² Církev by zůstala nástrojem spásy, ale přestala by být jejím znamením. Druhý extrém je pojetí „královsko-centrické“. To podle encykliky zdůrazňuje, že církev by měla být církví pro druhé, hlásat hodnoty království, jako jsou mír, spravedlnost nebo svoboda, a dávat přednost dialogu. Negativní stránkou „království-centrismu“ pro papeže je, že v rámci dialogu doporučuje toto pojetí církvi přesunout těžiště z „christocentrismu“, který je příliš „ekleziocentrický“, k „teocentrismu“, tedy k jediné božské skutečnosti, ať už je nazývána jakkoli, která by sloužila jako základ dialogu s jinými náboženstvími.¹⁷³ Takto by církev naopak mohla být nějakým způsobem znamením spásy (nebo jedním ze znamení), ale ne jejím univerzálním nástrojem.

Proti oběma přístupům připomíná Svátý otec význam bohočlověka Ježíše Krista.

„Kristus je jediný prostředník mezi Bohem a člověkem. (...) Lidé se tedy nemohou spojit s Bohem jinak než prostřednictvím Ježíše Krista spolupůsobením Ducha; jeho jedinečným a univerzálním prostřednictvím, s vyloučením možnosti, že by se mohl stát překážkou na cestě k Bohu, neboť on sám je touto Bohem stanovenou cestou. Je si toho plně vědom. I když ostatní zprostředkování různého druhu a úrovně, která mají účast na jeho prostřednictví, nebudou sice vyloučena, ale přece jenom odvozují svůj význam a sílu od prostřednictví Kristova a nelze je považovat za rovnocenné a dokonalé.“¹⁷⁴

¹⁷¹ Srov. RM 44.

¹⁷² K antropocentrickému pojetí směřovali někteří představitelé teologie osvobození. Např. v roce 1985 vydala Kongregace pro nauku víry pod vedením kardinála Ratzingera se souhlasem papeže notifikaci k dílu Leonarda Boffa. Srov. KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, „Notification on the book “Church: Charism and Power” by Father Leonardo Boff O.F.M.,“

https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19850311_notif-boff_en.html [citováno 19.3.2021].

¹⁷³ Srov. RM 17. V době vydání encykliky k tomuto postoji směřují v katolické církvi např. Hans Küng a Paul Knitter. Srov. GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, s. 542-544.

¹⁷⁴ RM 5.

Kristus je základ křesťanství, bez něj by se vyprázdnilo. On sám je onou „dobrou zvěstí“, kterou církev hlásá.¹⁷⁵ Spása je sice nabídnuta všem, ale je vždy spásou v Kristu.¹⁷⁶ Jedinečná mediace spásy Kristem přitom nevylučuje další prostřednictví, která jsou však pouze účastí na prostřednictví Kristově. Mezi těmito způsoby zprostředkování vztahu člověka s Bohem má zvláštní místo církev.

„Církev může přednostně těžit z dobrodiní spásy. Kristus si ji dobyl vlastní krví (srov. Sk 20,28) a ustanovil ji za svoji spolupracovnici v univerzálním díle spásy. Vskutku, Kristus v ní žije, je její snoubenec, působí její růst a jejím prostřednictvím naplňuje své poslání.“¹⁷⁷

Milost, která umožňuje spásu nekřesťanů, je tajemným způsobem ve vztahu k církvi, i když encyklika nevysvětluje podstatu tohoto vztahu.¹⁷⁸ Jeden z důvodů, proč Bůh zasadil církev do svého plánu spásy ale můžeme vidět v tom, že spása vyžaduje spolupráci člověka – ať už pro její dosažení u sebe nebo u druhých.¹⁷⁹ Církev však není cílem, sama je orientována k Božimu království a kvůli své lidské tváři se jen nedokonale podílí na Kristově prostřednictví, i když ji vybavil plností prostředků k dosažení spásy. Církev je tedy „vlastní cestou spásy“,¹⁸⁰ Duch svatý v ní přebývá a svými dary ji oživuje.¹⁸¹

Vzhledem k účelu encykliky není překvapivé, že je opět na základě christologie zdůrazněna zvláštní úloha církve v univerzálním Božím plánu spásy. Zajímavé však je, jak lze podle Svatého otce sladit působení Ducha současně uvnitř církve a v jiných náboženstvích.

2.2.3.2 Duch svatý v církvi a „mimo“ ni – pneumatologický aspekt misijního poslání

Vztah církve k jiným náboženstvím vychází z dvojí úcty: před člověkem hledajícím pravdu a před působení Ducha v něm. Duch totiž není vázán na viditelnou strukturu církve, jak ukazuje Jan Pavel II. už v *Dominum et vivificantem*. Tento Duch inspiruje každou

¹⁷⁵ Srov. tamtéž 15.

¹⁷⁶ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 193.

¹⁷⁷ RM 9.

¹⁷⁸ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 197; CANNOBIO, *Nessuna salvezza fuori della Chiesa?*, s. 391.

¹⁷⁹ Srov. RM 9.

¹⁸⁰ Tamtéž 55.

¹⁸¹ Srov. tamtéž 18.

autentickou modlitbu, i když nepochází od křesťanů, jak chtěl Svatý otec ukázat na setkání v Assisi.¹⁸²

Jan Pavel II. ovšem upozorňuje, že Duch svatý nepůsobí pouze v nitru jednotlivce, ale i v tom, co ho dobrým způsobem zvnějšku formuje. Popisuje to takto:

„Přítomnost a působení Ducha se dotýká nejen jednotlivců, ale také společnosti a dějin, národů, kultur a náboženství. Právě tak stojí Duch u vzniku vzácných ideálů a dobrých iniciativ lidstva na jeho cestě. ‚Podivuhodnou prozřetelností řídí dráhu časů a obnovuje tvářnost země.‘ Zmrtvýchvstalý Kristus ‚působí silou svého Ducha v srdcích lidí, nejen tím, že probouzí touhu po budoucím světě, ale také tím, že inspiruje ony velkolepé myšlenky, čistí a upevňuje je, a tak velká lidská rodina ztvárňuje svůj život a podřizuje celý svět tomuto cíli.‘ A opět: je to Duch, který rozsévá ‚semena slova‘, která jsou tu v ritech a kulturách, a který je připravuje k dozrání v Kristu.“¹⁸³

Duch svatý působí i v rámci mimokřesťanských náboženství, on sám je zdrojem toho, co je v nich dobré. Svatý otec odmítá přísný exklusivismus uznáním, že se Bůh různým způsobem zpřítomňuje národům v bohatství jejich spirituality, která ovšem nalézají svůj přednostní a posvátný výraz v náboženstvích.¹⁸⁴ Zde se přímo nabízí následující úvaha: Protože v mimokřesťanských náboženstvích působí Duch a v jejich spiritualitě se Bůh zpřítomňuje, uznává je Svatý otec za prostředky spásy. Nicméně tomuto vyjádření se Jan Pavel II. vyhýbá.¹⁸⁵ Můžeme u něj předpokládat přítomnost obavy z interpretace, kterou by takovému vyjádření mohli přiřadit zastánci pluralistického teocentrismu.¹⁸⁶

Nesmíme totiž ztratit ze zřetele, že Duch působí vždy v jednotě s Kristem.

„Je to týž Duch, který spolupůsobil při vtělení, v životě, ve smrti a při vzkříšení Ježíše a který působí v církvi. Není alternativou vůči Kristu, nevyplňuje mezeru mezi Kristem a Logem, jak se někdy předkládá. Co Duch vždy působil v srdcích lidí, v dějinách národů, v kulturách a náboženstvích, má za cíl přípravu k hlásání radostné zvěsti a děje se ve vztahu ke Kristu, a to

¹⁸² Srov. tamtéž 29.

¹⁸³ Tamtéž 28.

¹⁸⁴ Srov. tamtéž 55; CANNOBIO, *Nessuna salvezza fuori della Chiesa?*, s. 391.

¹⁸⁵ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 194.

¹⁸⁶ Srov. GIBELLINI, *Teologické směry 20. století*, s. 543.

působením Ducha vtěleného Slova, „aby jako dokonalý člověk všechny spasilo a celé veškerenstvo znovu spojilo... pod jednu hlavu“.¹⁸⁷

Protože díla Trojice navenek jsou vždy společná všem třem Osobám, nemůže působit Duch proti Synu. A protože Syn a Ježíš Kristus jsou ta samá Osoba, není možné stavět dílo Ducha do kontrastu nebo jen mimo jednotu s Ježíšovým dílem. Dílo Ducha vede k přimknutí se ke Kristu, a to se projevuje též začleněním do církve.¹⁸⁸ Duch svatý totiž nemůže stát ani sám proti sobě. Pokud tedy působí v církvi i mimo ni, má v obou případech stejný cíl, jak uvádí papež v dalším odstavci.

„Na druhé straně však univerzální působení Ducha nesmí být odděleno od jedinečného působení v Kristově těle, kterým je církev. Poněvadž je to vždy Duch, který působí, ať už je to tím, že oživuje církev a nabádá ji k hlásání Krista, anebo tím, že rozšiřuje a zušlechťuje své dary všem lidem a národům, mezitím co vybízí církev prostřednictvím dialogu tyto dary objevovat, podporovat a přijímat. Každá přítomnost Ducha musí být přijímána s pozorností a s vděčností. Avšak rozlišovat ji je úlohou církve, které Kristus dal svého Ducha, aby ji přivedl k plné pravdě.“¹⁸⁹

Působení Ducha v mimokřesťanských náboženstvích jim nedává spásanosnou hodnotu nezávislou na církvi, naopak potvrzuje, že jsou opravdovou přípravou na evangelium. V církvi působí Duch jedinečným způsobem, proto je jejím úkolem rozlišovat jeho přítomnost v náboženstvích. Každý misionář proto ovšem musí vycházet z přesvědčení, že u jednotlivců i u národů už Duch působí, a z úcty před jeho dílem.¹⁹⁰ Takový přístup můžeme vidět i u apoštolů, když své kázání přizpůsobovali kultuře posluchačů.¹⁹¹

Misie je tedy dvojí dílo Ducha, který působí v církvi a v osobě misionáře, ale současně i v jeho posluchačích a v kulturách a náboženstvích, ze kterých vycházejí.¹⁹² Příliš zbrklé odmítnutí něčeho nového jen kvůli spojitosti s mimokřesťanskými náboženstvími může být

¹⁸⁷ RM 29.

¹⁸⁸ Srov. CANNONIO, *Nessuna salvezza fuori della Chiesa?*, s. 377.

¹⁸⁹ RM 29.

¹⁹⁰ Srov. tamtéž 45.

¹⁹¹ Srov. tamtéž 25.

¹⁹² Srov. tamtéž 21; ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 110.

v důsledku odmítnutím Ducha a jeho díla.¹⁹³ A to znamená též odmítnutí člověka, ve kterém skrze tento prvek dobra Duch působí. Evangelium proto neničí nic, co je v každém náboženství pozitivní, naopak od jiných kultur se může církev zpětně obohatit.¹⁹⁴ Jí samotné tento dialog pomáhá lépe chápat vlastní identitu – a to jak v kontrastu s těmito náboženstvími, tak skrze působení Ducha v nich.¹⁹⁵ V této souvislosti také zmiňuje encyklika čtyři formy dialogu podle dokumentu *Dialog a misie*.¹⁹⁶ Vzájemné pronikání církve a různých kultur ovšem vyžaduje dlouhý čas, protože nesmí poškodit jedinečnost a plnost křesťanské zvěsti.¹⁹⁷

Papež se v encyklice opět vrací též k tématu modlitby. Vybízí po vzoru koncilu k zakládání kontemplativních komunit na misijním území. Jedním z důvodů je inkulturace, tyto instituty mají zvláštní roli v krajích, kde si místní náboženství kontemplativního života váží.¹⁹⁸ Svatý otec ale stejně jako koncil doceňuje též přímo hodnotu kontemplativního života a milostí, které skrze něj uděluje Bůh celé církvi. Kontemplativní modlitba je v papežově pojetí vrcholným projevem náboženství a místem osobního setkání omezeného člověka s nekonečným Bohem. Proto považuje kontemplativní život za základ misí, jak říká jinde:

„Budoucnost misí z valné části závisí na kontemplaci. Není-li misionář kontemplativní, nemůže věrohodně hlásat Krista.“¹⁹⁹

Možnost žít v plnosti život s Bohem je pro Jana Pavla II. to, co společně s plností Zjevení, které je pouze v Ježíši Kristu definitivní a ukončené, odlišuje křesťanství od ostatních náboženství, a co dává základ misijnímu poslání církve.

Jan Pavel II. v *Redemptoris missio* ukazuje způsob jak vnímat působení Ducha mimo hranice viditelné církve, aniž by to znamenalo zmenšení její role v díle spásy a misionářského zápalu jejích členů. Duch svatý působí v srdcích nekřesťanů i v jejich náboženstvích tak, že jim umožňuje připojit se velikonočnímu tajemství, a to i tehdy, když o něm nemají žádné nebo

¹⁹³ Srov. KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, *List biskupům* 16.

¹⁹⁴ Srov. RM 3.

¹⁹⁵ Srov. tamtéž 56; ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 110.

¹⁹⁶ Srov. RM 57; *Dialog a misie* 28-35.

¹⁹⁷ Srov. RM 52.

¹⁹⁸ Srov. tamtéž 69; AG 20.

¹⁹⁹ RM 91.

alespoň ne důvěryhodné svědectví. Pokud však opravdového Kristova svědka potkají, dostanou od téhož Ducha možnost v řeči a životě tohoto člověka rozpoznat plnost hodnot, ke kterým je, i když nedokonale, vedlo jejich vlastní náboženství. A co je nejdůležitější – Duch jim může též umožnit setkat se osobně s tím, kdo je zdrojem těchto hodnot.

2.2.4 Místa hledání Boha a místo setkání s ním – naplnění touhy nekřesťanů podle *Tertio millennio adveniente*

Rozdíl mezi křesťanstvím a ostatními náboženstvími shrnuje Jan Pavel II. nejstručněji v apoštolském listě *Tertio millennio adveniente* z roku 1994.

„Zde se setkáváme s podstatným momentem, jímž se křesťanství liší od ostatních náboženství, v nichž je od počátku deklarováno hledání Boha ze strany člověka. V křesťanství se vše odvíjí od vtělení Slova. Zde nejenom člověk hledá Boha, ale Bůh sám přichází, aby o sobě promlouval k člověku a ukazoval mu cestu, po níž k němu může dojít. To hlásá prolog Janova evangelia: ‚Boha nikdy nikdo neviděl. Jednorozený Bůh, který spočívá v náručí Otcově, ten o něm podal zprávu‘. Proto je vtělené Slovo naplněním hluboké touhy, přítomné v každém lidském náboženství; toto naplnění je Božím dílem a převyšuje veškeré lidské očekávání. Je to tajemství milosti.

V Kristu už náboženství není snahou ‚hledat Boha, zdali by se ho snad nějak mohli dohmatat a nalézt ho‘, ale *odpovědí víry* Bohu, který se zjevuje: v této odpovědi mluví člověk se svým Bohem jako se Stvořitelem a Otcem; a tato odpověď může být dána díky jedinému člověku, který je zároveň Slovem soupodstatným s Otcem, v němž Bůh hovoří s každým člověkem a člověk se stává takovým, aby mohl Bohu odpovědět. (...) *Tímto způsobem je tedy Kristus naplněním touhy všech náboženství světa, a z tohoto důvodu je jeho jedinou a definitivní cestou.*“²⁰⁰

Zatímco ostatní náboženství jsou hledáním Boha, křesťanství je místo setkání s Bohem. Transcendentní spásu, navázání vztahu s Bohem, které lidé v náboženstvích hledají, v křesťanství nalézají. Kristus je naplněním všech náboženství.

V tomto listě zcela chybí dříve rozpracovaný pneumatologický aspekt náboženství. To je podle některých způsobeno obavami z pluralismu.²⁰¹ Papež zde nechce rozvíjet dále své

²⁰⁰ JAN PAVEL II., *Tertio millennio adveniente* 6.

²⁰¹ Srov. ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 110.

učení o významu mimokřesťanských náboženství, ani nemá za cíl je popřít, ale připomíná další rozměr učení církve, na který nesmí úvahy o spáse nekřesťanů zapomenout.

2.2.5 Shrnutí

Postoj Jana Pavla II. vychází z rozvinutí koncilního textu obsaženého v *Gaudium et spes* 22, konkrétně ze zmínky, že „Duch svatý všem dává možnost, aby se přičlenili k tomuto velikonočnímu tajemství způsobem, který zná Bůh.“²⁰² Proto tento papež rozvíjí v teorii i praxi úvahy o působení Ducha mimo viditelné struktury církve, a jde v nich dál než Pavel VI. nebo Druhý vatikánský koncil.²⁰³ Se svým předchůdcem se ovšem shoduje, že řádnou cestou spásy je katolická církev, která má povinnost poznání Krista zvěstovat těm, kteří se s ním ještě nesetkali.²⁰⁴

Jaké je vlastní učení Jana Pavla II.? Klíčovým slovem, které pro něj vyjadřuje rozdíl mezi křesťany a nekřesťany, je „plnost“. Bůh ví i o modlitbě nekřesťanů, protože mu ji přednáší Duch svatý nezávisle na tom, jak ji vnímají oni samotní. Všechno dobré, co se nachází v mimokřesťanských náboženstvích, je též dílem Ducha svatého. To ovšem neznamená, že by měla tato náboženství být plnohodnotnou alternativou církve. Naopak působení Ducha směřuje k tomu, aby jejich členové byli při setkání s důvěryhodným svědkem schopni přijmout Krista a jeho církev. To, co člověk v mimokřesťanském náboženství hledá, v církvi nachází, protože v ní mu vychází Bůh sám naproti.

Jan Pavel II. se vyhýbá odpovědi na otázku, zda jsou mimokřesťanská náboženství mimořádnými prostředky spásy pro své členy skrze účast těchto náboženství na Kristově univerzálním prostřednictví.²⁰⁵ Z jeho dokumentů ale vyplývá, že i pokud by to v nějaké míře bylo možné, stále by v nich nebyla přítomna plnost prostředků spásy a možnost vědomého setkání s Vykupitelem. To je totiž možné pouze v církvi, Vykupitelově těle, která zvěstuje světu, co Kristus jednou provždy vykonal pro spásu světa.

²⁰² Srov. TÜCK, *Extra ecclesiam nulla salus*, s. 103.

²⁰³ Srov. SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 196.

²⁰⁴ Srov. tamtéž, s. 197.

²⁰⁵ Srov. tamtéž.

2.3 Otázka spásy nekřesťanů v dalších vybraných dokumentech pokoncilního magisteria

Během pontifikátu Jana Pavla II. vyšlo několik dokumentů, které jsou sice zásadní pro pochopení pohledu magisteria po Druhém vatikánském koncilu na otázku spásy nekřesťanů, nejsou však dílem samotného papeže, ale různých dikasterií římské kurie nebo papežem pověřené komise. Abychom odlišili přístupy těchto dokumentů od vlastního přístupu Jana Pavla II., uvádíme je v samostatné podkapitole.

2.3.1 Zprostředkované prostřednictví? – *Dialog a hlásání*

Encyklika *Redemptoris missio* nechává otevřenou otázku, zda jsou mimokřesťanská náboženství pro své členy též prostředky spásy. Nemohou být prostředky nezávisle na jediném prostředníku, Ježíši Kristu, ale není vyloučena jejich účast na jeho prostřednictví.²⁰⁶ Návrh jak ve světle encykliky tuto otázku vyřešit podává společný dokument Papežské rady pro mezináboženský dialog a Kongregace pro evangelizaci národů vydaný v roce 1991, pro který se v češtině používá název *Dialog a hlásání*.²⁰⁷

Na rozdíl od prohlášení Kongregace pro nauku víry nemá text přímé schválení ani příkaz k vydání od Svatého otce, proto má z magisteriálního hlediska menší hodnotu, i když se jedná o dokument Svatého stolce. Přesto jej uvádíme, protože po dokumentu *Dialog a misie* jde o druhý významný text Papežské rady pro mezináboženský dialog. Pro naše prostředí je vhodné jej zmínit též proto, že nese kromě podpisu prezidenta této rady, kardinála Arinze, druhý podpis od prefekta Kongregace pro evangelizaci národů, kardinála Tomka.

Významu mimokřesťanských náboženství pro spásu nekřesťanů se věnuje především v článcích 29-32. V prvním z nich se uvádí:

„Nekřesťané si nejsou vědomi toho, že Ježíš Kristus je pramenem jejich spásy. Tajemství spásy k nim dospívá způsobem, který je znám Bohu, prostřednictvím neviditelného působení Kristova Ducha. Příslušníci jiných náboženství odpovídají kladně na Boží pozvání a dostávají spásu v Ježíši Kristu konkrétně tím, že upřímně praktikují to, co je dobré v jejich náboženských

²⁰⁶ Srov. RM 5; SULLIVAN, *Salvation Outside the Church?*, s. 194.

²⁰⁷ Český překlad dokumentu ale zatím neexistuje.

tradicích, a následují hlas svého svědomí, i když při tom neznají Ježíše nebo ho neuznávají jako spasitele.²⁰⁸

Praktikování toho, co je dobré v mimokřesťanských náboženských tradicích, označuje dokument za způsob, jak mohou nekřesťané dojít spásy. Proto se zdá, že tato náboženství by pro ně mohla být prostředky spásy, které mají nedokonalou účast na jediném Kristově prostřednictví. Někteří teologové z toho vyvozují, že nekřesťané by mohli být spaseni „nikoli navzdory nebo mimo svou příslušnost k jiné náboženské tradici, ale skrze ni.“²⁰⁹

V následujících článcích však autoři připomínají, že ne všechno v těchto náboženstvích je dobré a výsledkem milosti. Naopak některé jejich základní prvky jsou s křesťanským Zjevením neslučitelné.²¹⁰ Vzhledem k tomu, že dokument má být čten ve světle *Redemptoris missio*,²¹¹ můžeme se domnívat, že rozlišovat dobré prvky mimokřesťanských náboženství od těch, které výsledkem milosti nejsou, je úkolem církve.²¹² K ní jsou navíc skrze tyto dobré prvky příslušníci jiných náboženství zaměřeni, i když ona sama též potřebuje očištění.²¹³

Význam *Dialogu a hlásání* je především v tom, že z vatikánských dokumentů tohoto období je vůči spásonosné hodnotě mimokřesťanských náboženství nejotevřenější. Příslušníci

²⁰⁸ PONTIFICAL COUNCIL FOR INTERRELIGIOUS DIALOGUE, *Dialogue And Proclamation: Reflection And Orientations On Interreligious Dialogue And The Proclamation Of The Gospel Of Jesus Christ* 29, http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19051991_dialogue-and-proclamatio_en.html [citováno 11.3.2021], překlad převzat z ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 118.

²⁰⁹ ČERVENKOVÁ, *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, s. 118.

²¹⁰ Srov. *Dialog a hlásání* 31: „To say that the other religious traditions include elements of grace does not imply that everything in them is the result of grace. For sin has been at work in the world, and so religious traditions, notwithstanding their positive values, reflect the limitations of the human spirit, sometimes inclined to choose evil. An open and positive approach to other religious traditions cannot overlook the contradictions which may exist between them and Christian revelation. It must, where necessary, recognize that there is incompatibility between some fundamental elements of the Christian religion and some aspects of such traditions.“

²¹¹ Srov. *Dialog a hlásání* 4.

²¹² Srov. RM 29.

²¹³ Srov. *Dialog a hlásání* 32-35.

mimokřesťanských náboženství podle něj mohou být díky působení Ducha spaseni ve svých náboženstvích, která však nejsou nezávislá na Kristu a církvi.²¹⁴

2.3.2 Spása nekřesťana od Krista-hlavy skrze církve – *Katechismus katolické církve*

V reakci na přání biskupů přítomných r. 1985 na mimořádném shromáždění biskupské synody pověřil Jan Pavel II. komisi pod vedením kardinála Ratzingera sestavením nového katechismu, který by byl souhrnem celé katolické nauky interpretované ve světle Druhého vatikánského koncilu. Tak vzniká *Katechismus katolické církve*, vyhlášený 11. října 1992 apoštolskou konstitucí *Fidei depositum*.

Jeho věroučná hodnota vychází z této konstituce a ze způsobu přípravy, během které se směli vyjádřit všichni katoličtí biskupové. Je tedy projevem řádného univerzálního magisteria. Papež ho označuje za bezpečnou normu pro vyučování ve víře²¹⁵ a mluví o *veliké závažnosti toho nového výkladu jediné a trvalé apoštolské víry církve*.²¹⁶ Z těchto důvodů se katechismus nesnaží sledovat nejnovější teologickou debatu, ale spíše se soustředí na to, aby předal nauku církve. V této části proto chceme ukázat, co předkládá magisterium jako nauku církve o spáse nekřesťanů.

O vykupitelské oběti říká katechismus, že ji Ježíš Kristus přinesl za všechny. Takovou obět' nemůže přinést žádný člověk, Ježíš tak mohl učinit jen proto, že byl Bůh.²¹⁷ Katechismus se proto věnuje nutnosti víry v Ježíše Krista ke spáse. Podle nauky církve je víra nutná, ale musí jít o svobodnou odpověď na Kristovu nabídku.²¹⁸ Tato víra se vyjadřuje křtem, který je též pro spásu nezbytný, jak to sám Kristus říká.²¹⁹ Na druhou stranu může být spasen každý člověk, který hledá pravdu a plní Boží vůli tak, jak ji poznává, a to i když nezná církve, jak vysvětluje katechismus v číslech 1257-1261. Na závěr článku shrnuje učení církve takto:

²¹⁴ Srov. Loe-Joo TAN, „Things are not what they seem: Dominus Iesus, ecumenism, and Interreligious Dialogue,“ *Journal of Ecumenical Studies* 48, č. 4 (2013), s. 529.

²¹⁵ Srov. JAN PAVEL II., *Apoštolská konstituce Fidei depositum*, in *Katechismus katolické církve*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 5-13.

²¹⁶ Srov. JAN PAVEL II., *Apoštolský list Laetamur magnopere*, in KKC, s. I-VI.

²¹⁷ Srov. KKC 616.

²¹⁸ Srov. tamtéž 160-161.

²¹⁹ Srov. tamtéž 1257; Jan 3,5.

„Křest je zrozením k novému životu v Kristu. Podle vůle Pána je nezbytný ke spáse, jako sama církev, do níž křest uvádí.“²²⁰

V čísle 1281 pak oponuje extrémním výkladům.

„Ti, kteří podstoupí smrt pro víru, katechumeni a všichni lidé, kteří pod vlivem milosti, a aniž by znali církev, upřímně hledají Boha a snaží se plnit jeho vůli, mohou být spaseni, i když nepřijali křest.“²²¹

Katechismus se vrací k učení *Mystici corporis*, které zde ale není formulováno exkluzivisticky a negativně, ale pozitivně.²²² Nezdůrazňují se nedostatky života bez křtu, ale možnosti jak dojít ke spáse, které existují pro člověka i bez křtu *in re*.

Poprvé od koncilu se magisteriální dokument věnuje tvrzení „Mimo církev není spásy.“

„Jak se má rozumět tomuto tvrzení, které často opakovali církevní otcové? Je-li formulováno kladně, znamená, že veškerá spása pochází od Krista–hlavy skrze církev, která je jeho tělem.“²²³

Katechismus formuluje, když ji nevztahuje na ty, kteří bez vlastní viny neznají Krista a církev.²²⁴ Na druhou stranu v následujících číslech zdůrazňuje povinnost církve hlásat evangelium všem lidem.²²⁵ Nutnost církve je na rozdíl od nutnosti křtu vysvětlena přímými citáty Druhého vatikánského koncilu, konkrétně LG 14. Z učení o církvi jako „univerzální svátosti spásy“ katechismus zdůrazňuje scholastický rozměr účinnosti – veškerá spása, tedy i spása nekřesťanů, pochází od Krista-hlavy skrze církev.

Problematika mimokřesťanských náboženství je popsána v číslech 839-845.

„Pouto církve s nekřesťanskými náboženstvími je především společný původ a společný cíl lidského pokolení: „Všechny národy tvoří přece jedno společenství, mají jeden původ, protože Bůh dal všemu lidstvu přebývat na celém povrchu země. Mají také jeden poslední cíl, Boha. Jeho

²²⁰ KKC 1277.

²²¹ Tamtéž 1281.

²²² Srov. PIUS XII., *Mystici corporis*, in DzH 3821.

²²³ KKC 846. Katechismus následně cituje LG 14.

²²⁴ Srov. KKC 847. Zdůvodňuje to citací LG 16 a odkazem na Feeneyho kontroverzi (SVATÉ OFICIUM, *Extra Ecclesiam nulla salus*, in DzH 3866-2873).

²²⁵ Srov. KKC 848-856.

prozřetelnost, projevy jeho dobroty a spasitelné úmysly se vztahují na všechny lidi, dokud vyvolení nebudou sjednoceni ve Svatém městě.“²²⁶

Katechismus se vrací k LG 16, konkrétně k interpretaci Pavla VI.²²⁷ Tato náboženství jsou s církví spojena společným původem a cílem člověka, antropologicky. Pneumatologický rozměr nekřesťanských tradic, jak jej rozpracoval Jan Pavel II., není v této části zmíněn. V katechismu tedy není příliš zdůrazněn rozdíl mezi způsobem, jakým mohou dojít spásy vyznavači mimokřesťanských náboženství, a cestou, kterou jí mohou dosáhnout nevěřící.²²⁸

Podle katechismu tedy nekřesťané spasení být mohou, a to skrze hledání pravdy a plnění Boží vůle tak, jak ji poznávají. Je zdůrazněno především to, co může pro svou spásu udělat nekřesťan jako jedinec. Spojení příslušníků mimokřesťanských náboženství s církví je tedy taktéž vyvozeno z původu a cíle člověka. Jediný vykupitel každého člověka je Kristus, skrze něho dochází člověk spásy, jejíž svátostí je církev. Katechismus zůstává u učení Druhého vatikánského koncilu a Pavla VI., nezohledňuje vývoj v pohledu magisteria na působení Ducha svatého v mimokřesťanských náboženstvích, ke kterému došlo během pontifikátu Jana Pavla. Řešení navržené v *Dialog a hlásání* není ani odmítnuto, ani výslovně potvrzeno.

2.3.3 Jediný prostředník, univerzální prostřednice a jednotlivé prostředky – spása nekřesťanů v *Dominus Iesus*

Poslední z dokumentů římské kurie, které se věnují naší otázce, je deklarace Kongregace pro nauku víry z 6. srpna 2000 *Dominus Iesus*. Byla vypracována Mezinárodní teologickou komisí, ale vydána zmíněnou kongregací. Proto nese podpisy prefekta kongregace Josefa Ratzingera a sekretáře Tarsicia Bertoneho.²²⁹ Zveřejnění dokumentu nařídil Jan Pavel II. Jedná se tedy o text sepsaný významnými teology, který má současně určitou magisteriální váhu.²³⁰ Základní východisko dokumentu je univerzální poslání církve.²³¹ Nemá za cíl

²²⁶ Tamtéž 842. Zdroj citátu: *Nostra aetate* 1, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 545-555.

²²⁷ Srov. KKC 843; EN 53.

²²⁸ Výjimku tvoří židovská víra, která již je odpovědí na zjevení Boha. Srov. KKC 839.

²²⁹ Srov. TAN, *Things are not what they seem*, s. 524.

²³⁰ Srov. Joseph RATZINGER, „Kontext a význam deklarace *Dominus Iesus*,“ *MKR Communio*, č. 3-4 (2000), s. 389.

²³¹ Srov. KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY, *Dominus Iesus* 1.

rozvinout učení církve, ale opakuje některé základní pravdy víry (*de fide*) a upřesňuje jejich výklad.²³² Proto když v některých částech používá formulí „Je nutno pevně věřit“, jedná se pro katolické křesťany vždy o formulace s největší možnou závazností. Samotná deklarace shrnuje svůj záměr a zamýšlený význam takto:

„Objasňující jazyk Deklarace odpovídá jejímu záměru: nechce komplexním způsobem pojednávat o problematice týkající se jedinečnosti a spásonosné univerzality tajemství Ježíše Krista a církve ani nechce předkládat řešení svobodně diskutovaných teologických otázek, nýbrž znovu vyložit příslušné učení katolické víry, poukázat zároveň na některé základní problémy, které zůstávají otevřené pro další prohloubení, a vyvrátit určité mylné a dvojaké postoje. Proto se znovu zabývá naukou vyloženou v předešlých dokumentech učitelského úřadu se záměrem zdůraznit pravdy, které tvoří součást pokladu víry církve.“²³³

Deklarace si klade za úkol zopakováním některých základních pravd zjevených v Písmu a znovu připomínaných v celých dějinách církve i v nejnovějších magisteriálních dokumentech zasáhnout proti některým teologickým názorům, které se vzdálily od učení katolické církve. Nechce ukončit bádání o pozitivních elementech v mimokřesťanských náboženstvích, ale uzavřít některé cesty, které vedou do slepých uliček.²³⁴ Na jejím základě bylo v následujících letech vydáno též několik notifikací ke knihám, které podle Kongregace pro nauku víry obsahovaly zmíněné mylné nebo dvojaké postoje,²³⁵ tedy takové názory, které nemusí samy být namířeny přímo proti učení církve, ale čtenáře uvádějí v omyl.²³⁶

²³² Srov. KRZYSTOF CHARAMSA, „La necessità della Chiesa in ordine alla salvezza (DI 20-22),“ in *La dichiarazione Dominus Iesus a dieci anni dalla promulgazione: Atti del Convegno tenuto presso l'Ateneo Pontificio Regina Apostolorum. Roma, 11-12 marzo 2010: Con il testo latino-italiano della Dichiarazione*, ed. Mauro Gagliardi, Torino: Lindau, 2010, s. 319.

²³³ DI 3.

²³⁴ Srov. Angelo AMATO, „Kristologický obsah *Dominus Iesus*,“ *MKR Communio*, č. 3-4 (2000), s. 393.

²³⁵ Jedná se o tři jezuitské autory: Jacques Dupuis, Roger Haight a Jon Sobrino. Z českých publikací se tomuto tématu věnuje např. Petr JANDEJSEK, *Christologie z pomezí: Jacques Dupuis, Roger Haight a Jon Sobrino*, Praha: Karolinum, 2019.

²³⁶ Pro kontext srov. CONGREGATION FOR THE DOCTRINE OF THE FAITH, *Notification on the book Toward a Christian Theology of Religious Pluralism (Orbis Books: Maryknoll, New York 1997) by Father Jacques Dupuis, S.J.* Preface,

https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20010124_dupuis_en.html [citováno 4.4.2021]. Např. tato notifikace neobsahuje přímé odkazy na v ní zmíněnou knihu, ale pouze

Po svém vydání měla deklarace velmi negativní ohlas, především kvůli svým ekumenickým důsledkům.²³⁷ Jejím hlavním tématem je přitom spíše teologie náboženství, a to především pluralistický teocentrismus, který chce vyvrátit. To však bylo teology ve větší míře doceněno až s odstupem.²³⁸

Samotný text má dvě části, které na sebe vzájemně navazují. Proto se budeme věnovat nejdříve tomu, co kongregace říká o spáse nekřesťanů ve vztahu ke Kristu a následně ukážeme, jaké ekzeziologické důsledky z toho podle deklarace v rámci učení církve vyplývají.

2.3.3.1 Jedinečný univerzální a absolutní spasitel Ježíš Kristus – christologická část dokumentu

V kapitolách I-III se *Dominus Iesus* věnuje christologickým pravdám, které byly v době jejího vydání zpochybňovány. Dokument v této části projednává tři doktrinní aspekty křesťanského učení o tajemství vtělení: Plnost a definitivnost Ježíšova zjevení, jednotu řádu spásy vtěleného Slova a Ducha svatého a jedinečnost a všeobecnost spásného tajemství Ježíše Krista.²³⁹ Je napsán velmi věcným a jasným jazykem, proto hned v I. kapitole připomíná:

„Je totiž nutno pevně věřit, že v tajemství Ježíše Krista, vtěleného Božího Syna, který je ‚cesta, pravda a život‘ se zjevuje plnost božské pravdy.“²⁴⁰

Názor, podle kterého by zjevení Ježíše Krista nebylo dokonalé a bylo by na úrovni jiných náboženství, nebo který by dokonce považoval texty jiných náboženství za inspirované, je proti učení církve.²⁴¹ Dokument v této části též odlišuje křesťanskou víru a víru v širším slova smyslu.

vysvětluje postoj církve k tématům, ve kterých autor vykazuje „dvojaké postoje“. Srov. PETR JANDEJSEK, *Christologie z pomezí*, s. 158.

²³⁷ Recepce deklarace v českém prostředí shrnuje ROBERT SVATOŇ, *Duchovní cesty českého ekumenismu: Minulost, přítomnost a perspektivy*, Olomouc: Refugium, 2014, s. 288-291.

²³⁸ Srov. TAN, *Things are not what they seem*, s. 531.

²³⁹ Srov. AMATO, *Kristologický obsah Dominus Iesus*, s. 390.

²⁴⁰ DI 5.

²⁴¹ Srov. tamtéž 6, 8 a AMATO, *Kristologický obsah Dominus Iesus*, s. 391.

„Musí se tedy *pevně zastávat* rozlišení mezi *teologální vírou* a *přesvědčením* v jiných náboženstvích. Je-li víra přijetím zjevené pravdy v milosti, jež „dovoluje vstoupit do hlubin tajemství a pomáhá, abychom mu přiměřeně porozuměli“, věroučné názory v jiných náboženstvích jsou souhrnem zkušenosti a myšlení, jež tvoří poklady lidské moudrosti a nábožnosti, které člověk při svém hledání pravdy vymyslel a uskutečnil ve svém vztahu k Božskému a k Absolutnímu.“²⁴²

Kongregace připomíná význam nadpřirozené ctnosti víry, která je Boží dar a znamená plné přilnutí k Bohu a k tomu, co o sobě zjevil. Proto ji nelze nalézt u těch, kdo trojjediného Boha nepřijímají. Věřoučné názory v mimokřesťanských náboženstvích jsou projevem náboženské zkušenosti,²⁴³ ale pouze v takové míře, v jaké ji byl člověk schopný ze své strany reflektovat. Teologální víra je naopak dar Boží milosti, který člověk svobodně přijímá.²⁴⁴ I když není přímo citován, odpovídá tento článek pojetí náboženství v listě *Tertio millenio adveniente*.²⁴⁵

II. kapitola se nevěnuje Kristovu zjevení, ale jeho osobě. Připomíná, že Ježíš Kristus je opravdovým Slovem Otce, a proto i božská ekonomie Trojjediného Boha nevytváří jinou ekonomii Slova věčného a Slova vtěleného a proti ní nestojí ani ekonomie Ducha svatého.²⁴⁶ V této kapitole je vlastně shrnuto učení Prvního nicejského a Chalcedonského koncilu, jak je předává Jan Pavel II. v encyklice *Redemptoris missio*.²⁴⁷

Otázce, jak se Boží plán spásy projevuje mimo viditelné hranice církve, se věnuje nejvíce III. kapitola nazvaná „Jedinečnost a univerzalita tajemství Ježíše Krista“, která začíná slovy:

„Často se také objevuje teze, která popírá jedinečnost a spásonosnou univerzalitu tajemství Ježíše Krista. Tento postoj nemá žádný biblický základ. Je třeba *pevně věřit*, jako ve stálý fakt víry církve, v pravdu o Ježíši Kristu, Božím Synu, Pánu a jediném spasiteli, který v události svého vtělení, smrti a vzkříšení dovršil dějiny spásy, jež mají v něm svou plnost a svůj střed.“²⁴⁸

²⁴² DI 7.

²⁴³ Srov. AMATO, *Kristologický obsah Dominus Iesus*, s. 391.

²⁴⁴ Srov. DI 7.

²⁴⁵ Srov. JAN PAVEL II., *Tertio millenio adveniente* 6.

²⁴⁶ Srov. DI 9-12.

²⁴⁷ Srov. RM 28-29; DI 10.

²⁴⁸ DI 13.

Vtělení a zmrtvýchvstání Ježíše Krista jako střed dějin spásy je jednou ze základních pravd křesťanské víry, její opuštění by vedlo k tomu, co někteří nazývají „postkřesťanství“.²⁴⁹ Ve článku 14 je proto následně připomenuta univerzálnost Kristovy vykupitelské oběti.

„Je tedy nutno *pevně věřit* jako pravdu katolické víry, že univerzální spásonosná vůle Trojediného Boha je nabídnuta a dovršena jednou pro vždycky v tajemství vtělení, smrti a zmrtvýchvstání Božího Syna.“²⁵⁰

I přes vyjadřování deklarace, které na čtenáře často působí odmítavě, však přináší další odstavec nečekané prohlášení.

„Dnešní teologie, berouc v úvahu tento fakt víry, se zamýšlí nad přítomností jiných náboženských zkušeností a nad jejich významem v Božím plánu spásy. Je přitom vybízena, aby zkoumala, zda a jak vstupují do Božího plánu spásy i postavy a kladné prvky jiných náboženství. V této snaze o reflexi má teologické bádání široké pole působnosti pod vedením učitelského úřadu církve. 2. vatikánský koncil totiž prohlásil, že ‚jediné prostřednictví Vykupitele nevyklučuje, nýbrž vyvolává rozličnou spolupráci tvorů, vyplývající z účasti na jediném zdroji‘. Je třeba prohloubit obsah této účasti na prostřednictví, jež musí vždycky zůstat poměřována principem jediného prostřednictví Kristova. (...) Návrhy řešení, které by naznačovaly, že Bůh jedná spásonosně mimo jediné prostřednictví Krista, by odporovaly křesťanské a katolické víře.“²⁵¹

Dokument v kontextu reflexí o mimokřesťanských náboženstvích mluví o účasti na Kristově prostřednictví. Více se tím ovšem *Dominus Iesus* zabývá až v ekleziologické části.

2.3.3.2 Univerzální nástroj spásy – ekleziologická část dokumentu

I když se jedná o ty části deklarace, které vzbudily kvůli svým ekumenickým důsledkům v první fázi nejtvrďší ohlas, my se jim budeme věnovat pouze v rámci otázky spásy nekřesťanů. Dříve než budeme moci okomentovat závěrečnou kapitolu nazvanou „Církev a náboženství ve vztahu ke spáse“, musíme upozornit na její východiska především ve IV. kapitole.

Tato kapitola se věnuje jedinečnosti církve, kterou vyvozuje z jedinečnosti a univerzality spásonosného prostřednictví Ježíše Krista. Na církev se dívá ze dvou pohledů: Jednota mezi Kristem a církví není pouze mystická (*tajemství spásy*), ale i historická (dějinná kontinuita

²⁴⁹ Srov. CANNOBIO, *Nessuna salvezza fuori della Chiesa?*, s. 42-43.

²⁵⁰ DI 14.

²⁵¹ Tamtéž.

v apoštolské posloupnosti).²⁵² Církev takto pokračuje v Kristově spásitelské činnosti na zemi, proto jej nenahrazuje, ale jako jeho tělo ho činí viditelným.²⁵³ Dokument se dále věnuje především ekumenickým otázkám a vysvětlení koncilní formulace „*subsistit in*“. Kapitola V opakuje učení o neoddělitelnosti pojmů Boží království, Kristovo království a církve. Připomíná, že církev je k Božím království pouze orientována, ale současně je jeho zárodkem, znamením a nástrojem.²⁵⁴

Poslední kapitola je jakýmsi logickým závěrem učení celé deklarace.²⁵⁵ Začíná dvěma pravdami, které vymezují teologické pole při debatách o naší otázce.

„Především je nutno *pevně věřit*, že ‚putující církev je nutná ke spáse. Neboť jedině Kristus je prostředník a cesta ke spáse a on se pro nás stává přítomným ve svém těle, církvi. On sám výslovným zdůrazněním nutnosti víry a křtu potvrdil zároveň i nutnost církve, do které lidé vstupují křtem jako branou‘. Toto učení se nesmí stavět do protikladu s univerzální spásonosnou vůlí Boží; proto ‚je nutno mít stále na paměti obě tyto pravdy – skutečnou možnost spásy danou v Kristu všem lidem a nutnou přítomnost církve pro tuto spásu‘.“²⁵⁶

Text cituje výrok Druhého vatikánského koncilu i pokoncilní dokumenty²⁵⁷ a znovu upozorňuje, že Kristus je jediný prostředník a cesta ke spáse, což znamená též nutnost jeho těla, církve. Na druhé straně odporuje katolické víře každý výklad, který by na základě této pravdy chtěl komukoli odpírat možnost dojít spásy. Zatímco první pravda zdůrazňuje více lidskou zodpovědnost, a tím hodnotu svobody, druhá připomíná Boží milosrdenství.²⁵⁸

Článek dále výslovně připomíná, že církev je pro svoje tajemné spojení s Kristem „všeobecnou svátostí spásy“, je tedy tajemně spojena i s těmi, kteří do ní nejsou formálně začleněni. Co se týká charakteru tohoto tajemného spojení, říká *Dominus Iesus* pouze to, že

²⁵² Srov. tamtéž 16.

²⁵³ Srov. NUNZIO CAPIZZI, „Un solo Cristo, un solo Corpo, una sola Sposa (DI 16-17): Riflessione di prospettiva sacramentale,“ in *La dichiarazione Dominus Iesus a dieci anni dalla promulgazione*, s. 289-305.

²⁵⁴ Srov. DI 18.

²⁵⁵ Srov. CHARAMSA, *La necessità della Chiesa in ordine alla salvezza*, s. 313.

²⁵⁶ DI 20.

²⁵⁷ Srov. LG 14; AG 7; *Unitatis redintegratio* 3, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 443; RM 9.

²⁵⁸ Srov. CHARAMSA, *La necessità della Chiesa in ordine alla salvezza*, s. 323.

milost je vždy dávana skrze Krista v Duchu a má tajemný vztah k církvi, i když církev neví, jak se to v případě nekřesťanů uskutečňuje.²⁵⁹

I tak ale z pravd připomenutých v deklaraci vyplývá, že role ostatních náboženství na spáse není stejná jako role církve.

„Nicméně z toho, co zde bylo připomenuto o prostřednictví Ježíše Krista a o ‚zvláštním jedinečném vztahu‘, jaký má církev k Božímu království mezi lidmi, jež je v podstatě královstvím Krista všeobecného Spasitele, je jasné, že by odporovalo katolické víře považovat církev za *jednu z cest* spásy vedle cest, které představují jiná náboženství a které by doplňovaly církev, dokonce by se jí podstatně vyrovnaly, pokud by spolu s ní směřovaly k eschatologickému Božímu království.“²⁶⁰

V tomto kontextu odmítnutí rozšířené interpretace církve jako „jedné z cest spásy vedle cest, které představují jiná náboženství“²⁶¹ přináší deklarace první specifikaci, zda mohou tato náboženství být přesto chápána jako prostředky spásy.

„Různé náboženské tradice zajisté obsahují a poskytují prvky zbožnosti, které pocházejí od Boha, a jsou součástí toho, co Duch působí ‚v srdcích lidí, v dějinách národů, v kulturách a náboženstvích‘. Vždyť některé modlitby a některé obřady jiných náboženství se mohou skutečně stát evangelní přípravou, nakolik jsou příležitostí a výchovou, ve které je lidské srdce podněcováno k tomu, aby se otevřelo Božímu působení. Nemůže jim však být přikládán božský původ a spásonosná účinnost ‚*ex opere operato*‘, jež je vlastní křesťanským svátostem. Na druhé straně nelze přehlížet skutečnost, že některé obřady jsou pro svou závislost na pověrách nebo jiných omylech pro spásu spíše překážkou.“²⁶²

Dokument nechce zničit teologii náboženství, ale ukazuje pole působnosti, které jí určuje učení církve.²⁶³ Mimokřesťanská náboženství mohou být označena jako prostředky spásy maximálně v tom smyslu, že mohou obsahovat prvky zbožnosti, které pocházejí od Boha. Tyto prvky se pak mohou promítat v nekřesťanských modlitbách, i když samotným modlitbám už na rozdíl od prvků zbožnosti božský původ přiřknout nelze. Ve světle učení

²⁵⁹ Srov. FERNANDO OCÁRIZ, „Ekleziologický obsah *Dominus Iesus*,“ *MKR Communio*, č. 3-4 (2000), s. 396.

²⁶⁰ DI 21.

²⁶¹ Srov. OCÁRIZ, *Ekleziologický obsah Dominus Iesus*, s. 396.

²⁶² DI 21.

²⁶³ Srov. CHARAMSA, *La necessità della Chiesa in ordine alla salvezza*, s. 325.

Jana Pavla II. lze tento zdánlivý rozpor vysvětlit jednoduchým rozlišením. To dobré, co je v modlitbě nekřesťanů má původ v Bohu, ale samotná jejich modlitba nenavazuje na vztah, který Bůh nabízí člověku, je pouze doprovázena Duchem svatým. Ze stejného důvodu nejsou tyto modlitby samy o sobě nástroji spásy, nalezení vztahu s Bohem, tak jak to umožňují křesťanské svátosti.

Poslední věta článku otevřeně prohlašuje, že ač některé prvky mimokřesťanských náboženství mohou být pro člověka nástroji spásy, mohou se jiné prvky, které evangelium protiřečí, stát pro spásu překážkou.²⁶⁴ Jako přípravu na evangelium nelze chápat náboženství jako celek, ale pouze to, co v nich působí Duch svatý. Cesta ke spáse je dílo Kristova Ducha v náboženstvích, ne náboženství jako taková.²⁶⁵ Nekřesťan může dojít spásy i skrze působení Ducha v dobrých prvcích svého náboženství, ale musí překonat komplikace, které na této cestě naopak vytvářejí ty prvky, které jsou v jeho náboženství s působením Ducha v rozporu.

Vrcholem dokumentu je článek 22, který na základě *Lumen gentium* prohlašuje:

„Příchodem Ježíše Krista Spasitele se podle Boží vůle církev založená Kristem stala nástrojem spásy pro celé lidstvo.“²⁶⁶

Tento výrok deklarace označuje za pravdu víry. Bůh dává spásu pouze skrze svátost spásy, kterou je církev.²⁶⁷ Takovéto prohlášení nemůže vycházet z historických úspěchů církve, nebo z lidské domýšlivosti, ale z pevné víry, že církev je mystickým tělem Krista, který je univerzálním prostředníkem spásy.²⁶⁸ Článek pokračuje vyjádřeními o nekřesťanech jako jednotlivcích.

„Je-li pravda, že stoupenci jiných náboženství mohou dostávat Boží milost, je také jisté, že *objektivně* se nacházejí v situaci závažného nedostatku ve srovnání se situací těch, kteří mají v církvi plnost spásonosných prostředků.“²⁶⁹

²⁶⁴ Srov. OCÁRIZ, *Ekleziologický obsah Dominus Iesus*, s. 396.

²⁶⁵ Srov. RATZINGER, *Kontext a význam deklarace Dominus Iesus*, s. 387.

²⁶⁶ DI 22.

²⁶⁷ Srov. CHARAMSA, *La necessità della Chiesa in ordine alla salvezza*, s. 320.

²⁶⁸ Srov. RATZINGER, *Kontext a význam deklarace Dominus Iesus*, s. 388.

²⁶⁹ DI 22.

Jedná se asi o nejtvrďší vyjádření o mimokřesťanských náboženstvích od Druhého vatikánského koncilu. Kongregace přebírá učení *Mystici corporis*,²⁷⁰ jedinečnost Kristovy vykupitelské oběti a jedinečnost historicko-mystického vztahu církve s ním k tomuto závěru nutně směřují, deklarace jej ovšem vyjadřuje v plné síle a jasnosti. Není zde popřena možnost spásy nekřesťanů, vyjádřená v předchozím článku. Pouze je popsán logický závěr toho, že mimokřesťanská náboženství obsahují prvky, které jsou pro spásu překážkou. To je také odpovědí na východisko deklarace – církvev má povinnost do objektivního nedostatku přicházet a přinášet všem lidem plnost poznané pravdy, protože spása se nachází v pravdě.²⁷¹ Tak musí být i mezináboženský dialog prodchnut duchem evangelizace, hlásáním pravdy.

„*Rovnocennost*, jež je předpokladem dialogu, se vztahuje na rovnocennou osobní důstojnost stran, nikoli na doktrinní obsahy, a tím méně na Ježíše Krista, Boha, který se stal člověkem, v porovnání se zakladateli jiných náboženství.“²⁷²

Josef Ratzinger komentuje tento úryvek tak, že o vzájemném obohacení mezi náboženstvími lze mluvit pouze ve významu vzájemného poznání. Církvev ale nikdy nesmí opustit přesvědčení o plnosti a definitivnosti zjevení v Ježíši Kristu.²⁷³ Tento výklad nemluví o tom, že by církvev mohla na základě vzájemného poznání s jinými náboženstvími očistit to, co je v ní lidské a na co nekladla dostatečný důraz. Prefektovi kongregace však jde pravděpodobně spíše o zdůraznění neměnnosti toho, co je v církvi božské.

2.3.3.3 Shrnutí

Deklarace *Dominus Iesus* shrnuje učení církvev, ale na rozdíl od Katechismu není určena pro všechny skupiny věřících, ale pro katolické teology. Proto používá velmi přesný teologický jazyk a nevyhýbá se prohlášením, která odpovídají učení církvev, i když nemusejí být pro všechny snadno přijatelná. Snaží se spojit nejstarší tradici, učení prvních koncilů, celý teologický vývoj i učení dokumentů Druhého vatikánského koncilu a magisteria po něm. V souladu s celými dějinami odmítá jakoukoliv teorii, která by nepřiznávala jedinečnou

²⁷⁰ Srov. PIUS XII., *Mystici corporis*, in DzH 3821.

Srov. CHARAMSA, *La necessità della Chiesa in ordine alla salvezza*, s. 320.

²⁷² DI 22.

²⁷³ Srov. RATZINGER, *Kontext a význam deklarace Dominus Iesus*, s. 388.

hodnotu života a spasitelské smrti Ježíše Krista a popírala by tajemné pouto mezi ním a církví.

Přítom však skrze to, co je v mimokřesťanských náboženstvích dobré, v nich může působit Duch svatý a tyto prvky mohou být pro nekřesťany prostředky spásy. Mohou totiž skrze Ducha mít účast na Kristově prostřednictví. Ale cestami ke spáse nejsou mimokřesťanská náboženství jako taková, a to jednak proto, že obsahují prvky, které nejsou v souladu s evangeliem, a kvůli nim mohou být pro spásu svých členů spíše překážkou, a navíc nejsou jako nástroj spásy přímo Bohem ustanovená.

Nástrojem spásy pro celé lidstvo je jakožto univerzální svátost spásy Kristova církve, která subsistuje v katolické církvi. Kristova církev je Spasitelovým mystickým tělem, a proto je tajemným způsobem spojena s každým člověkem. Podoba tohoto tajemného spojení je ponechána pro další teologické zkoumání.

Deklarace nemluví výslovně o židovském náboženství, protože vztah židovství a církve je specifický.²⁷⁴ Nekřesťané jako jednotlivci mohou dojít spásy skrze smrt Ježíše Krista a působení jeho církve, a to konkrétně skrze misie a hlásání pravdy, kterou Kristus církvi zjevil, nebo skrze tajemný vztah mezi církví a působením Ducha v prvcích posvěcení a pravdy, obsažených i v jejich náboženství. Vždy je ale člověk na cestě ke spáse pouze tehdy, když poslouchá hnutí Ducha pravdy.

²⁷⁴ Srov. TAN, *Things are not what they seem*, s. 532, poznámka 36.

2.4 František: Bratrský dialog a přívody, které vytváří Duch

Jana Pavla II. v pozici římského biskupa po jeho smrti vystřídal Josef Ratzinger, který si zvolil jméno Benedikt XVI. I když jako prefekt Kongregace pro nauku víry stál za několika dokumenty, které jsme zde uvedli, jako papež se tématu spásy nekřesťanů systematicky nevěnuje. Jeho osobní názor můžeme asi nejlépe vyčíst v příspěvku k *Dominus Iesus* v tiskovém středisku Svatého stolce, který jsme zmiňovali v předcházející podkapitole.²⁷⁵

Po Benediktově abdikaci byl do čela církve zvolen v roce 2013 František, jehož pontifikát trvá i v době sepsání této práce. Z tohoto důvodu se zde nebudeme snažit podat vyčerpávající výklad jeho učení, protože se může ještě stále nově rozvíjet. Chtěli bychom pouze shrnout a okomentovat dva papežovy nejvýznamnější příspěvky k našemu tématu.

2.4.1 Mezináboženský dialog podle *Evangelii gaudium*

Tématu mimokřesťanských náboženství se krátce po své intronizaci věnuje Svatý otec v apoštolské exhortaci o hlásání evangelia v současném světě *Evangelii gaudium* a to především v rámci IV. kapitoly o sociálním rozměru evangelizace. Její IV. oddíl, nazvaný „Sociální dialog jako přínos k míru“ se v závěru věnuje též mezináboženskému dialogu. Papež se v něm drží stejného postupu jako *Lumen gentium*, proto nejdříve mluví o ekumenickém dialogu, poté o vztazích církve se židovstvím, islámem, ostatními náboženstvími a na závěr i o jejím postoji k ateismu. Našeho tématu se týká nejdříve vztah křesťanství se židovstvím.

„Jako křesťané nemůžeme židovství považovat za cizí náboženství ani nepočítáme židy mezi ty, kteří jsou voláni k tomu, aby opustili modly a obrátili se k pravému Bohu. Věříme spolu s nimi v jediného Boha, který působí v dějinách, a spolu s nimi přijímáme společně zjevené slovo.“²⁷⁶

Protože židé věří v jediného Boha a mají s ním účast na smlouvě, která nikdy nebyla odvolána, nemůže je podle papeže církev považovat za cizí náboženství. I když jsou ale některá křesťanská přesvědčení pro židy nepřijatelná, přesto se mohou obě strany vzájemně obohacovat, a to především studiem společných částí Božího slova.²⁷⁷

²⁷⁵ Srov. RATZINGER, *Kontext a význam deklarace Dominus Iesus*, s. 384-389.

²⁷⁶ FRANTIŠEK, *Evangelii gaudium* 247.

²⁷⁷ Srov. tamtéž 249.

Mezináboženský dialog jako takový má v exhortaci především sociální rozměr. Je sdílením radostí a bolestí druhého. Křesťanům pomáhá druhou stranu hlouběji pochopit, a tím jim umožňuje na sebe společně s ní vzít povinnost sloužit spravedlnosti a pokoji. Nesmí směřovat ke smířlivému synkretismu, který je ve skutečnosti násilným popíráním hodnot obou stran. Proto si evangelizace a mezináboženský dialog neprotiřečí, ale vzájemně se podporují.²⁷⁸

Obecný rámec učení o spáse nekřesťanů popisuje František na základě dokumentu Mezinárodní teologické komise *Křesťanství a ostatní náboženství*.²⁷⁹

„Nekřesťané věrní svému svědomí mohou díky nezištné Boží iniciativě žít ‚ospravedlnění milostí Boží‘, a tak být ‚přidružení k velikonočnímu tajemství Ježíše Krista‘. Avšak díky posvěcující milosti, mající svůj svátostný rozměr, může Boží působení v jejich životě vytvořit určitá znamení, obřady a posvátné projevy, které přibližují další lidi ke společné zkušenosti putování k Bohu. Nemají význam a účinnost svátostí ustanovených Kristem, ale mohou být jakýmiś přívody, které vytváří tentýž Duch, aby vysvobodil nekřesťany z ateistického imanentismu a z pouze individuálních náboženských zkušeností.“²⁸⁰

K velikonočnímu tajemství se podle Svatého otce přidružují nekřesťané věrností svému svědomí. Některá znamení, obřady a posvátné projevy v životě nekřesťanů vznikají Božím působením na základě svátostného rozměru posvěcující milosti. Přestože nemají účinnost svátostí *ex opere operato*,²⁸¹ hodnotí je papež velmi kladně, protože umožňují člověku překonat pokušení popřít Boží existenci anebo prožívat svou víru bez jejího sociálního rozměru. Svatý otec poté vyzdvihuje lidský rozměr náboženství.

„Tentýž Duch vzbuzuje na každém místě projevy praktické moudrosti, které pomáhají snášet životní potíže a žít více v pokoji a souladu. Také my křesťané můžeme mít užitek z tohoto bohatství, které se v průběhu staletí ustálilo a může nám pomáhat lépe prožívat naše vlastní přesvědčení.“²⁸²

²⁷⁸ Srov. tamtéž 250-251.

²⁷⁹ Srov. EG 254, pozn. 199-201; MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE, *Křesťanství a ostatní náboženství: Dokument Mezinárodní teologické komise z roku 1996*, Praha: Krystal OP, 1999, s. 17-64.

²⁸⁰ EG 254.

²⁸¹ Srov. DI 21.

²⁸² EG 254.

V náboženstvích je opatrována moudrost celých generací, která se v nich díky Boží dobrotě nashromáždila a která pomáhá jejich následovníkům co nejlépe prožívat své životy. Touto moudrostí se mohou inspirovat i křesťané. František nerozvíjí pohled na dialog, který vyjadřuje Josef Ratzinger ve svém komentáři k *Dominus Iesus*,²⁸³ ale navazuje na encykliky svých předchůdců. V následných člancích zdůrazňuje náboženskou svobodu a lidskou hodnotu, kterou mohou mít náboženské spisy různých náboženství i pro nevěřící.²⁸⁴

V kontextu nové evangelizace mluví exhortace i o těch, kteří se nepokládají za součást žádné náboženské tradice, ale hledají ony prvky dobra a krásy, které mají podle křesťanů původ v Bohu. Stejně jako s mimokřesťanskými náboženstvími může církev i s nimi ve společnosti prosazovat společné hodnoty.²⁸⁵

František v exhortaci navazuje na učení svých předchůdců, ale je oproti nim pozitivnější v hodnocení židovství. Ohledně spásy židů připomíná, že smlouva s nimi nebyla nikdy zrušena a církev je nepovažuje za cizí náboženství. Božský původ některých prvků v životě nekřesťanů naopak papežovo hodnocení spásonosné hodnoty jejich náboženství neovlivňuje. František ukazuje, skrze které konkrétní prvky jsou pro své členy mimokřesťanská náboženství prospěšná, ale spása jako taková je dosažitelná ne skrze tato náboženství, ale skrze věrnost svědomí a hledání pravdy, dobra a krásy.

2.4.2 Univerzální bratrství před trojjediným Bohem – *Fratelli tutti*

Encyklika o bratrství a sociálním přátelství *Fratelli tutti* z roku 2020 je prozatím nejnovějším magisteriálním dokumentem, který ukazuje postoj Františka k otázce spásy nekřesťanů, a to především v závěrečné osmé kapitole. Encyklika vychází z dokumentu, který papež podepsal společně s imámem Ahmedem Al-Tajíbem.²⁸⁶ Neobrací se jen ke katolickým křesťanům, ale ke všem lidem dobré vůle bez ohledu na jejich náboženské přesvědčení.²⁸⁷

²⁸³ Srov. RATZINGER, *Kontext a význam deklaráce Dominus Iesus*, s. 388.

²⁸⁴ Srov. EG 255-256.

²⁸⁵ Srov. tamtéž 257.

²⁸⁶ Srov. FRANTIŠEK, *Fratelli tutti* 5; FRANTIŠEK a AHMAD AL-TAYYEB, *A document on Human Fraternity for World Peace and living together*, http://www.vatican.va/content/francesco/en/travels/2019/outside/documents/papa-francesco_20190204_documento-fratellanza-umana.html [citováno 9.4.2021].

²⁸⁷ Srov. FT 56.

Skrze tuto encykliku je chce papež pozvat k dialogu. Proto i když se nevzdává svého křesťanského přesvědčení, podává Svatý otec učení církve jazykem přiměřeným zamýšleným adresátům.²⁸⁸

V osmé kapitole z těchto důvodů nemluví o Kristu, ale obecně o Bohu. Cílem dialogu, o který usiluje, nejsou diplomatické a zdvořilostní důvody nebo pouhá tolerance, ale opravdové bratrství.²⁸⁹ Toto bratrství může vycházet ze společné úcty k Bohu a z toho, že tomuto Bohu lidé v různých náboženstvích slouží.

„Ze zkušenosti naší víry, z moudrosti nasbírané během staletí, ale i z poučení, jichž se nám dostalo v důsledku našich slabostí a selhání, my, věřící různých náboženství, víme, že je pro naše společnosti přínosem, když v nich zpřítomňujeme Boha. Snaha hledat Boha upřímným srdcem, není-li kalena ideologickými cíli nebo vlastními zájmy, nám pomáhá poznávat v sobě vzájemně společníky na cestě, pravé bratry a sestry.“²⁹⁰

Vztah církve k jiným náboženstvím vychází z tohoto bratrství. Odcizení se náboženství a jeho důsledky jsou podle encykliky jednou z nejvýznamnějších příčin moderních krizí.²⁹¹ Křesťané se nemohou kvůli bratrství zříct evangelia, ale to nesnižuje jejich respekt k jiným tradicím. To František vyjadřuje neobvyklou formulací.

„Jiní pijí z jiných pramenů, pro nás je pramenem lidské důstojnosti a bratrství evangelium Ježíše Krista.“²⁹²

Katolicita církve spočívá v tom, že je povolána zakořenit na každém místě země. Proto žádá o právo na náboženskou svobodu pro věřící všech náboženství na celém světě. Pokud většina i menšiny ve společnosti přijmou vzájemné rozdíly, mohou na základě bratrství před Bohem najít vyrovnaný a pokojný způsob soužití. To neznamená kompromisy, naopak pouze opravdu hluboké prožívání vlastní identity může druhé obohatit. Násilí naopak nenachází oporu v základních náboženských pravdách, ale v jejich karikaturách a deformacích.²⁹³

²⁸⁸ Srov. tamtéž 6.

²⁸⁹ Srov. tamtéž 271.

²⁹⁰ Tamtéž 274.

²⁹¹ Srov. tamtéž 275.

²⁹² Tamtéž 277.

²⁹³ Srov. tamtéž 278-281.

Tato kapitola, zvláště citát ze článku 277 mohou působit, jako by se Svatý otec v encyklice přiklonil navzdory předchozím výrokům magisteria k pluralistickému teocentrismu, který by uznával stejnou hodnotu všech náboženství, a evangelium Ježíše Krista by bylo pouze jedním z pramenů, ze kterých mohou lidé pít. Bratrství, o kterém encyklika mluví, by bylo postaveno na účtě ke vzájemné rozdílnosti, která se nechává jinakostí obohacovat, ale respektuje ji a nesnaží se ji v jejím celku odstranit.

Takový výklad ovšem učení encykliky neodpovídá. Když papež ve druhé kapitole vysvětluje podobenství o milosrdném Samaritánovi, říká naprosto otevřeně:

„My také věříme, že Kristus prolil svou krev za všechny a za každého z nás a že nikdo nestojí mimo jeho všeobjímající lásku. Jestliže dojdeme až k základnímu prameni této lásky, kterým je vlastní život trojjediného Boha, setkáváme se se společenstvím tří božských osob, původem a dokonalým vzorem veškerého života ve společnosti.“²⁹⁴

V části, kde František mluví o bratrství mezi příslušníky různých náboženství, vyjadřuje se kvůli dialogu tak, aby našel se svými adresáty společný základ, od kterého se může tento bratrský vztah začít odvíjet, a to i tam, kde dosud vládne nepřátelství. Ale ani kvůli zabránění pronásledování křesťanů ze strany některých náboženských skupin se církev nemůže vzdát učení o Boží trojjedinosti a o univerzálním dosahu Kristovy vykupitelské smrti.

2.4.3 Shrnutí

Papež František je k mimokřesťanským náboženstvím velmi otevřený a vede s nimi upřímný dialog. Jako první papež píše encykliku, která je adresována „všem lidem dobré vůle“ i mimo církev. V dialogu s nekřesťany používá jazyk, který by pro ně měl být přijatelný. To však neznamená, že by se vzdal nějaké části učení církve. Naopak připomíná jedinečnost Ježíše Krista a jeho církve, Boží trojjedinost i možnost spásy nekřesťanů skrze věrnost vlastnímu svědomí.

Zdůrazňuje sociální rozměr mezináboženského dialogu. Ten pak přestává být důsledkem tolerance a vzájemného poznávání, ale stává se projevem opravdového bratrství před Bohem. Církev může s nekřesťany a nevěřícími spolupracovat na imanentní dimenzi spásy. To se pro dialog, o kterém papež mluví, stává východiskem a jednou ze základních motivací.

²⁹⁴ Tamtéž 85.

Zároveň ale František upozorňuje na otázku spásy židů, a to především skrze téma jejich spojení s církví. Papež připomíná, že ještě před vznikem církve uzavřel Bůh smlouvu s židovským národem a ta nebyla nikdy zrušena. Proto je i židovství stále nástrojem spásy, tedy Bohem stanovenou cestou, skrze kterou s ním může člověk vstoupit do právního, ale i hlubokého meziosobního vztahu, jak ukazuje celý Starý zákon. Nevyřešenou otázkou v takovém případě ale je, jak je tato cesta spásy spojena s jediným prostředníkem Kristem a univerzální svátostí spásy církvi.

ZÁVĚR

Existuje spása mimo církev? Pokusili jsme se ukázat, že otázka, která se nejdříve mohla zdát až nevhodná, je ve skutečnosti mnohem složitější a ještě dnes obsahuje témata, ke kterým nemůžeme dát definitivní odpověď.

V první části práce jsme představili výroky papežů a koncilů až do poloviny 20. století. Ukázali jsme, že i když papežové a koncily mluví o nemožnosti spásy mimo církev, mají na mysli situaci vědomého odmítnutí Krista a jeho učení. Mohli jsme vidět, že od začátku novověku a objevení statisíců lidí, kteří nikdy o křesťanství neslyšeli, je magisterium k možnosti jejich spásy čím dál otevřenější.

Následně jsme popsali změnu, kterou přináší Druhý vatikánský koncil, když místo kategorií křtu a příslušnosti k církvi mluví o církvi jako univerzální svátosti spásy, stupňovitým přičlenění k ní, prvcích dobra a spásy mimo její viditelné struktury, přičlenění k církvi cestami, které zná jen Bůh, a svobodě svědomí. Tyto kategorie rozvíjejí všechny pozdější magisteriální dokumenty. Přitom jsme ukázali, že koncil nejen přináší změnu, ale také navazuje na předkoncilní učení.

Ve druhé části jsme analyzovali zásadní dokumenty magisteria vydané po tomto koncilu a popsali jsme jejich východiska, kontext, jednotu s celou historií pojetí spásy nekřesťanů a zdůraznili jsme, v čem byly ve své době zásadní a v čem mohou být obohacující ještě dnes, pro dvacetí, třicetí nebo padesátí let.

Připomněli jsme učení Pavla VI, který současně s koncilem přichází s další novou kategorií – dialogem. Jak jsme řekli, papež přináší též rozlišení tří aspektů spásy – eschatologického, imanentního a transcendentního.

Ukázali jsme, že podle Pavla VI. jsou v každé náboženské tradici, ale i v ateismu, zárodky Božího slova, které umožňují církvi vést dialog s lidmi, kteří se k těmto tradicím hlásí a kteří se kolem církve jakoby nachází v soustředných kruzích. Papež uznává opravdovost a autenticitu, s jakou lidé na celém světě skrze tyto zárodky, které jsou ve skutečnosti zaměřeny k trojjedinému Bohu, hledají transcendentno a naplnění. Ale protože Bůh neustanovil mimokřesťanská náboženství za cesty spásy, jsou pro Pavla VI. pouze „zvedáním rukou“, které k Bohu nemůže dosáhnout. Proto má církev povinnost všechny tři rozměry spásy zvěstovat celému světu.

Dále jsme popsali, jak úvahy svého předchůdce rozvíjí Jan Pavel II. Objasnili jsme, jak skrze pneumatologický aspekt obsažený v *Gaudium et spes* ukazuje transcendentní rozměr modlitby nekřesťanů a spirituální hodnotu mimokřesťanských náboženství. Vysvětlili jsme, jak na základě tohoto pneumatologického východiska zdůvodňuje též význam mimokřesťanských náboženství jako přípravy na evangelium a zaměření k plnosti spásy v církvi.

Jan Pavel II. trvá na christocentrickém pojetí spásy, i když otevírá téma nástrojů spásy, které mají účast na Kristově prostřednictví. Zastává názor, že jedinečným způsobem má na tomto prostřednictví účast církev, která je tajemně spojena se spásou všech lidí. Toto spojení, jak jsme popsali, pramení z pojetí církve jakožto univerzální svátosti (tedy nástroje a znamení) spásy. Z toho pak vyplývá povinnost jejích členů spolupracovat na spáse vlastní i spáse ostatních.

Představili jsme také jeho přesvědčení, že církev je vlastní cestou spásy. V církvi se nalézá plnost spásy, protože v ní lidé mohou nalézt toho, kterého v jiných náboženstvích hledají. Naplněním všech náboženství je v učení Jana Pavla II. Kristus. On chce v církvi navázat osobní vztah s každým člověkem a on jí předal plnost zjevení. Odkázali jsme ovšem též na papežovo přiznání, že mohou i v církvi být křesťané a společenství, kteří Krista nenásledují dostatečně a jejich svědectví je spíše odpudivé.

V samostatném oddíle jsme pojednali o třech významných dokumentech z přelomu století. Zmínili jsme text *Dialog a hlásání*, který uvažuje o možnosti spásy v mimokřesťanských náboženstvích skrze upřímné praktikování toho, co je v nich dobré. Představili jsme také nauku obsaženou v *Katechismu katolické církve*, který vidí cestu spásy pro ty, kdo bez vlastní viny neznají Krista v hledání pravdy a plnění Boží vůle tak, jak ji poznávají. Zjistili jsme, že tyto dva dokumenty na sebe nenavazují, ale ani si vzájemně neprotiřečí. V porovnání s učením Jana Pavla II. jsme také ukázali, že katechismus nepopisuje všechny aspekty učení pokoncilních papežů o spáse nekřesťanů.

Velký prostor jsme následně nechali pro její teologickou bohatost a praktický dopad do života církve deklaraci *Dominus Iesus*. Přednesli jsme její učení o jediném prostřednictví Ježíše Krista, které se ve světě uskutečňuje skrze univerzální prostřednictví jeho těla-církve a skrze prvky dobra a pravdy, které můžeme nalézt i mimo viditelnou strukturu církve, ale nikdy bez vztahu k ní. Tento vztah totiž pramení z mystické a historické jednoty mezi činností a učením Krista a činností a učením církve. Jako univerzální cesta spásy byla

Kristem ustanovena církev, ale nástroji spásy se mohou stát i prvky posvěcení a dobra mimo ni. Ukázali jsme, že výklady, které by tomuto protirečily, by odporovaly učení Písma a prvních koncilů o jednotě přirozeností v Ježíši Kristu a jednotě mezi Kristem a Duchem svatým.

Na konci práce jsme upozornili na několik prvků, na které klade důraz současný papež. František velmi zdůrazňuje lidský, bratrský dialog, a proto připomíná moudrost života a lidskou reflexi setkání s Absolutním, které jsou obsaženy v mimokřesťanských náboženstvích. Lidské bratrství před Bohem papeži umožňuje spolupracovat s nekřesťany na imanentní dimenzi spásy. Poukázali jsme ale též na papežovy úvahy o nástrojích, skrze které může Duch působit na spásu nekřesťanů. František jmenuje hodnoty, které se nacházejí u všech mimokřesťanských náboženství, a pokouší se pojmenovat též cestu, kterou mohou ke spásě dojít ateisté. Pro teologickou debatu připomíná otázku židovství jako cesty spásy.

Viděli jsme, že magisterium po Druhém vatikánském koncilu je magisteriem rozvíjejícím tento koncil. Proto stejně jako koncil vykazuje vůči výrokům dřívějšího magisteria prvky kontinuity i diskontinuity, vykazují je k nim i pokoncilní papežové. Přitom je ale třeba upozornit, že se nejedná o souboj světónázorů, ale o hlubší pronikání do Zjevení ve vzájemné návaznosti.

Existuje tedy spása mimo církev? Pokud se tím myslí možnost spásy mimo viditelnou strukturu katolické církve, pak jednoznačně ano. Pokud se tím ale myslí možnost spásy mimo vztah s Ježíšem Kristem, jeho pozemským životem a společenstvím jeho učedníků, které nese v dějinách dál jeho dílo, pak jednoznačně ne. Ze strany církve by se jednalo o zradu Krista a toho, co pro lidstvo učinil. Ze strany Krista by jeho činnost ztratila svůj nejhlubší smysl. Ale jak jsme se pokusili dokázat v této práci – takto otázka spásy nekřesťanů stejně už mnoho let nezní.

ANOTACE

Příjmení a jméno: KŘÍŽ, Jan

Instituce: Katedra systematické teologie CMTF UP v Olomouci

Název diplomové práce: *Církev a spása nekřesťanů v magisteriu katolické církve po Druhém vatikánském koncilu*

Vedoucí: Mgr. Robert Svatoň, Th.D.

Počet stran: 90

Počet titulů bibliografie: 72

Klíčová slova: soteriologie

ekleziologie

teologie náboženství

magisterium

katolická církev

nekřesťanská náboženství

Tato diplomová práce mapuje výroky magisteria k tématu spásy nekřesťanů, a to především v období po Druhém vatikánském koncilu. Analyzuje učení jednotlivých papežů v tomto období na základě jejich nejvýznamnějších dokumentů, které porovnává mezi sebou, s dřívějšími magisteriálními výroky i s dobovým kontextem, na který reagovali. Zkoumá, na jaký aspekt dogmatu o spásě nekřesťanů kladli jednotliví papežové důraz.

SUMMARY

KŘÍŽ, Jan. The Church and Salvation of Non-Christians in the Magisterium after the Second Vatican Council.

This diploma thesis conducts a survey of magisterial statements about salvation of non-Christians, especially in the period after the Second Vatican Council. The teaching of individual popes is analyzed on the basis of their most significant documents, compared mutually, with previous magisterial statements and with the concurrent context, which they responded to. It explores which aspect of the dogma about salvation of Non-Christians was pointed out by each pope.

BIBLIOGRAFIE

Dokumenty učitelského úřadu

Koncilní dokumenty

ČTVRTÝ LATERÁNSKÝ KONCIL. Kapitola 1: Katolická víra, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 800-802. ISBN 978-0-89870-746-5.

FLORENTSKÝ KONCIL. Bula Cantate Domino: Dekret pro jakobity, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 1330-1353. ISBN 978-0-89870-746-5.

TRIDENTSKÝ KONCIL. Dekret o prvotním hříchu, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 1510-1516. ISBN 978-0-89870-746-5.

TRIDENTSKÝ KONCIL. Dekret o ospravedlnění, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius *Ad gentes*, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 459-508. ISBN 80-7192-438-5.

Dei verbum, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 101-124. ISBN 80-7192-438-5.

Dignitatis humanae, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 557-574. ISBN 80-7192-438-5.

Gaudium et spes, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 173-266. ISBN 80-7192-438-5.

Lumen gentium, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 20-100. ISBN 80-7192-438-5.

Nostra aetate, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 545-556. ISBN 80-7192-438-5.

Unitatis redintegratio, in *Dokumenty II. vatikánského koncilu*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2002, s. 433-458. ISBN 80-7192-438-5.

Apoštolské konstituce

KLEMENT XI. Konstituce Unigenitus Dei Filius, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 2400-2502. ISBN 978-0-89870-746-5.

PAVEL VI. *Constitutio apostolica Regimini ecclesiae universae*. *THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-15]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/paul-vi/la/apost_constitutions/documents/hf_p-vi_apc_19670815_regimini-ecclesiae-universae.html.

JAN PAVEL II. *Constitutio apostolica Pastor Bonus*. *THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-12]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_19880628_pastor-bonus-index.html.

JAN PAVEL II. Apoštolská konstituce Fidei depositum, in *Katechismus katolické církve*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. 5-13. ISBN 8071924881.

Encykliky

PIUS IX. Encyklika Quanto conficiamur moerore, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 2865-2867. ISBN 978-0-89870-746-5.

Pius XII. Encyklika *Mystici corporis*, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 3800-3822. ISBN 978-0-89870-746-5.

PAVEL VI. *Lettera enciclica Ecclesiam suam. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-2-25]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/paul-vi/it/encyclicals/documents/hf_p-vi_enc_06081964_ecclesiam.html.

JAN PAVEL II. *Redemptor hominis: Vykupitel světa: Encyklika Jan Pavla II. z 4. března 1979*, Praha: Zvon, 1996. ISBN 8071131784.

JAN PAVEL II. *Dominum et vivificatnem: Encyklika Jana Pavla II. o Duchu svatém v životě církve a světa z 18. května 1986*, Praha: Zvon, 1997. ISBN 8071132047.

JAN PAVEL II. *Redemptoris missio: Encyklika Jana Pavla II. o stálé platnosti misijního poslání ze 7. prosince 1990*, Praha: Zvon, 1994. ISBN 8071131016.

FRANTIŠEK. *Fratelli tutti: Encyklika o bratrství a sociálním přátelství*. Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2021. ISBN 978-80-7566-217-0.

Apoštolské exhortace

PAVEL VI. *Evangelii nuntiandi: Hlásání evangelia: Apoštolská exhortace Pavla VI. z 8. prosince 1975*, Praha: Zvon, 1990. ISBN 8071131598.

FRANTIŠEK. *Evangelii gaudium: Radost evangelia: Apoštolská exhortace o hlásání evangelia v současném světě*. Praha: Paulínky, 2014. ISBN 978-80-7450-118-0.

Apoštolské listy

PELAGIUS II. *Letter Dilectionis vestrae*, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 468-469. ISBN 978-0-89870-746-5.

INOCENC III. *Letter Eius exemplo to the Archbishop of Tarragona*, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*,

Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 790-797. ISBN 978-0-89870-746-5.

JAN PAVEL II. *Litterae apostolicae motu proprio datae Inde a pontificatus. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-12]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/la/motu_proprio/documents/hf_jp-ii_motu-proprio_25031993_inde-a-pontificatus.html.

JAN PAVEL II. *Tertio millennio Adveniente: Apoštolský list Jana Pavla II. o přípravě na jubilejní rok 2000 z 10. listopadu 1994*, Praha: Zvon, 1995. ISBN 80-7113-126-1.

JAN PAVEL II. Apoštolský list Laetamur magnopere, in *Katechismus katolické církve*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001, s. I-VI. ISBN 8071924881.

Papežská kázání, promluvy a ostatní dokumenty

BONIFÁC VIII. Bula Unam sanctam, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 870-875. ISBN 978-0-89870-746-5.

PAVEL VI. Proslov Pavla VI. u příležitosti zahájení druhého koncilního období: Druhé zasedání (sessio) koncilu 29. září 1963, in BERAN, Josef, POSPÍŠIL, Ctirad Václav, ed. *II. vatikánský koncil očima Jana XXIII. a Pavla VI.: proslovy Jana XXIII. a Pavla VI. v koncilní aule, dokumenty vyhlášující a uzavírající II. vatikánský koncil, projev Pavla VI. v OSN, poselství koncilu světu, řeč Josefa kardinála Berana o svobodě svědomí*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2013, s. 83-100. ISBN 978-80-7195-598-6.

JAN PAVEL II. *Address of his holiness John Paul II. during his visit to the auditorium of Radio Veritas Asia, 21 February 1981. THE HOLY SEE* [online]. [cit. citováno 11.3.2021]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1981/february/documents/hf_jp-ii_spe_19810221_manila-auditorium.html.

JAN PAVEL II. *Omelia di Giovanni Paolo II. per Conclusione dell'ottavario di Preghiera per l'Unità dei Cristiani, 25 gennaio 1986. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-11]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/homilies/1986/documents/hf_jp-ii_hom_19860125_basilica-s-paolo.html.

JAN PAVEL II. *Discorso di Giovanni Paolo II. alla Curia romana per gli auguri di Natale, 22 dicembre 1986. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-12]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/speeches/1986/december/documents/hf_jp-ii_spe_19861222_curia-romana.html.

JAN PAVEL II. *Udienza generale 22 ottobre 1986. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-11]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/it/audiences/1986/documents/hf_jp-ii_aud_19861022.html.

JAN PAVEL II. *Address of John Paul II. to the Representatives of the Christian Churches and Ecclesial Communities and od the World Religions, Basilica of St. Francis, 27 October 1986. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-11]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1986/october/documents/hf_jp-ii_spe_19861027_prayer-peace-assisi-final.html.

JAN PAVEL II. *Address of John Paul II. to the Representatives of the Christian Churches and Ecclesial Communities gathered in Asisi for the World Day of Prayer, Basilica of St. Mary of the Angels, 27 October 1986. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-11]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/speeches/1986/october/documents/hf_jp-ii_spe_19861027_prayer-peace-assisi.html.

BENEDIKT XVI. *Discorso di sua Santità Benedetto XVI alla Curia romana in occasione della presentazione degli auguri Natalizi, Giovedì, 22 dicembre 2005. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-2-11]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/benedict-xvi/it/speeches/2005/december/documents/hf_ben_xvi_spe_20051222_roman-curia.html.

FRANTIŠEK a AHMAD AL-TAYYEB. *A document on Human Fraternity for World Peace and living together. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-4-9]. Dostupné z: http://www.vatican.va/content/francesco/en/travels/2019/outside/documents/papa-francesco_20190204_documento-fratellanza-umana.html.

Ostatní dokumenty Svatého stolce a magisteriální texty

Pseudo-Atanášovo vyznání Quicumque, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum*

definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 75-76. ISBN 978-0-89870-746-5.

SVATÉ OFICIUM. Dekret: Omyly jansenistů, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 2301-2332. ISBN 978-0-89870-746-5.

SVATÉ OFICIUM. Dopis Extra Ecclesiam nulla salus, in DENZINGER, Heinrich, Helmut HOPING, Peter HÜNERMANN, Robert L. FASTIGGIA, Anne Englund NASH. *Compendium of Creeds, Definitions and Declarations on Matters of Faith and Morals: Enchiridion symbolorum definitiorum et declarationum de rebus fidei et morum*, Forty-Third Edition, San Francisco: Ignatius Press, 2012, čl. 3866-2873. ISBN 978-0-89870-746-5.

Katechismus katolické církve, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2001. ISBN 8071924881.

Kodex kanonického práva: Úřední znění textu a překlad do češtiny, latinsko-české vydání s věcným rejstříkem, Praha: Zvon, 1994. ISBN 80-7113-082-6.

KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY. List biskupům katolické církve o některých aspektech křesťanské meditace, in MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Křesťanství a ostatní náboženství: dokument Mezinárodní teologické komise z roku 1996*, Praha: Krystal OP, 1999. ISBN 8085929333.

KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY. *Notification on the book "Church: Charism and Power" by Father Leonardo Boff O.F.M. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-3-19].

Dostupné z:

https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_19850311_notif-boff_en.html.

KONGREGACE PRO NAUKU VÍRY. *Deklarace Dominus Iesus: o jedinečnosti a spásenosné univerzalitě Ježíše Krista a církve*. Praha: Česká biskupská konference, 2000.

KONGREGACE PRO NAUKU. *Notification on the book Toward a Christian Theology of Religious Pluralism (Orbis Books: Maryknoll, New York 1997) by Father Jacques Dupuis, S.J. THE HOLY SEE* [online]. [cit. 2021-4-4]. Dostupné z:

https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20010124_dupuis_en.html.

SEKRETARIÁT PRO NEKŘESŤANY. *Dialogo e missione*. THE HOLY SEE [online]. [cit. 2021-3-11]. Dostupné z:

https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19840610_dialogo-missione_po.html.

PAPEŽSKÁ RADA PRO MEZINÁBOŽENSKÝ DIALOG. Dialogue And Proclamation: Reflection And Orientations On Interreligious Dialogue And The Proclamation Of The Gospel Of Jesus Christ. THE HOLY SEE [online]. [cit. 2021-3-11]. Dostupné z:

http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/interelg/documents/rc_pc_interelg_doc_19051991_dialogue-and-proclamatio_en.html.

Ostatní literatura

AMATO, Angelo. Kristologický obsah Dominus Iesus, in *MKR Communio*, č. 3-4 (2000), s. 390-393.

CANNOBIO, Giacomo. *Nessuna salvezza fuori dalla Chiesa?: Storia e senso di un controverso principio teologico*, Brescia: Queriniana, 2009. ISBN 978-88-399-0838-4.

CAPIZZI Nunzio. Un solo Cristo, un solo Corpo, una sola Sposa (DI 16-17): Riflessione di prospettiva sacramentale, in GAGLIARDI, Mauro, ed. *La dichiarazione Dominus Iesus a dieci anni dalla promulgazione: Atti del Convegno tenuto presso l'Ateneo Pontificio Regina Apostolorum. Roma, 11-12 marzo 2010: Con il testo latino-italiano della Dichiarazione*, Torino: Lindau, 2010 s. 289-306. ISBN 978-88-7180-895-6.

CIPRIANI, Alessandro. *Educare al dialogo: Paolo VI e l'ecumenismo*, Benevento: Passione educativa, 2018. ISBN 9788898103553.

ČERVENKOVÁ, Denisa. *Katolický pohled na náboženskou pluralitu*, Praha: Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3327-5.

DUPUIS, Jacques. *Toward a christian theology of religious pluralism*, New York: Orbis Books, 1999. ISBN 1570752648.

GIBELLINI, Rosino. *Teologické směry 20. století*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2011. ISBN 978-80-7195-177-3.

GUTIÉRREZ, Gustavo. *A theology of liberation: History, politics and salvation*, Londýn: SCM Press, 1988. ISBN 0334023564.

HÜNERMANN, Peter. Ad gentes, in HÜNERMANN Peter a Bernd Jochen HILBERATH, ed. *Herders theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil: Band 4 – Apostolicam actuositatem, Dignitatis humanae, Ad gentes, Presbyterorum ordinis, Gaudium et spes*, Freiburg: Herder, 2005, s. 219-336. ISBN 9783451285639.

HÜNERMANN, Peter. Lumen gentium, in HÜNERMANN Peter a Bernd Jochen HILBERATH, ed. *Herders theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil: Band 2 - Inter mirifica, Lumen gentium, Sacrosanctum Consilium*, ed. Peter Hünermann et Bernd Jochen Hilberath, Freiburg: Herder, 2004, s. 263-582. ISBN 3451285312.

CHARAMSA, Krzystof. La necessità della Chiesa in ordine alla salvezza (DI 20-22), in GAGLIARDI, Mauro, ed. *La dichiarazione Dominus Iesus a dieci anni dalla promulgazione: Atti del Convegno tenuto presso l'Ateneo Pontificio Regina Apostolorum. Roma, 11-12 marzo 2010: Con il testo latino-italiano della Dichiarazione*, Torino: Lindau, 2010, s. 307-360. ISBN 978-88-7180-895-6.

JANDEJSEK, Petr. *Christologie z pomezí: Jacques Dupuis, Roger Haight a Jon Sobrino*, Praha: Karolinum, 2019. ISBN 978-80-246-4257-4.

KAVALAKATT, Abraham. *Vie meravigliose di Dio: Il Magistero della Chiesa sulla salvezza dei non cristiani*, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2018. ISBN 9788826601298.

MEZINÁRODNÍ TEOLOGICKÁ KOMISE. *Křesťanství a ostatní náboženství: Dokument Mezinárodní teologické komise z roku 1996*, Praha: Krystal OP, 1999. ISBN 8085929333.

OCÁRIZ, Fernando. Ekleziologický obsah Dominus Iesus, in *MKR Communio*, č. 3-4 (2000), s. 394-396.

POSPÍŠIL, Ctirad Václav. *Maria – Mateřská tvář Nejvyššího*, Praha: Karmelitánské nakladatelství, 2018. ISBN 978-80-7566-048-0.

PRAŽÁK, Josef František NOVOTNÝ a Josef SEDLÁČEK. *Latinsko-český slovník*, Praha: Česká grafická unie, 1949. ISBN 8085917513.

RATZINGER, Joseph. Kontext a význam deklaráce Dominus Iesus, in *MKR Communio*, č. 3-4 (2000), s. 384-389.

SESBOÛÉ, Bernard. *Fuori dalla chiesa nessuna salvezza: Storia di una formula e problemi di interpretazione*, Milano: Edizioni San Paolo, 2009. ISBN 978-88-215-6438-3.

SULLIVAN, Francis A. *Salvation Outside the Church?: Tracing the History of the Catholic Reponse*, Eugene: Wipf and Stock Publishers, 1992. ISBN 1-59244-008-8.

SVATONĚ, Robert. *Duchovní cesty českého ekumenismu: Minulost, přítomnost a perspektivy*, Olomouc: Refugium, 2014. ISBN 978-80-7412-188-3.

TAN, Loe-Joo. Things are not what they seem: Dominus Iesus, ecumenism, and Interreligious Dialogue, in *Journal of Ecumenical Studies* 48, č. 4 (2013), s. 523-534. ISSN 2162-3937.

TÜCK, Jan-Heiner. Extra ecclesiam nulla salus: Model stupňovité příslušnosti k církvi a jeho potenciál pro dialog, in BROŽ, Prokop a kol, ed. *Církev a II. vatikánský koncil: Perspektivy současné ekleziologie*, Červený Kostelec: Mervart, 2015, s. 83-103. ISBN 978-80-7465-148-9.

SEZNAM ZKRATEK

Zkratky dokumentů Druhého vatikánského koncilu:

LG = *Lumen gentium*

GS = *Gaudium et spes*

AG = *Ad gentes*

DH = *Dignitatis humanae*

Zkratky papežských dokumentů:

ES = *Ecclesiam suam*

EN = *Evangelii nuntiandi*

RH = *Redemptor hominis*

RM = *Redemptoris missio*

EG = *Evangelii gaudium*

FT = *Fratelli tutti*

Ostatní zkratky:

DzH = DENZINGER – HÜNERMANN: *Enchiridion symbolorum*

KKC = *Katechismus katolické církve*

DI = *Dominus Iesus*

Zkratky biblických knih převzaty z českého liturgického překladu.